

A TÁRSADALMI MOBILITÁS VÁLTOZÁSAI 1973-TÓL 1992-IG

ANDORKA RUDOLF

Az 1992 őszen végzett új társadalmi mobilitás adatfelvétel [1] nemcsak a magyarországi mobilitási folyamatok jelenlegi állásának elemzésére és az előző felvételekkel összehasonlítva a változások kimutatására nyújt lehetőséget, hanem a nemzetközi mobilitási szakirodalom néhány alapvető kérdésének vizsgálatára, hipotéziseinek empirikus adatokkal történő ellenőrzésére is. E kérdések és hipotézisek a következők:

— hogyan hat a társadalmi strukturális átalakulások lassulása az 1980-as években és irányuk változása az utolsó években a mobilitási folyamatokra?

— hogyan hat a forradalmi¹ politikairendszer-változás a mobilitásra?

— igaz-e *D. L. Featherman*, *E. L. Jones* és *K. M. Hauser* [2] közel húsz évvel ezelőtt megfogalmazott ún. „F-J-H-hipotézise”, miszerint a különböző országokban és korokban megfigyelt kilépési és belépési mobilitási arányszámok különböznek ugyan egymástól, de a mobilitásiesély-egyenlőtlenségek minden fejlett országban² minden korszakban lényegében azonosak, tehát a „genotipikus szinten” a mobilitási folyamatok különbözhetnek, de a „genotipikus szinten” teljesen azonosak?³

— vagy inkább az a *D. J. Treiman* és *H. B. G. Ganzeboom* ([5] [6]) által megfogalmazott hipotézis felel meg a valóságnak, hogy a fejlett társadalmak nyitottabbak a kevésbé fejletteknél, tehát a gazdasági fejlettség magasabb szintjén a mobilitásiesély-egyenlőtlenségek csökkennek?

Azt a kivételes lehetőséget, amelyet a magyar mobilitási adatfelvétel sorozata nyújt (sehol a világon nem volt ennyi mobilitási adatfelvétel), már a korábbiakban is próbáltam a mobilitás időbeni változásainak és ezen keresztül a mobilitást befolyásoló makrotársadalmi viszonyoknak elemzésére felhasználni, így összehasonlítottam az 1983. évi mobilitást az 1973. és az 1962-1964. évvel [7], valamint az 1973. évi az 1962-1964. évvel és az 1949. és 1930. évi népszámlálások alapján kirajzolódó mobilitási viszonyokkal [8], [9]. Az időbeni változások elemzésére egy másik lehetőséget nyújtott az

¹ Az 1990 tavaszán a többpártrendszerű parlamenti választásban és a koalíciós kormány megalakításában kicsúcsosodó átalakulásokat joggal nevezhetjük forradalomnak, ha a forradalomnak azt a definícióját fogadjuk el, hogy az a társadalmi és politikai struktúrák és intézmények gyors és igen radikális megváltozása.

² *D. L. Featherman*, *F. L. Jones* és *K. M. Hauser* óvatosságból hozzátették, hogy hipotézisük, vagyis a mobilitási esélyek azonos egyenlőtlensége a piacgazdaságon és nukleáriscsalád-rendszeren alapuló társadalmakban érvényes, de a későbbiekben azt úgy értelmezték, hogy minden gazdaságilag fejlett vagy legalább közepesen fejlett társadalomra vonatkozik, közöttük az európai szocialista társadalmakra is.

³ *R. Erikson* és *H. Goldthorpe* [3] 12 országra kiterjedő nemzetközi összehasonlító vizsgálatukban igazolva látták az „F-J-H-hipotézist”, noha a vizsgálat megkezdésekor azt cáfolni kívánták. Több mint másfél évtizeddel *Featherman*ék előtt *S. M. Lipset* és *R. Bendix*[4] is hasonló hipotézist fogalmaztak meg, igaz hogy nem a mobilitási esélyek, hanem egyszerűen a kilépési mobilitási arányszámok alapján.

egymás után következő nemzedékek azonos életkorban megfigyelt mobilitásának összevetése. [10]

MÓDSZERTANI PROBLÉMÁK

Ebben a tanulmányban az 1973., 1983. és 1992. évi nemzedékek közötti társadalmi mobilitást hasonlítom össze,⁴ eltekintek tehát az 1962-1964. évi felvételtől és a korábbi népszámlálási adatoktól. Ennek a döntésnek módszertani indoka, hogy a három utóbbi mobilitási adatfelvétel feldolgozásakor azonos társadalmi kategóriákat (rétegeket) különböztettünk meg, tehát az összehasonlítás a szó szigorú értelmében teljesen megengedhető. Ez azonban nem érvényes az 1962-1964. évi felvételre és még kevésbé a népszámlálási adatközlésekre.

Az összehasonlított mobilitási táblákban a következő hét társadalmi réteget⁵ különböztettem meg:

1. *vezető és értelmiségi*: aki vezető beosztásban van (kivéve a művezetőket és egyéb hasonló alsó vezetőket), és aki felsőfokú végzettséget előfeltételező foglalkozást folytat és ilyen végzettséggel rendelkezik;
2. *irodai dolgozó*: az összes többi szellemi foglalkozású;
3. *kisiparos és kiskereskedő*: önálló foglalkozási viszonyú iparos, kereskedő és más nem mezőgazdasági foglalkozású (kivéve az önálló értelmiségieket, akik az értelmiségbe kerültek);
4. *szakmunkás*: az a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású, akinek állománycsoportja „szakmunkás”;
5. *betanított munkás*: az a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású, akinek állománycsoportja „betanított munkás”;
6. *segédmunkás*: az a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású, akinek állománycsoportja „segédmunkás”;
7. *mezőgazdasági dolgozó*: akinek foglalkozása mezőgazdasági fizikai jellegű, tekintet nélkül arra, hogy milyen a foglalkozási viszonya (alkalmazott, szövetkezeti tag vagy önálló és segítő családtag), és milyen állománycsoportba tartozik (szak-, betanított vagy segédmunkások).

Ez a hétréteges társadalmiszerkezet-modell természetesen vitatható. *Örkény Antal* szerint a keleti és a nyugati (európai) stratifikációs modellek párhuzama hamis, a magyarországi mobilitási folyamatok vizsgálatához ezért az észak-amerikai és a nyugat-európai mobilitás vizsgálatára használt modelltől eltérő modellt kellett volna alkalmazni. [12] Kifogásolta azt is, hogy „végeképp elsikkadt az értelmiség és a különböző elitcsoportok belső tagoltsága.” *Harcza István* is egyrészt azt bírálta, hogy a vezetőket nem választottuk el az értelmiségiectől, másrészt azt, hogy az olyan nagy rétegeket, mint a szakmunkásság, nem bontottuk fel alrétegekre, különböző szakmacsoportokra. [13]

Kétségtelen, hogy pontosabb és finomabb képet kapunk a magyar társadalomról, ha több társadalmi réteget különböztetünk meg, és még inkább vitathatatlan, hogy a hatalommal rendelkező vezetőket, másszóval a „hatalmi elitet” elméleti megfontolások alapján külön kellene választani a hatalommal nem rendelkező értelmiségtől. A megkülönböztetett társadalmi rétegek száma növelésének azonban határt szab a megfigyelt eset-száma. Egy 30 x 30-as mobilitási tábla egy-egy cellájába 10 ezer esetszám esetén is átlagosan csak alig több mint 10 eset jut, tehát sok cella szükségszerűen üres lesz, ez pedig nagyon bizonytalanná teszi a levonható következtetéseket. A hatalmi elit és az értelmiség

⁴ Terjedelmi korlátok miatt itt csak az 1992. évi felvételtől származó táblákat közlöm. (Lásd az 1. és a 2. táblát.) A többi itt felhasznált táblát az olvasó megtalálhatja a [7], [8] és [11] munkákban.

⁵ Mindegyik összehasonlított táblából elhagytam azokat a megfigyelt személyeket, akik maguk vagy akiknek apjuk „egyéb” vagy „ismeretlen” kategóriába tartoztak.

elkülönítése pedig, még ha elméletileg indokolt is, az empirikus adatfelvételek gyakorlatában igen nehéz, többek között azért is, mert a hatalmi elit tagjainak száma nem volt több 10 ezernél, ebből félszázalékos mintavétel esetén 50 személy került a mintába, ilyen kis esetszámból pedig nem szabad messzemenő következtetéseket levonni. A hatalmi elit mobilitásának vizsgálatára tehát az egész népességből vett mintán alapuló adatok nem alkalmasak.

Ami pedig azt a kérdést illeti, hogy a kapitalista és a szocialista társadalmak szerkezete annyira eltért, hogy nem lehet őket azonos fogalmakkal, rétegekategoriókkal elemezni, csupán az állapítható meg, hogy az erről szóló szakirodalom könyvtárnyi méretű, és távolról sincs közmegegyezés e kérdésben. Az a tény azonban, hogy a társadalmi mobilitás nemzetközi összehasonlításai (egyebek közt [3], [5], [6]) azonos társadalmi kategóriákat használtak a kapitalista és a szocialista társadalmak mobilitásának elemzésére, feljogosít arra a következtetésre, hogy legalábbis első megközelítésben megengedhető e hét réteg alapján vizsgálni a mobilitás időbeni változásait Magyarországon.⁶

A magyarországi társadalmi mobilitás időbeli változásainak korábbi elemzésekor [7] azt a tapasztalatot szereztem, hogy a fiatal (25-29 éves) felnőtt keresők mobilitása sokkal nagyobb változásokat mutat, mint az összes keresőké. Ezért az összes keresőkre vonatkozó táblák mellett ezúttal is külön elemzem a 25-29 éves keresők adatait. A következtetésnél azonban óvatosságra int az a tény, hogy ezekben a vizsgálatokban a tényleges esetszám 1000 körül van.

Az ún. globális, a kilépési és a belépési mobilitási arányszámok összehasonlításán túlmenően korábbi tanulmányomhoz [7] hasonlóan felhasználtam a loglineáris elemzés módszerét is. A nemzetközi szakirodalomból azt a következtetést lehet levonni, hogy ez a matematikai statisztikai módszer – némi finomításokkal – az 1970-es évek közepe óta a társadalmi mobilitás időbeni és nemzetközi összehasonlításának kitüntetett vagy legalábbis egyik kitüntetett módszere. Elsősorban arra alkalmas, hogy a relatív mobilitási esélyek vagy esélyegyenlőtlenségek változását vizsgáljuk. Ezt szokták a szakirodalomban a „nyitottság—zárttság” fogalom párral megnevezni. (A loglineáris módszer lényegét korábbi munkámban [7] ismertettem, ezért itt nem ismétlem meg.)

Az esélyegyenlőtlenség elemzésére felhasználok az 1950-es években széles körben alkalmazott asszociációs és disszociációs indexeket. Ezeket az indexeket matematikailag definiáltam egy korábbi kötetemben. [8]

Az asszociációs és disszociációs indexeket sok bírálat érte, elsősorban azért, mert az index maximális értéke függ a kérdéses társadalmi kategória százalékos arányától a széeloszlásban (másszóval kisebb társadalmi rétegben magasabb az asszociációs index maximuma). Ezért az asszociációs index nem használható arra, hogy az egyes rétegek zártságának fokát összehasonlítsuk. Arra viszont szerintem alkalmas, hogy jelezze: egy adott társadalmi réteg zárttsága változott-e az időben, illetve – a disszociációs indexekkel együtt – felhasználhatjuk-e annak vizsgálatára, hogy az egyes rétegek egymástól való távolsága a mobilitás terén változott-e.

⁶ R. Erikson és H. Goldthorpe [3] a mobilitás nemzetközi összehasonlításában amelyben nyugat-európai országok mellett két szocialista ország, Magyarország és Lengyelország is szerepelt, a magyarhoz nagyon hasonló modellt használtak. Az alábbi osztályokat különböztették meg: 1. felső- és középvezetők és értelmiségiek, 2. rutin szellemi foglalkozásúak, 3. iparosok és kereskedők, 4. önálló parasztok, 5. szakmunkások, 6. szakképzetlen (betanított és segéd-) munkások, 7. mezőgazdasági munkások. (Vesd össze: [14].)

A GLOBÁLIS MOBILITÁS MUTATÓINAK VÁLTOZÁSAI

Az ebben a tanulmányban alapul vett 7x7-es társadalmimobilitás-táblák szerint az összes mobil férfiak és nők aránya a megkérdezettek között 1983-tól 1992-ig szinte semmit sem változott. Ez nemcsak az összes, hanem a 25-29 éves keresőkre is érvényes. Míg az összes mobilitás az összes keresők között 1973-tól 1983-ig nem jelentéktelen mértékben nőtt, addig 1983-tól 1992-ig nincs változás. A fiatal keresők között azonban már 1973 és 1983 között is alig mutatkozott növekedés. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az összes keresők között 1983-ban 1973-hoz képest megfigyelt növekedés is csak annak volt a következménye, hogy az akkori idősebb nemzedékek 1973-ban még immobilabbak voltak. A nagyobb mobilitás úgy érvényesült, hogy a fiatalabb nemzedékekben nagyobb volt a mobilitás, és ezek a demográfiai folyamatokon keresztül fokozatosan az immobilabb idősebbek helyére léptek. (Lásd a 3. táblát.) Tekintettel egyrészt a strukturális változások lelassulására az 1980-as években, másrészt a rendszerváltozásra 1990-ben, a mobilak arányának változatlansága meglepőnek tűnhet.

3. tábla

Az összes, a minimálisan szükséges strukturális és az egyéb mobilitás, 1973-1992

Év	A férfiak	A nők	A férfiak	A nők	A férfiak	A nők
	összes		minimálisan szükséges strukturális		egyéb	
	mobilitása (százalék)					
	Összes keresők					
1973	64	63	29	31	35	32
1983	72	74	33	37	39	37
1992	72	75	30	37	42	37
	25-29 éves keresők					
1973	65	75	25	34	40	41
1983	69	76	26	29	43	47
1992	69	75	23	30	46	45

A változatlanság azonban azonnal eltűnik, ha a minimálisan szükséges strukturális mobilitás (röviden strukturális mobilitás) és az egyéb mobilitás (nem egészen pontosan cirkuláris vagy helycserés mobilitás) alakulását vizsgáljuk az összes mobilitáson belül. A férfiaknál ugyanis csökkent a strukturális mobilitás és nőtt a cirkuláris mobilitás. Érdeemes arra is felhívni a figyelmet, hogy a 25-29 évesek között mindkét nem esetében kisebb a strukturális mobilitás és nagyobb a cirkuláris mobilitás, mint az összes keresők között. A strukturális mobilitás csökkenésének háttérében a társadalmi strukturális változás fokozatos lelassulása áll.⁷ (Lásd a 4. táblát és az ábrát.) Az utolsó öt népszámlálás adatai alapján kiszámított hétréteges társadalmi struktúrák közötti eltérések a követ-

⁷ A népszámlálások alkalmával megállapított társadalmi struktúra-változás és a nemzedékek közötti strukturális mobilitás természetesen nem felel meg egyszerűen egymásnak. A nemzedékek közötti mobilitás nem két naptári év, hanem az egy naptári évben megkérdezett keresők és az apjuknak valamikori (a megkérdezettek gyermekkorában jellemző) társadalmi hovatartozását hasonlítja össze. Bonyolítja a helyzetet, hogy a kereső népesség egészében egy apának több fia vagy több leánya is élhet, más apáknak nincs gyermekük. Mégis a népszámlálási évek közötti társadalmi strukturális változás szemlélteti a struktúraváltozás gyorsaságát és irányát, amely a nemzedékek közötti mobilitást befolyásolja.

kezők: 1949 és 1960 között 21,0, 1960 és 1970 között 16,6, 1970 és 1980 között 12,4, 1980 és 1990 között 8,4 százalékpont.⁸

4. tábla

Az aktív keresők összetétele társadalmi rétegek szerint, a népszámlálási adatok alapján, 1949-1990

Társadalmi réteg	1949.	1960.	1970.	1980.	1990.
	évben				
Vezető és értelmiségi	1,8	3,0	5,1	7,8	11,0
Irodai dolgozó	8,0	13,7	20,7	22,5	22,4
Kisiparos és kiskereskedő	8,1	2,4	1,6	1,5	4,2
Szakt munkás	11,2	15,5	19,5	23,2	25,7
Betanított munkás	5,2	13,1	16,6	20,8	18,0
Segéd munkás	12,1	14,0	13,0	7,7	6,6
Mezőgazdasági dolgozó	53,6	38,3	23,5	16,5	12,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,</i>	<i>100,0</i>
Aktív keresők (ezer fő)	4085	4760	4989	5069	4527
Ebből nő (százalék)	29,2	35,5	41,2	43,4	44,5

1990 januárjától 1992 decemberéig (az adatfelvétel időpontjáig) a strukturális változás két vonatkozásban gyorsult fel: 1. erősen megnőtt az önálló kisiparosok és kiskereskedők száma (valószínűleg eléri a 7 százalékot), 2. meggyorsult a mezőgazdasági réteghez tartozók (aktív keresők) számának csökkenése.

Mind a négy népszámlálás közötti időszakban nőtt a vezető és értelmiségi, az irodai és a szakt munkás-, de csökkent a mezőgazdasági réteg aránya. Ezzel szemben a betanított munkás és a segéd munkás réteg részesedése kezdetben nőtt, de a segéd munkásoké 1960 óta, a betanított munkásoké pedig 1980 óta csökkent. Viszont a kisiparos és kiskereskedő réteg aránya 1980-ig csökkent, azután meglehetősen gyorsan emelkedett. A strukturális és a cirkuláris mobilitás globális szintű jelenségei az egyének szintjén nagyon eltérő hatásokkal járnak. A strukturális mobilitás a modern társadalmakban azt jelenti, hogy az ennek hatására mobillá vált személyek mind „főirányban” mozdulnak el, és ez a legtöbb esetben társadalmi helyzetük javulását jelenti. A cirkuláris mobilitás esetében a résztvevőknek csak a fele mozdul el „főirányban”, a másik fele azzal ellentétes irányban. Ez azt jelenti, hogy a cirkuláris mobilitás hatására helyet változtatóknak a fele számára ez a társadalmi helyzetük romlását jelenti.

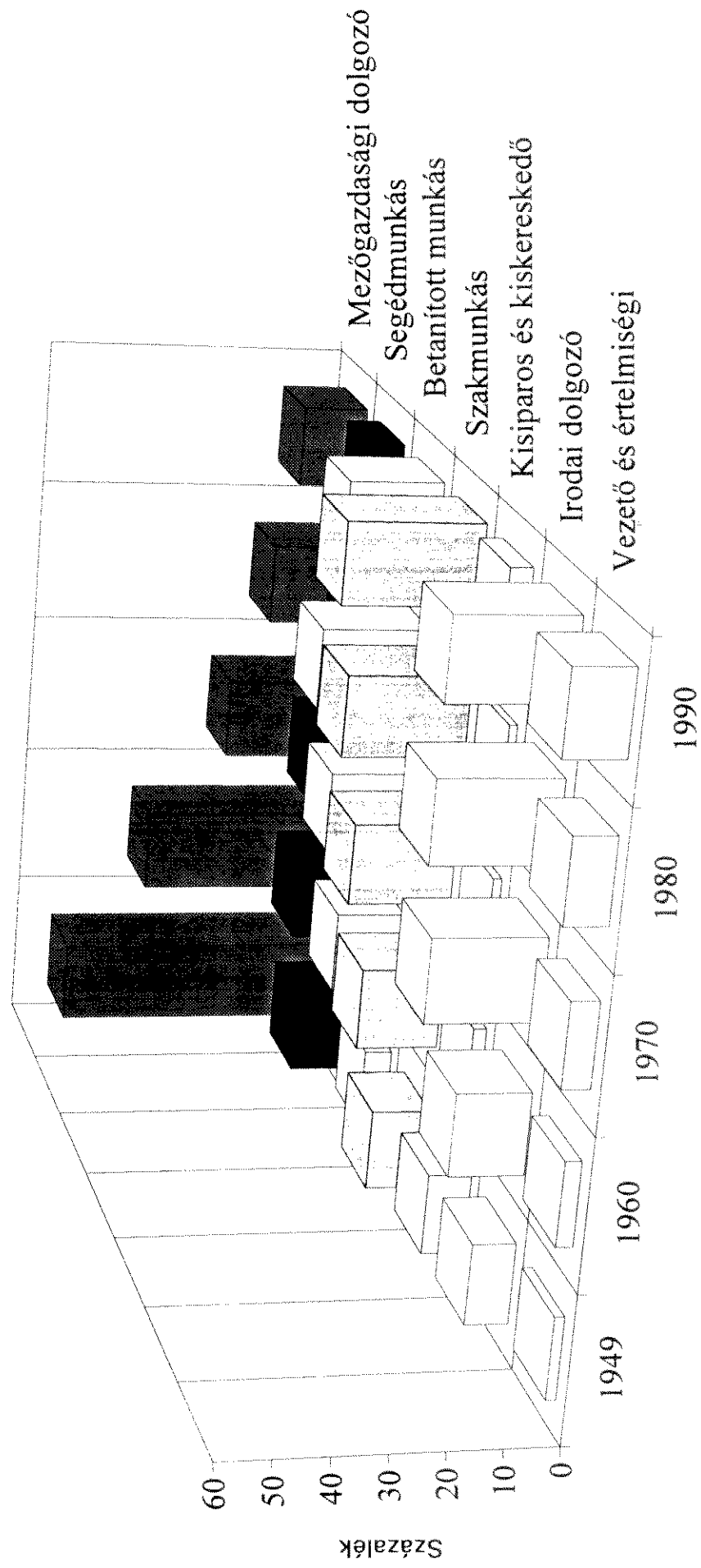
Ezért a strukturális mobilitás csökkenése és a cirkuláris mobilitás növekedése a férfiak között⁹ minden bizonnyal lényeges társadalom-lélektani hatásokkal járt, csökkentette a megelégedést és ezzel csökkentette a gazdasági-társadalmi-politikai rendszer legitimitációját, ezáltal hozzájárulhatott a szocialista rendszer összeomlásához.¹⁰

⁸ A két százalékos megoszlást egymásból kivonjuk és a pozitív (vagy a negatív) előjelű százalékpontos változások összege a strukturák itt közölt mutatója.

⁹ Nők esetében a strukturális és cirkuláris mobilitás társadalom-lélektani hatásainak megállapítása nehezebb, mert a leányok nagy valószínűséggel a fiútestvéreikkel nemcsak az apjukéhoz, hanem az anyjukéhoz is viszonyítják saját elért társadalmi helyzetüket, ezért azonos társadalmi helyzet elérése nem szükségképpen jelenti azt, hogy fiútestvéreikhez hasonlóan élik meg azt „fölemelkedésként” vagy „lecsúszásként”.

¹⁰ W. W. Adamski[15] már az 1980-1981-es lengyel politikai válság egyik okát is abban látta, hogy a fiatal második generációs munkásférfiak fölfelé irányuló mobilitásának lehetőségei (különösképpen a balti-tengerparti városokban) beszűkültek.

Az aktív keresők társadalmi rétegek szerinti népszámláláskori megoszlásának alakulása

AZ ESÉLYEGYENLŐTLENSÉG VÁLTOZÁSAI

A cirkuláris mobilitást, mivel a „helycserés” mobilitás volumenét fejezi ki, korábban a kutatók a mobilitási esélyek egyenlősége, illetve egyenlőtlensége mérőszámának tekintették.

Utóbb tisztázódott, hogy a cirkuláris mobilitás (pontosabban: az egyéb mobilitás, ami a minimálisan szükséges strukturális mobilitásnak az összes mobilitásból való levonása után marad) távolról sem méri pontosan az esélyek egyenlőtlenségét, vagyis a társadalom nyitottságát. A szakirodalomban jelenleg uralkodó felfogás szerint a társadalom nyitottságának mérésére a loglineáris elemzés használható. Az interakciók ugyanis a mobilitási esélyek egymáshoz viszonyított egyenlőtlenségének fokát mérik. Ha két táblában az interakciók összege egyenlő, akkor a két tábla azonos fokú esélyegyenlőtlenséget fejez ki. Ha az interakciók összege módosult, akkor megváltozott az esélyek egyenlőtlensége.

Nézzük meg, mit mutat az 1973., 1983. és 1992. évi mobilitási táblák loglineáris elemzése.

5. tábla

A loglineáris elemzés eredményei

A vizsgált populáció	Modell	Szabadságfok (df)	Likelihood-arány (χ^2)	Következtetés egyezrelékes valószínűségi szinten
Összes férfi	Az interakciók azonosak 1973-ban, 1983-ban és 1992-ben	72	155	nem igaz
	Az interakciók 1973-tól 1983-ig változtak, 1983-tól 1992-ig nem változtak	36	63	igaz
	Az interakciók 1973-tól 1983-ig nem változtak, 1983-tól 1992-ig változtak	36	90	nem igaz
Összes nő	Az interakciók azonosak 1973-ban, 1983-ban és 1992-ben	72	100	igaz
25-29 éves férfi	Az interakciók azonosak 1973-ban, 1983-ban és 1992-ben	72	781	nem igaz
	Az interakciók 1973-tól 1983-ig változtak, 1983-tól 1992-ig nem változtak	36	325	nem igaz
	Az interakciók 1973-tól 1992-ig változtak	36	476	nem igaz
25-29 éves nő	Az interakciók azonosak 1973-ban, 1983-ban és 1992-ben	72	757	nem igaz
	Az interakciók 1973-tól 1983-ig változtak, 1983-tól 1992-ig nem változtak	36	411	nem igaz
	Az interakciók 1973-tól 1983-ig nem változtak, 1983-tól 1992-ig változtak	36	360	nem igaz

A négy táblasorozat külön-külön végzett és az 5. táblában összesített loglineáris elemzésének¹¹ eredményei azt mutatták, hogy

1. az összes kereső férfiak esetében az esélyegyenlőtlenség változott, és pedig oly módon, hogy 1973-tól 1983-ig változott, 1983-tól 1992-ig pedig változatlan;
2. az összes kereső nők esetében az esélyegyenlőtlenség nem változott 1973 és 1992 között;¹²
3. a 25-29 éves kereső férfiak és kereső nők körében egyaránt lényegesen változott az esélyegyenlőtlenség, és pedig mind 1973-tól 1983-ig, mind 1983-tól 1992-ig.

Az alábbiakban azt követem nyomon, hogy a loglineáris elemzés szerint hogyan változott az esélyegyenlőtlenség 1983-tól 1992-ig. (Az 1973 és 1983 közötti változást korábbi tanulmányomban [7] már vizsgáltam.)

Az esélyegyenlőtlenség globális vizsgálatának legegyszerűbb módja, ha összehasonlítjuk a mobilitási táblák tényleges összes mobilitási arányszámát és azt a hipotetikus mobilitási arányszámot, amelyet a loglineáris elemzés programja azzal a feltételezéssel számít ki, hogy az összes interakciók a vizsgált években azonosak voltak, pontosabban, hogy azok minden adott évben egyenlők voltak a három év átlagos interakciójával. Az eredmények azt mutatják, hogy az összes férfiak és a 25-29 éves férfiak között ténylegesen egy hajszálnyival magasabb volt a mobilak aránya, mint ha az esélyegyenlőtlenség változatlan maradt volna; a 25-29 éves nők között a tényleges mobilitás némileg kisebb volt, mint a változatlan esélyegyenlőtlenség esetén várható mobilitás; az összes nők között pedig azonos a két mobilitási arányszám. (Lásd a 6. táblát.) Levonhatjuk a következtetést, hogy az esélyegyenlőtlenség globálisan kevésbé változott, a férfiak között azonban egy kis elmozdulás tapasztalható az esélyek egyenlőbbé válása felé. Tehát 1983 és 1992 között a magyar társadalom kissé nyitottabbá vált.

6. tábla

A tényleges és a változatlan interakció feltételezésével számított hipotetikus mobilitási arányszámok, 1982

A vizsgált népesség	A tényleges	A hipotetikus
	mobilitási arányszám (százalék)	
Összes kereső		
férfi	72	71
nő	75	75
25-29 éves kereső		
férfi	69	68
nő	75	76

Az esélyegyenlőtlenség alakulását külön-külön vizsgálhatjuk a mobilitástáblák egyes celláira vonatkozóan meghatározott standardizált reziduálisok segítségével. A standardizált reziduális tehát azt fejezi ki, hogy mekkora az eltérés a ténylegesen megfigyelt eset-

¹¹ $df = 72$ szabadságfok esetén egyezrelékes szinten 100-nál nagyobb, $df = 36$ szabadságfok esetén 67-nél nagyobb χ^2 likelihood-arány jelenti azt, hogy hipotézisünk megcáfolódott, vagyis az 5. tábla szövege szerint „nem igaz”.

¹² Mivel az összes kereső nők esetében igaznak bizonyult az a hipotézis, hogy 1973-ban, 1983-ban és 1992-ben azonos az esélyegyenlőtlenség, nem vizsgáltuk tovább azt, hogy 1973-tól 1983-ig és 1983-tól 1993-ig következett-e be változás. Ezért nem közöltem a táblában az ezen hipotéziseket képviselő sorokat.

szám és azon esetszám között, amely változatlan esélyegyenlőtlenség — a loglineáris elemzés szakkifejezéseit használva: változatlan interakció — esetében jönne létre.¹³

Az összes kereső férfiak esetében csak egy cellában, az összes kereső nők esetében egyetlen cellában sem szignifikáns a standardizált reziduális értéke, ezért ezeket a táblákat itt nem közlöm. Érdekes, hogy az az egyetlen cella, amely a férfiak esetében szignifikáns nagyságú (-2,1) standardizált reziduális mutat, éppen a kisiparos apáknak kisiparos fiaira vonatkozik. Nagy óvatossággal ezt úgy értékelhetnénk, hogy a hirtelen megnövekedett önálló kisvállalkozók rétegébe nem annyira kitüntetetten léptek be a kisiparosok és kiskereskedők fiai, mint az 1970-1980-as évek sokkal kisebb arányú kisiparosok és kiskereskedők rétegébe. Másképpen: nem a hagyományos kispolgárság születik újjá, nem annak leszármazottai válnak újra önálló kisvállalkozóvá, hanem inkább egy új — jelentős részben ilyen hagyományokkal nem rendelkező — kisvállalkozó-réteg alakul ki.

7. tábla

*A 25-29 éves férfiak és nők nemzedékek közötti társadalmi mobilitása
(standardizált reziduálisok a ténylegesen megfigyelt és az 1973-tól 1992-ig változatlanok feltételezett interakciók hipotézisével kiszámított esetszámok között)*

Az apa az összeírt 14-18 éves korában	A 25-29 éves kereső 1992-ben						
	vezető és értelmiségi	irodai dolgozó	kisiparos és kiskereskedő	szakmunkás	betanított munkás	segédmunkás	mezőgazdasági dolgozó
	Férfiak						
Vezető és értelmiségi	-0,2	0,1	-0,3	1,9	-0,4	-0,6	-4,1
Irodai dolgozó	2,4	-0,9	1,1	-1,7	1,4	0,6	-1,2
Kisiparos és kiskereskedő	-3,6	-1,6	-1,0	-0,2	4,9	-0,0	-2,7
Szakmunkás	-1,4	0,7	1,7	-0,3	-2,0	2,1	0,0
Betanított munkás	-1,1	1,4	-1,5	0,3	-0,6	0,5	0,5
Segédmunkás	-2,0	-2,7	-1,9	-0,4	1,0	-0,8	6,1
Mezőgazdasági dolgozó	3,1	1,2	0,4	0,7	-1,1	-1,8	-1,7
	Nők						
Vezető és értelmiségi	1,5	-1,7	-1,3	-0,3	3,6	-2,7	-1,6
Irodai dolgozó	1,4	0,2	1,9	-0,3	-4,4	3,2	-2,2
Kisiparos és kiskereskedő	-3,7	4,9	-0,7	-1,0	-0,5	-2,3	-1,2
Szakmunkás	-0,1	-1,3	0,9	-0,6	-0,2	2,0	4,9
Betanított munkás	-5,1	0,1	-0,7	-1,6	4,3	1,1	0,0
Segédmunkás	5,1	-0,7	0,0	1,3	-2,8	0,2	-0,6
Mezőgazdasági dolgozó	0,7	1,6	0,1	2,4	-0,5	-2,4	-1,8

A 25-29 éves kereső férfiak és a 25-29 éves kereső nők esetében már sokkal több szignifikáns standardizált reziduális találunk. (Lásd a 7. táblát.) Ez természetesen össze-

¹³ A standardizált reziduális a megfigyelt és a feltételezett esetszám különbségének és a feltételezett esetszám négyzetgyökének hányadosa. Ha a standardizált reziduális értéke 1992-ben 1,96-nál nagyobb vagy -1,96-nál kisebb, akkor feltételezhetjük, hogy a tényleges interakciós paraméter vagy az adott cellába irányuló mobilitás nagy valószínűséggel nagyobb, illetve kisebb, mint amekkora abban az esetben lenne, ha az interakció vagy az esélyegyenlőtlenség ugyanakkora lenne, mint 1983-ban és 1973-ban.

függ azzal, hogy ezeknek a tábláknak loglineáris elemzésekor sokkal nagyobb χ^2 likelihood-arányt kaptunk a változatlan interakciót feltételező modell esetében, mint az összes kereső férfiak és nők 5. táblában bemutatott eredményeinek elemzésekor.

A szignifikáns standardizált reziduálisok alapján az alábbiakat állapíthatjuk meg:

— a vezető és értelmiségi apák fiai között kevesebb a mezőgazdasági dolgozó, a leányaik között több a betanított munkás és kevesebb a segédmunkás;

— az irodai dolgozó apák fiai között több a vezető és értelmiségi, a leányaik között több a segédmunkás, kevesebb a betanított munkás és a mezőgazdasági dolgozó;

— a kisiparosok fiai között több a betanított munkás és kevesebb a vezető és értelmiségi, valamint a mezőgazdasági dolgozó, a leányaik között több az irodai foglalkozású, kevesebb a vezető és értelmiségi, valamint a segédmunkás;

— a szakmunkások fiai között kevesebb a betanított munkás és több a segédmunkás, a leányaik között több a segédmunkás és a mezőgazdasági dolgozó;

— a betanított munkások fiai között nincs szignifikáns eltérés, a leányaik között több a betanított munkás és kevesebb a vezető értelmiségi;

— a segédmunkások fiai között több a mezőgazdasági és kevesebb a vezető és értelmiségi, valamint az irodai dolgozó, a leányaik között több a vezető és értelmiségi és kevesebb a betanított munkás;

— a mezőgazdasági foglalkozású apák fiai között több a mezőgazdasági dolgozó, a leányaik között több a szakmunkás és kevesebb a segédmunkás, mint ahogyan az változatlan interakció, vagyis változatlan esélyegyenlőség esetén lenne.

Ha az olvasó esetleg arra a következtetésre jut, hogy e felsorolás alapján nem lát semmilyen határozott mintát az esélyegyenlőség változásában, sietek megnyugtani, hogy ez nem az ő hibája: valóban nincs következetes változási tendencia.

Valamivel többet tudunk kikövetkeztetni a főátlóban elhelyezkedő standardizált reziduális értékek alapján. A férfiak esetében ugyan ezek közül egyik sem szignifikáns, de mind negatív, tehát az immobilak minden származási rétegben valamivel kevesebben voltak, mint lettek volna, ha az esélyegyenlőség semmit sem változott volna. Ez megerősíti azt a nagyon óvatos fenti következtetést, hogy a 25-29 éves férfiak mobilitása csekély mértékben a nagyobb esélyegyenlőség irányába mozdult el. Nem látszik ilyen változás a 25-29 éves nők esetében, mert a főátlóban elhelyezkedő standardizált reziduálisok közül csak három negatív, négy azonban pozitív, közöttük egy szignifikáns.

KIEMELT TÁRSADALMI RÉTEGEK MOBILITÁSI ARÁNYSZÁMAINAK VÁLTOZÁSAI

A társadalmi hierarchia csúcsán lévő vezető és értelmiségi réteg mobilitási viszonyai nemcsak a szociológusok, hanem a közvélemény érdeklődésének is a középpontjában álltak és állnak. Ki jut fel a társadalmi hierarchia csúcsára és ki csúszik le onnan? Mekkora előnyük van azoknak, akik már eleve a csúcson születtek, azokhoz képest, akik alulról jönnek? Mitől függnek az esélyegyenlőségek, és hogyan lehet azokat befolyásolni, mérsékelni? A mobilitáskutatások kezdetei óta foglalkoztatják a társadalomtudósokat ezek a kérdések. Különösen időszerűek azonban a mai Magyarországon, mert úgy vetődnek fel, hogy eltérők-e az esélyegyenlőségek a korai „klasszikus” és a késői „puha” szocialista korszakban, a piacgazdaságra és demokratikus politikai berendezkedésre való áttérés után, továbbá befolyásolta-e a forradalminak, de ugyanakkor békésnek is mondható rendszerváltozás a társadalmi hierarchia csúcsán végbemenő mobilitást.

Az „elitcsere” vizsgálatára nem alkalmasak az itt bemutatott adatok. Utalok azonban rá, hogy *Szelényi Iván* és szerzőtársai ([15], [16]) speciális minták alapján elemezték az elit kicserélődését, illetve pozícióban maradását, és arra a következtetésre jutottak, hogy Magyarországon meglehetősen nagyméretű kicserélődés következett be az 1980-as évek második fele és 1993 között, éspedig a legnagyobb fokú kicserélődés a politikai elitben, kisebb a gazdasági elitben volt, és a legváltozatlanabb a kulturális elit maradt.

Az elitnél jóval szélesebb körű *vezető és értelmiségi réteg* kilépési mobilitási arányszámait azt mutatják, hogy az e rétegből származó férfiak közül egyre kevesebben, a nők közül egyre többen lettek vezetők vagy értelmiségiek. (Lásd a 8. táblát.) Ennek oka, hogy az összes férfiak között, de különösképpen a 25-29 éves férfiak között nem nőtt, hanem csökkent a vezetők és értelmiségiek részesedése, mégpedig azzal összefüggésben, hogy az 1980-as években nem nőtt a 20-24 évesek felsőfokú beiskolázási aránya. Ugyanakkor az apák között állandóan nőtt a vezetők és értelmiségiek aránya. Ezért egyre több vezető és értelmiségi származású fiatalember „versenyzett” a kissé csökkenő számú vezető és értelmiségi pozíció elnyeréséért. A nők körében viszont 1983-ig gyorsan nőtt és azóta sem csökkent a vezető és értelmiségi pozícióban levők aránya, így a nemek aránya ebben a rétegben, különösen a fiatalok között, egyre inkább a nők javára tolódott el. Összességében a keresők között még valamivel több ugyan a vezető és értelmiségi férfi, mint a nő, a 25-29 éves kereső nők között azonban több a vezető és értelmiségi, mint az ilyen életkorú kereső férfiak között. A lakosság, a szülők valószínűleg inkább a fiúk, mint a leányok tényleges esélyein mérik le a mobilitás alakulását, ezért a férfiak értelmiségivé válási esélyeinek csekély romlása az értelmiségi családokban feltehetően a karrierlehetőségek szűkülésének érzését alakította ki, ami könnyen vezethetett elégedetlenség kialakulásához.

8. tábla

*A vezető és értelmiségi apák kereső gyermekei közül
az összeírásakor vezető és értelmiségi
(százalék)*

Év	Összes		25-29 éves	
	férfi	nő	férfi	nő
1973	46	28	52	31
1983	46	37	45	48
1992	41	41	44	50

A vezető és értelmiségi rétegből származó férfiak esélyeinek romlása azonban nem járt együtt a többi rétegből származók mobilitási esélyeinek javulásával, ellenkezőleg: csak az irodai dolgozó rétegből származó férfiak esélyei javultak csekély mértékben, a többi rétegek fiúgyermekeinek esélyei csökkenni látszanak.¹⁴ Az esélyek romlása egyes kategóriákban nagyobb, más kategóriákban kisebb, mint a vezető és értelmiségi származásúaknál megfigyelt.

A vezető és értelmiségi rétegbe való belépés 9. táblában közölt asszociációs és diszszociációs indexei sem mutatnak következetes változásokat. Ha a vezető és értelmiségi

¹⁴ Az esélyek változása eltérő képet mutat némely származási réteg összes tagjainál és 25-29 éves tagjainál.

réteg asszociációs indexének és az egyes származási rétegek disszociációs indexének hányadosát¹⁵ vesszük alapul az esélykülönbségek alakulásának elemzéséhez, mind az összes kereső férfiak és nők, mind a 25-29 éves kereső férfiak és nők esetében rétegenként meglehetősen eltérő irányú változásokat állapíthatunk meg 1983-tól 1992-ig. Mindezek alapján levonhatjuk a következtetést, hogy a vezető és értelmiségi rétegbe való bejutás esélyei nem váltak sem egyenlőbbé sem egyenlőtlenebbé.

9. tábla

A vezető és értelmiségi rétegbe való belépés asszociációs és disszociációs együtthatói

Az apa az összeírt 14-18 éves korában	1972.	1983.	1992.	1973.	1983.	1992.	1972.	1983.	1992.	1972.	1983.	1992.
	évben vezető és értelmiségi											
	összes férfi			összes nő			25-29 éves férfi			25-29 éves nő		
Vezető és értelmiségi	7,2	4,4	4,6	7,3	4,8	5,4	5,4	4,6	4,1	3,4	3,6	3,8
Irodai dolgozó	2,9	2,3	2,8	3,0	2,5	2,5	1,4	2,2	1,9	2,3	1,4	2,0
Kisiparos és kiskereskedő	1,3	1,3	1,5	1,2	0,8	0,9	0,9	0,3	—	0,6	0,9	—
Szaktanácsos	1,2	1,2	1,1	1,4	1,2	1,1	0,9	1,0	0,8	1,2	0,7	0,9
Betanított munkás	0,5	0,6	0,7	0,7	0,6	0,7	0,4	0,4	0,3	0,5	0,9	0,3
Segédmunkás	0,4	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,3	0,5	0,2	0,2	0,2	0,7
Mezőgazdasági dolgozó	0,5	0,5	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,2	0,5	0,4	0,5	0,4

Akkor tehát semmi sem változott a vezető és értelmiségi réteg mobilitási viszonyai-ban? Tévedés lenne, ha a kilépési mobilitási arányszámok vagy az asszociációs és disszociációs együtthatók alapján ezt a következtetést vonnánk le. A belépési mobilitási arányszámok ugyanis azt mutatják, hogy a vezető és értelmiségi férfiak között – különösen a 25-29 évesek körében – megkezdődött a fizikai rétegekből származók arányának csökkenése. A 10. tábla adatai szerint a fiatal vezető és értelmiségi férfiak között lényegesen kevesebb a fizikai rétegekből származó. Ez mintegy jelzi a jövőbeni tendenciát is. Az összes nő körében még kissé nőtt, a 25-29 évesek körében azonban már inkább némileg csökkent a fizikai rétegekből származók aránya. Végeredményben ezen változások következtében fokozatosan átalakul a vezető és értelmiségi réteg származás szerinti

¹⁵ Az asszociációs index (a vezető és értelmiségi réteg asszociációs indexének példáján szemléltetve): a vezető és értelmiségi apák fiai közül vezető és értelmiségi pozícióban lévők százalékos aránya viszonyítva az összes apák fiai közül vezető és értelmiségi pozícióban lévők százalékos arányához. A disszociációs index értelemszerűen (a szaktanácsos apák fiai közül vezető és értelmiségi réteghez tartozók disszociációs indexének példáján szemléltetve): a szaktanácsos apák fiai közül vezető és értelmiségi pozícióban lévők százalékos aránya viszonyítva az összes apák fiai közül vezető és értelmiségi pozícióban lévők százalékos arányához.

Az asszociációs és disszociációs indexek hányadosa azt fejezi ki, hogy az értelmiségi származásúaknak hányszor nagyobb az esélyük az értelmiségbe jutásra, mint a másik rétegből származóknak. Tehát mintegy az esélyegyenlőtlenséget méri e két réteg vonatkozásában.

összetétele, egyre nagyobb lesz közöttük a szellemi, ezen belül is a vezető és értelmiségi rétegből származók aránya. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a vezető és értelmiségi réteg élettapasztalataiban, gondolkodásmódjában, a magyar társadalom problémáiról alkotott nézetei tekintetében valószínűleg egyre távolabb kerül a munkásságtól és a parasztságtól.

10. tábla

A fizikai rétegekből származók aránya a vezetők és értelmiségiek között (százalék)

Év	Összesen		25-29-éves	
	férfi	nő	férfi	nő
1973	60	55	45	52
1983	64	56	46	51
1992	63	58	39	51

Ez oda vezethet, hogy a vezető és értelmiségi réteg és a fizikai rétegek tudatosan is egyre inkább elkülönülnek egymástól, esetleg a közöttük levő konfliktusok is kiéleződnek.¹⁶ Másrészt ez a tendencia azt is jelenti, hogy a magyarországi vezető és értelmiségi rétegek összetétele szempontjából egyre inkább hasonlóbakká válnak a nyugat-európai társadalmakhoz.

A *kisiparos és kiskereskedő* réteg belépési mobilitási arányszámainak 11. táblában bemutatott változása teljesen egyértelműen jelzi azt a tendenciát, hogy csökken a kisiparos és kiskereskedő rétegből származók aránya (bár a fiatal férfiak között kismértékű növekedés figyelhető meg). Még ha nyilvánvalóan van is olyan tendencia, hogy a kisiparosok és kiskereskedők fiai és leányai közül több önálló kisvállalkozó kerül ki, mint más rétegek fiai és leányai közül, levonhatjuk azt a következtetést, hogy a mai kisvállalkozói réteg nem a korábbi kispolgárság leszármazottaiból tevődik össze, a réteg nagy többsége más rétegek leszármazottaiból kerül ki.

11. tábla

A kisiparos és kiskereskedő rétegből származók aránya a kisiparosok és kiskereskedők között (százalék)

Év	Összes		25-29-éves	
	férfi	nő	férfi	nő
1973	31	20	22	20
1983	19	13	11	18
1992	13	12	14	12

A *szakmunkásságon* belül többségben vannak a munkásszármazásúak, és túlsúlyuk a 25-29 évesek között nagyobb, mint az összes szakmunkások között, valamint a 25-29

¹⁶ W. Connor [18] már 15 évvel ezelőtt felvetette annak lehetőségét, hogy az akkori szocialista társadalmakban a többgenerációs értelmiség arányának növekedése az értelmiségen belül és a többgenerációs munkásság növekedése a munkásság egészen belül e két réteg elkülönüléséhez, viszonyuk konfliktusossá válásához vezethet.

éves szakmunkás férfiak között nő a munkásszármazásuk aránya. Mindebből arra következtethetünk, hogy a szakmunkások között egyre több lesz a többgenerációs munkás. (Lásd a 12. táblát.) Ebben több strukturális tendencia játszik szerepet:

1. az egész népességen belül csökken a parasztszármazásuk aránya, ezért a parasztok fiainak változatlan arányú ideáramlása esetén is (ami a 25-29 éves parasztszármazású férfiakra nem érvényes) szükségképpen csökken a mezőgazdasági háttérük aránya minden rétegben, így a szakmunkások között is (lásd a 13. táblát);

2. az a már említett tendencia, hogy a fiatal férfiak között nem nőtt az értelmiségiek aránya, minden származási réteg fiai előtt csökkentette annak az esélyét, hogy vezetők és értelmiségiek legyenek, így – a 14. tábla adatai szerint – a szakmunkások fiai közül is kevesebben lettek vezetők és értelmiségiek, következésképpen még többen választották a számukra feltehetően „második legjobb” karrierlehetőséget és maradtak szakmunkások.¹⁷

12. tábla

*A munkásrétegekből származók aránya
a kisiparosok és a kiskereskedők között
(százalék)*

Év	Összes		25-29-éves	
	férfi	nő	férfi	nő
1973	49	49	56	59
1983	52	60	61	70
1992	51	57	64	68

13. tábla

*A mezőgazdasági rétegből származók aránya a szakmunkások között
(százalék)*

Év	Összes		25-29-éves	
	férfi	nő	férfi	nő
1973	35	30	29	21
1983	33	24	22	13
1992	35	28	20	19

14. tábla

*A szakmunkás apák kereső gyermekei közül
az összeíráskor vezető és értelmiségi
(százalék)*

Év	Összes		25-29-éves	
	férfi	nő	férfi	nő
1973	7	5	9	11
1983	12	10	9	9
1992	10	8	7	12

¹⁷ Jelenleg (és esetleg a közeljövőben) a szakmunkások gyermekei számára egyre inkább kedvező karrieralternatíva lehet az önálló kisiparossá válás. 1992-ben a szakmunkások fiai és leányai közül –különösen a fiatalok között–lényegesen többen lettek önálló kisvállalkozók, mint 1983-ban. Ha ez a tendencia állandósul, sőt erősödik, akkor ez a szakmunkásságnak nemcsak objektív helyzetét, hanem a gondolkodásmódját is lényegesen befolyásolhatja.

Ezek a tendenciák – az értelmiséghez hasonlóan – odavezetnek, hogy a munkásság, azon belül a meghatározó részét alkotó szakmunkásság fokozatosan elkülönül egyrészt a vezetőktől és értelmiségiectől, másrészt a parasztságtól. Ennek messzemenő hatásai lehetnek a rétegek közötti viszonyokban. Ugyanakkor e tekintetben is hasonlóbakká fogunk válni a nyugat-európai társadalmakhoz.

A *mezőgazdasági réteget* vagy közkeletűbb kifejezéssel a parasztságot az utóbbi években igen sok, nagyon erős hatás érte, ezek következményeit nehéz elméleti alapokon előrejelezni. A mezőgazdaság mint népgazdasági ág a többi népgazdasági ágnál is súlyosabb válságba került. A föld reprivatizációja és azzal összefüggő privatizációja lassan indult meg és szinte áttekinthetetlenül zajlott. A mező- és erdőgazdaságban foglalkoztatottak száma különösen gyorsan csökkent (1992-ben a foglalkoztatottak száma már kevesebb mint kétharmada volt az 1988. évinek). Ennek következtében egyrészt különösen erősen megnőtt a munkanélküliség, másrészt az amúgy is idős korösszetételű mezőgazdasági aktív keresők közül sokan mentek nyugdíjba (nem kevesen karkedvezmény-nyel). Mivel azonban az utóbbiak mint keresők szerepelnek az 1992. évi mobilitásfelvétel tábláiban, a munkanélküliség és a nyugdíjazás közvetlen hatása nem érzékelhető az itt elemzett táblákban. Másrészt a többi népgazdasági ágban jelentkező munkanélküliség különösen erősen sújtotta a napi és heti ingázó foglalkoztatottakat, ezeknek egy része megkísérelhetett községi lakóhelyén vagy annak közelében mezőgazdasági munkahelyet találni.

Érdekes módon, elsősorban ez utóbbi tendencia hatását láthatjuk a mezőgazdasági réteg mobilitási arányszámaiban: különösen a fiatalok között csökkent a parasztszármazásúak és nőtt a munkásrétegekből származók aránya. (Lásd a 15. táblát.) Ezért levonhatjuk azt az óvatos következtetést, hogy egyre kevésbé lehet Magyarországon tradicionális parasztságról beszélni.

15. tábla

*A mezőgazdasági rétegből származók aránya
a mezőgazdasági fizikaiak között
(százalék)*

Év	Összes		25-29-éves	
	férfi	nő	férfi	nő
1973	81	83	68	68
1983	81	79	64	39
1992	77	79	51	48

Korábban sokan megállapították, hogy ugyanakkor a hagyományos paraszti mentalitás – a nagyon erősen munkacentrikus életmód, az erős családi összetartás, kölcsönös segítségnyújtás, – igen erős és elterjedt volt a magyar társadalomban. Nehéz lenne eldönteni, hogy a tradicionális, meglehetősen zárt parasztság átalakulása hogyan fog a magyar társadalomnak erre a parasztságnál sokkal szélesebb (de egy vagy két generációra visszamenően parasztszármazású) rétegeire jellemző „paraszti” mentalitásra hatni. Ugyanakkor az országos strukturális változások lelassulása ellenére nem csökkent, inkább – elsősorban a 25-29 éves férfiak között – nőtt a parasztszármazásúak kiáramlása a

mezőgazdasági rétegekből. (Lásd a 16. táblát.) Ez is arra enged következtetni, hogy a parasztság elkülönülése a többi rétegtől csökkent.

16. tábla

A mezőgazdasági apák kereső gyermekei közül az összeírásakor más réteghez tartozók aránya (százalék)

Év	Összes		25-29-éves	
	férfi	nő	férfi	nő
1973	57	47	64	69
1983	75	74	72	93
1992	74	76	83	92

A bemutatott elemzési eredmények alapján óvakodnék attól, hogy kimondjam a végső szót a magyarországi nemzedékek közötti mobilitás 1983 és 1992 között bekövetkezett változásairól, annál is inkább, mert az itt használtaktól eltérő társadalmi kategóriák és módszerek alkalmazásával is lehet a mobilitást vizsgálni. A magyar valóság megismerése és a szociológia fejlődése szempontjából nagyon előnyös lenne, ha sok más kutató is elemezné a KSH kitűnő adatfelvételei alapján a magyarországi mobilitási folyamatokat, és megállapításainkat összevetnénk, megvitátnánk.

Néhány óvatos következtetést mégis megfogalmazok, nem utolsósorban azért, hogy ösztönözzem a tudományos vitát. A fentieknek fontos módszertani tanulságuk van. Bár kétségtelen, hogy a loglineáris elemzés igen kifinomult és megbízható módszer a mobilitás elemzésére, mégsem helyes mellette elhanyagolni a hagyományos táblaelemzést, különösen a belépési mobilitási arányszámokat, amelyek valamely okból a kezdetektől fogva némileg háttérbe szorultak a kilépési arányszámok elemzése és a bonyolultabb matematikai statisztikai módszerek mellett. Láttuk, hogy az 1992. évi mobilitási adatok elemzése során éppen a belépési arányszámok alapján mutattuk ki a legnagyobb (és szerintem hatásaikban igen lényeges) változásokat. Hozzáteszem, hogy *Kemény István* [19] már az 1960-as évek mobilitási adatainak elemzése alapján rámutatott, hogy miközben a *S.M. Lipset* és más nyugati szerzők által a nemzetközi összehasonlításban általánosan használt kilépési mobilitási arányszámok Magyarországon kevéssé különböznek a nyugati országokban megfigyeltektől, a belépési mobilitási arányszámok terén igen nagyok a különbségek. Meg kell azt is jegyezni, hogy az Erikson-Goldthorpe-féle nagy nemzetközi vizsgálat kiinduló kérdésének, az osztályképződésnek¹⁸ a vizsgálatára szerintük valójában a belépési mobilitási arányszámokat kell felhasználni, mert ezektől függ, hogy a származás szempontjából mennyire tekinthető homogénnek valamely társadalmi kategória.

Az utolsó évek magyarországi átalakulásairól a mobilitási adatok alapján azt mondhatjuk, hogy bár a rendszerváltozás kétségtelenül forradalmi volt és bizonyos strukturális

¹⁸ *Erikson és Goldthorpe* [3] abból indultak ki, hogy az egyén tartós vagy csak átmeneti összekapcsolódása valamilyen társadalmi pozícióval (mondhatnánk úgy is: osztálypozícióval) és az e pozíciók közötti mobilitás mintái befolyásolják az egyén identitásának kialakulását, érdekeinek felismerését, továbbá azt, hogy a társadalomban milyen kulturális, gazdasági, társadalmi és politikai választóvonalak jönnek létre, erősödnek meg. Ezek pedig meghatározzák a társadalmi és politikai rendszer működését, egyebek között az azon belüli konfliktusokat.

átalakulások (például a privatizáció) is igen gyorsak, az olyan mélyben zajló folyamatok, mint a társadalmi mobilitás, tulajdonképpen nem változtak meg drámai módon. Sőt, az 1992-ben megfigyelhető változások háttérében valójában már az 1980-as évtizedben mutatkozó új tendenciák felgyorsulása állt, tehát nem gyökeresen új tendenciák jelentek meg. Hozzá kell tennem, hogy az 1945 utáni korántsem ilyen békés átalakulásra is ez jellemző: az 1962-1964. évi mobilitásfelvétel elemzése arra a meglepő következtetésre vezetett, hogy a mobilitás sok állandóságot mutatott és sok vonatkozásban alig különbözött a nyugati országok mobilitásától. Még az is feltehető, hogy az 1960-as évek elején látott mobilitási kép új sajátosságai tulajdonképpen az 1930-as évek végétől megindult tendenciák felerősödésének eredményei voltak.

Mindezzel nem kívánom kisebbiteni a társadalmi mobilitás területén megfigyelhető lassú változások jelentőségét. A többgenerációs értelmiség és a többgenerációs munkásság súlyának lassú, de folyamatos növekedése sok tekintetben meg fogja változtatni a magyar társadalom működését. Hozzá kell tennem, hogy ezek a változások abba az irányba mutatnak, hogy a magyar társadalom egyre inkább hasonlít majd a fejlett nyugat-európai, piacgazdaságon alapuló és demokratikus társadalmakhoz.

A mobilitás nemzetközi szakirodalmának a bevezetésben említett nagy kérdéseivel kapcsolatban azt az óvatos következtetést fogalmaznám meg, hogy

1. a strukturális tényezők, azoknak gyorsabb vagy lassabb változásai nagyon erősen befolyásolni látszanak a mobilitási folyamatokat;

2. a gazdasági és a politikai rendszer forradalmi változása a feltételezettnél kevésbé érinti a mobilitást;

3. az esélyegyenlőtlenség csak nagyon kevésbé változott, tehát az „F-J-H-hipotézis” majdnem teljesen igazolódni látszik;

4. nem lehet kizárni, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődéssel párhuzamosan mégis kissé nő a társadalom nyitottsága, hosszú távon – az 1930-as évek óta – a magyar társadalom is fokozatosan nyitottabbá vált a mobilitás szempontjából és bizonyos jelek arra engednek következtetni, hogy a nyitottság 1983 óta is kissé nőtt.

IRODALOM

- [1] Bukodi Erzsébet – Harcsa István – Reisz László: Társadalmi tagozódás, mobilitás az 1992. évi mobilitásvizsgálat alapján. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 207 old.
- [2] Featherman, D. L. – Jones, F. L. – Hauser, R. M.: Assumptions of social mobility research in the US: the case of occupational status. *Social Science Research*. 1975. évi 4. sz. 329-360. old.
- [3] Erikson, R. – Goldthorpe, J. H.: The constant flux. A study of class mobility in industrial society. Clarendon Press. Oxford. 1992. 429 old.
- [4] Lipset, S. M. – Bendix, R.: Social mobility in industrial society. University of California Press. Berkeley. 1959. 309 old.
- [5] Ganzeboom, H. B. G. – Luijckx, R. – Treiman, D. J.: Intergeneration class mobility in comparative perspective. Megjelent: *Research in social stratification and mobility*. 8. kötet. Szerk.: Kalleberg, A. L. 1989. 3-84. old.
- [6] Treiman, D. J. – Ganzeboom, H. B. G.: Cross-national comparative status attainment research. Megjelent: *Research in social stratification and mobility*. 9. kötet. Szerk.: Kalleberg, A. L. 1990. 105-127. old.
- [7] Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásainak loglineáris elemzése, 1962-1983. *Statisztikai Szemle*. 1988. évi 2. sz. 151-173. old.
- [8] Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Gondolat. Budapest. 1982. 327 old.
- [9] Andorka Rudolf – Illés János: A nemzedékek közötti társadalmi mobilitás változásai. *Statisztikai Szemle*. 1976. évi 10. sz. 933-950. és 11. sz. 1045-1055. old.
- [10] Andorka Rudolf – Csicsman József – Keleti András: A magyar társadalom nyitottságának változásai. *Statisztikai Szemle*. 1981. évi 10. sz. 980-1004. old.
- [11] Andorka Rudolf: Changes in social mobility in Hungary, 1962-1983. *Szociológiai Figyelő*. 1991. évi 2. sz. 5-29. old.
- [12] Örkény Antal: Félúton. Megjegyzések a társadalmi mobilitás magyarországi kutatásának elmúlt két évtizedéről. *Replika*. 1991. évi 1. sz. 14-24. old.
- [13] Interjú Harcsa Istvánnal a társadalmi mobilitásról. *Replika*. 1991. évi 1. sz. 40-46. old.
- [14] Andorka Rudolf: A magyarországi társadalmi mobilitás nemzetközi összehasonlítása: a férfiak nemzedékek közötti tár-

sadalmi mobilitása. *Szociológia*. 1988. évi 3. sz. 221-240. old.

[15] *Adamski, W. W.*: Structural and generational aspects of a social conflict. Megjelent: *Sisyphus. Sociological Studies*. III. köt. PWN. Varsó. 1982. 49-57. old.

[16] *Szelényi Iván – Szelényi Szonja – Fodor Éva*: Changing patterns of elite recruitment in post-communist transformation: first results from the Hungarian study. Előadás az Osztrák Szociológiai Társaság konferenciáján. (Kézirat.)

[17] *Szelényi, I. – Wnuk-Lipinski, E., – Treiman, D.*: Old and new elites in post-communist societies. (Kézirat.)

[18] *Connor, W. D.*: Socialism, politics, and equality. Columbia University Press. New York. 1979. 389 old.

[19] *Kemény István*: A mobilitás társadalmi összefüggései. Megjelent: *Korszerű statisztikai törekvések Magyarországon*. Szerk.: *Mód Aladárné – Szabady Egon*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1968. 502-508. old.

TÁRGYSZÓ: Társadalmi mobilitás.

SUMMARY

In autumn 1992 the Hungarian Central Statistical Office carried out a new national inquiry on social mobility. The study compares its first results with similar ones in 1973 and 1983. In addition to usual table methods, outflow and inflow mobility rates the comparison also applies log-linear analysis and association indices. Intergeneration social mobility tables of all male earners, all female earners, male earners between 25-29 years, and female earners between 25-29 years are analysed separately.

The author analyses whether the increase in circular mobility means that the chances for social mobility have become less unequal so as to social mobility the society has become open. He points out that inequality of chances did not change significantly, however, the signs of a slight increase in openness can be seen among males.

A PÉCSI EGYÉNI VÁLLALKOZÁSOK*

HORVÁTH CSABÁNÉ

Magyarországon a gazdaság szervezeti rendszerének átalakulása már a nyolcvanas évek elején megkezdődött. 1982-től új vállalkozási formák — gazdasági munkaközösségek (gmk), kissovetkezetek, polgári jogi társaságok (pjt) stb. — jelentek meg a korábban évtizedekig stabil struktúrában, és az ötvenes évektől „sikeresen” háttérbe szorított ún. magánszektor is újra éledezni kezdett. Az egyéni boldogulás természetes hajtóerői – és nem utolsósorban a kezdeményezéseknek utat engedő törvényi szabályozás – hatására a nyolcvanas évek végétől egyre gyorsuló ütemben jelentek meg új szereplők (vagy a korábbiak megújult formában) a gazdálkodás szereposztásában.

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1993-ban a vállalkozók társadalmi összetételének vizsgálatát (ezt megelőzően már 1988-ban is készült a KSH-ban ilyen jellegű szociológiai felvétel) azzal a céllal kezdeményezte, hogy megismerjék a vállalkozások szervezeti felépítését, gazdálkodási stratégiáját, a vállalkozók kapcsolatrendszerét, baráti körét, életformáját, munkastílusát stb. A kérdések kutatják a vállalkozók társadalmi összetételét, azt, hogy a társas vállalkozások vezetői milyen családi háttérrel és korábbi munkahelyi pályafutás után vágtak bele mostani tevékenységükbe.

Mindezek a kérdések – a vállalkozóvá válás motivációi – a helyi önkormányzatokat különösen érdeklik, tekintve, hogy a helyi polgárság megizmosodása az egész település életére kiható tényező lehet. (A vállalkozások környezetét, működési feltételeit segítő intézkedések hatása a munkahelyteremtésben, a bevételi források növekedésében vagy a kiadási terhek csökkenésében jelentkezik. Nem mindegy tehát, hogy a vállalkozóvá válás egy sok buktatóval terhelt kényszerpálya lassú végeredménye vagy pedig a környezet által is serkentett jó megélhetési lehetőség.) Az ország egészére készített reprezentatív minta kiválasztása nem teszi lehetővé, hogy a kutatás eredményeit kisebb területi egységre nézve is jellemző megállapításként hasznosítsuk. Erre való tekintettel, valamint Pécs megyei jogú város polgármesteri hivatalának információigényeit kielégítendő egészítettük ki a megfigyelések címlistáját újabb pécsi címekkel. Ezáltal a pécsi társas vállalkozásoknál 78, az egyéni vállalkozók körében pedig 304 megkérdezéssel az 1993. június 30-i állapotot tükröző teljes körű címjegyzék 2-2 százalékos mintájához jutottunk. (A felvétel időpontjában Pécsen több mint 3500 társas és több mint 15 000 egyéni

*A tanulmány az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) „Társadalmi folyamatok térségi-települési szintű jellemzői” című kutatás keretében, a Pécs megyei jogú város Polgármesteri Hivatalának támogatásával végzett vizsgálat eredményei alapján készült.

vállalkozás működött.) Kísérletünk arra irányult, hogy a települési információk körét a központi statisztikai adatfelvételek újszerű hasznosításával bővítsük.

Jelen tanulmányunkban a pécsi egyéni vállalkozások helyzetével foglalkozunk.

A PÉCSI EGYÉNI VÁLLALKOZÁSOK FŐBB JELLEMZŐI

Az egyéni vállalkozások három nagy csoportját figyeltük meg: a hagyományos értelemben vett kisiparosokat, a kiskereskedőket és a szellemi önállókat. (A csoportba sorolás a vállalkozói igazolvány kiváltásakor megjelölt főtevékenység alapján volt lehetséges, ami nem jelenti e tevékenység kizárólagosságát, amire később kitérünk.) Az alapsokaság arányainak megfelelően a vizsgálatban 80 kisiparos, 107 kiskereskedő és 117 szellemi önálló vett részt.

A megfigyelt egyéni vállalkozások a vállalkozók számánál 37 százalékkal több főnek szolgált főfoglalkozású munkahelyül. Rajtuk kívül elenyésző volt a mellékfoglalkozásúak, a segítő családtagként bejelentettek, valamint az alkalmanként segítőik száma. (Természetesen a válaszadások őszinteségének megítélésénél figyelembe kell venni a „feketén” alkalmazottak eltitkolásához fűződő erős érdekeltséget is.) Az egyéni vállalkozók nagy része (90%) csak egyedül dolgozott, alig 5 százalékuknál (ezen belül a kisiparosok 11 százalékánál) egy főállású alkalmazott is volt.

Az egyéni vállalkozók 42 százalékának ez a tevékenység a kizárólagos megélhetési forrást jelentette, míg 16 százalékuk nyugdíj, további 42 százalékuk más munkahely mellett volt vállalkozó. (Fontos utalnunk rá, hogy ez a más munkahely a nem piaci szférát jelenti: állami vállalat, költségvetési szervezet, intézmény, egyéb munkahely.) Ezen belül a vállalkozás jellege szerint nagy a szóródás. A vállalkozás kizárólagossága a kisiparosok körében a legnagyobb (65%) és a szellemi önállóknál a legkisebb (18%) arányú. A nyugdíj melletti vállalkozás a kiskereskedők mindössze 6 százalékánál, míg a szellemi önállók 27 százalékánál fordult elő.

1. tábla

Az egyéni vállalkozók megoszlása megélhetési forrásaik szerint (százalék)

Megélhetési forrás	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Nincs más megélhetési forrása	65,0	52,3	17,9	42,4
Más munkahelye is van	13,8	36,4	47,0	34,5
Más vállalkozásban is részt vesz	7,5	5,6	7,7	6,9
Nyugdíjas	13,8	5,6	27,4	16,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés. Itt és a következő tábláknál a megoszlási viszonyszámok kerekítése egyedileg történt, ezért a részadatok összegei eltérhetnek a 100 százaléktól.

Mint korábban említettük, a vállalkozás jellegének meghatározása az induláskor megjelölt főtevékenység alapján történt, ez azonban nem zárja ki, hogy a vállalkozó több tevékenységgel is foglalkozzék. Például kisiparos foglalkozhat kereskedelemmel, ingatlan-bérbeadással stb. A vizsgált 304 vállalkozó átlagosan 1,22 ágazatba sorolható tevé-

kenységet folytatott. Meghatározó részük (8,1%) egyféle, 18 százalékuk kétféle termelést, illetve szolgáltatást végzett. Az ennél többféle tevékenység végzése nem egészen két százalékukra volt jellemző.

2. tábla

*Az egyéni vállalkozók megoszlása a tevékenységek száma szerint
(százalék)*

A résztvékenységek száma	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Egy	71,3	84,1	83,8	80,6
Kettő	27,5	15,0	13,7	17,8
Három és több	1,3	0,9	2,6	1,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A várakozáshoz képest meglepő, hogy a kisiparosok között a legalacsonyabb az egyféle tevékenységgel foglalkozók aránya, míg a kiskereskedők 84 százaléka csak a kereskedelemmel foglalkozott. (A csoportok közötti különbségek nem jelentősek.)

A kisiparosok egynegyede végzett szállítással, közlekedéssel, hírközléssel kapcsolatos tevékenységet. A megkérdezés ennek részletezését már nem regisztrálta, de megemlítjük, hogy ide tartozik a személyszállítás, a teherfuvarozás, az utazásszervezés, az idegenvezetés, a hírlapkézbesítés mint gyakran vállalt szolgáltatások. A második kedvelt tevékenységi körbe az egyéb szolgáltatások (mosás, vegytisztítás, textilfestés, fodrászat, szépségápolás és a fizikai jóléthez és kényelemhez kapcsolódó egyéb tevékenységek) tartoznak, amelyeknek ellátása a megkérdezettek 24 százalékát érintette.

3. tábla

*A ténylegesen végzett tevékenységek aránya
(százalék)*

Tevékenység	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Iparitermék-előállítás	18,8	1,9	0,9	5,9
Ipari szolgáltatás	18,8	2,8	3,4	7,2
Építőipari szolgáltatás	22,5	0,0	8,5	9,2
Kereskedelem	10,0	91,6	12,0	39,5
Vendéglátás	2,5	7,5	15,4	9,2
Szórakoztató, kulturális és sport- szolgáltatás	0,0	0,9	6,8	3,0
Pénzügyi, jogi tevékenység	0,0	1,9	6,8	3,3
Ingatlanügyletek	1,3	0,0	29,9	11,8
Egyéb szolgáltatás	23,8	7,5	23,1	17,8
Szállítás, közlekedés, hírközlés	25,0	0,0	0,9	6,9
Egyéb tevékenység	7,5	2,8	13,7	8,2

További sikerszakmának tekinthető az építőipari szolgáltatás, ezt a kisiparosok 23 százaléka végzi. A felsoroltakhoz képest hátrább sorolódott – jóllehet fejlődése, fejlesztése kívánatos volna – az iparitermék-előállítás és ipari szolgáltatás.

A kiskereskedők többsége – mint azt az előbbiekben említettük – vállalkozásában csak egyféle tevékenységet végez, jobbra csak kereskedelemmel foglalkozik. Ezt támasztja alá a tevékenységlistára kapott válaszok összesítése, amely szerint 92 százalékuk kereskedett, 8-8 százalékuk vendéglátást, illetve egyéb szolgáltatást végzett, a többi tevékenység elszórtan fordult elő.

A szellemi önállóként bejegyzett vállalkozók 30 százaléka ingatlanügyletekkel, bérbeadással és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatással foglalkozott. E körben is viszonylag gyakran fordult elő az egyéb szolgáltatás (23%) és a vendéglátás tevékenysége (15%).

A vállalkozás beindításának és működésének pénzügyi feltételei

A vállalkozások közül a kisipari tevékenység beindítása tűnik a legtökeigényesebbnek. A kisiparosok 73, a kiskereskedők 68, a szellemi önállók 50 százalékánál volt szükség induló tőkére. Ezt a kisiparosok 40, a kiskereskedők 34, a szellemi önállók 14 százaléka családtagoktól, ismerősöktől, barátoktól kért kölcsönből teremtette elő. A saját megtakarítás vagy ingatlan, ingóság eladása a kisiparosoknál 36, a kiskereskedőknél 34, a szellemi önállók esetében 54 százalékot tett ki. Figyelemre méltó, de a magas kamatterhek miatt érthető, hogy bankkölcsön vagy ún. kedvezményes hitel a kisiparos vállalkozások mindössze 17, a kiskereskedők 25, a szellemi önállók 17 százalékánál biztosította az indulás feltételeit. A válaszok fennmaradó hányadában (a szellemi önállóknál a negyedében) egyéb forrást említettek, mint például végkielégítést, örökséget, ingatlan bevonását stb.)

A vállalkozás folyamatos működését a vállalkozók nem egészen ötödének kellett az elmúlt két évben hitelfelvétellel biztosítani. Közülük leginkább a kiskereskedők (27%), azt követően a kisiparosok (21%) szorultak idegen forrás bevonására a működőképeséghez. A szellemi önállók mindössze 8 százalékánál játszott szerepet ez a tényező. A hitel-igénybevétel formája az első két vállalkozáscsoportban jellemzően a bankhitel, illetve kedvezményes hitel volt (a kisiparosok 59, a kiskereskedők 48 százaléka e formákat részesítette előnyben), ezt követően a baráti, rokon kölcsönök igénybevételét 18, illetve 24 százalékuk említette az első helyen. A szellemi önállók főként ez utóbbi lehetőséggel éltek (67%), valamint korábban megszerzett értékeik eladásából fedezték a működést.

A vállalkozások infrastruktúrája

A felszereltséget annak figyelembevételével vizsgáltuk, hogy az egyes építményekre vagy tárgyi eszközökre a megkérdezettek szerint egyáltalán szüksége van-e a vállalkozásoknak. Tehát csak a felszereltségnek az igénytől való eltérését, vagy az eszköz meglétét feltüntető válaszokat elemeztük.

A megkérdezés során nyolc infrastruktúrát minősítő szempontot vettünk figyelembe. Közülük az igények kielégítettsége – a vállalkozások összességét tekintve – viszonylag a szállítóeszköz- és üzletellátottságban a legjobb.

Az infrastruktúrát minősítő felszereltség felsorolását ebben a sorrendben folytatva a telefon, a műhelyhasználat, a számítógép, a külön iroda, a telefax, majd a fénymásoló

rendelkezésre állása következik. Természetesen vállalkozásfajtánként az adottságok eltérők (lásd a 4. táblát.):

a *kisiparosok* fénymásoló- és telefax-használati igénye teljesen kielégítetlen, ezt követi az ingatlanhasználat (azon belül is a külön iroda) és a számítógép hiánya mint viszonylag leggyakrabban tapasztalt hiányosság; a szállítóeszközökkel és telefonnal való ellátottság a másik két vállalkozáscsoporthoz képest kedvezőbb;

a *kiskereskedőknél* a fénymásoló, a számítógép, a külön iroda, valamint a műhely hiánya kirívó a megoldatlan felszereltségi kívánalmak sorában, és a telefonhelyzet is körükben a legkedvezőtlenebb, emellett a szakmából eredő fontossága miatt a szállítóeszközök elégtelensége is figyelemre méltó;

a *szellemi önállók* esetében a fénymásoló és telefax után itt is a külön iroda hiánya tűnik jelentősebbnek; az üzlet és műhely megszerzésére irányuló igény nem jellemző nagyobb részükre, a többi eszköz hiánya pedig nem tér el jelentősen az átlagostól.

A vállalkozások eredményessége

Az interjúk alkalmával az 1992. évben kimutatott pénzügyi eredményre vártunk választ, tehát csak az ennél korábbi években önállóvá váltakat (a minta 84 százalékát) kérdeztük, akiknek mintegy kétharmada válaszolt erre a kérdéscsoportra. (Bár a jövedelmeket firtató kérdésekkel szembeni „szemérmesség” általánosan jellemző, e körben azért tűnik furcsának, mert az adóhatóság részére minden megkérdezettnek bevallást kellett készítenie, és attól eltérő adatot a kérdezőbiztos sem kért.)

A következőkben kimutatott nyereséget, veszteséget azért is fenntartással kell fogadnunk, mert a megkérdezetteknek erős érdekeltsége van abban, hogy jövedelmeiket lehetőleg az adómentes sávban (100 000 forintig) mutassák ki. Erre 1992-ben még az adó- és számviteli szabályokban sok kiskapu adott lehetőséget, tehát feltételezhető, hogy a kimutatott eredményeknél kedvezőbb volt a helyzet.

A válaszolók 83 százaléka nyereséget, 17 százaléka veszteséget regisztrált 1992-ben. A nyereségek túlnyomó részének (átlagosan 64 százalékának) a vállalkozásból adóköteles jövedelme nem származott, azaz nyeresége nem haladta meg a 100 000 forintot. A vállalkozók mindössze nem egészen 10 százaléka ért el 300 000 forintot meghaladó nyereséget, ezen belül a kiskereskedők látszanak a legeredményesebben működőknek, közel negyedrészüket tartozott ebbe a körbe. A veszteségesek csaknem egésze félmillió forint alatt számolt el veszteséget, kivéve a kiskereskedőket. (Lásd az 5. táblát.)

A megfigyelt sokaságon belül a főfoglalkozásúak¹ válaszai 84 százalékban jeleztek nyereséget, 16 százalékban veszteséget. Megfigyelhető, hogy a 100 000 forint alatt kimutatott nyereség gyakorisága e kategória valamennyi vállalkozáscsoportjánál kisebb, mint az egész sokaságnál. A kiskereskedők és a szellemi önállók közül pedig jóval többen kerültek a 300 000 forint feletti nyereségkategóriába.

A főfoglalkozásúak esetében érdemes felfigyelni a szakmacsoportok közötti eredménykülönbségre. A kisiparosok egyharmada nem túl magas, de viszonylag biztonságosnak mondható nyereséget ért el, a veszteségesek (12%) pedig viszonylag kisebb összeget „buktak”. A kiskereskedők között több a sikeres vállalkozó, hiszen 27 százalékuk került a felső nyereségkategóriába. Ugyanakkor közülük kerülnek ki a félmillió forintnál nagyobb veszteséget elszenvedők is. A szellemi önállók teljesítménye tükrözi a legegyenletesebb eloszlást. (Lásd a 6. táblát.)

¹ Azokat a vállalkozókat tekintettük e csoportba tartozóknak, akiknek a vállalkozáson kívül nincs más megélhetési forrása.

4. tábla

*A felszereltség főbb jellemzői vállalkozáscsoportok szerint
(százalék)*

Megnevezés	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Külön iroda (négyzetméter)				
nincs	88,2	92,6	78,1	85,5
1-15	11,8	3,7	9,4	7,9
16-20	0,0	0,0	3,1	1,3
21 és nagyobb	0,0	3,7	9,4	5,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Üzlet (négyzetméter)				
nincs	62,5	28,2	85,7	44,4
1-15	6,3	21,1	0,0	14,5
16-20	0,0	16,9	0,0	10,3
21 és nagyobb	31,3	33,8	14,3	30,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Műhely, üzem (négyzetméter)				
nincs	47,4	85,7	55,6	57,4
1-15	5,3	0,0	0,0	3,3
16-20	21,1	0,0	22,2	16,4
21 és nagyobb	26,3	14,3	22,2	23,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Szállítóeszköz (darab)				
nincs	34,5	50,0	48,6	44,1
1	65,5	45,0	51,4	53,9
2 és több	0,0	5,0	0,0	2,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Számítógép (darab)				
nincs	72,2	93,1	40,5	64,0
1	22,2	6,9	54,8	32,6
2 és több	5,6	0,0	4,8	3,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Fénymásoló (darab)				
nincs	100,0	93,8	84,8	90,6
1	0,0	6,2	15,2	9,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Telefax (darab)				
nincs	100,0	82,4	81,8	86,4
1	0,0	17,6	18,2	13,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Telefon (darab)				
nincs	40,3	70,6	51,5	55,0
1	59,7	29,0	47,6	44,3
2 és több	0,0	1,0	1,0	0,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

5. tábla

*Az egyéni vállalkozók megoszlása az 1992. évi pénzügyi eredmény szerint
(százalék)*

A nyereség/veszteség nagyságcsoportjai (ezer forint)	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
	Nyereségesen gazdálkodók			
1-100	56,5	51,5	74,6	63,7
101-200	17,4	15,2	13,4	15,1
201-300	21,7	9,1	6,0	11,6
301 és több	4,4	24,2	6,0	9,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	Veszteségesen gazdálkodók			
1-500	100,0	94,4	100,0	96,7
501 és több	0,0	5,6	0,0	3,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

6. tábla

*A főfoglalkozású vállalkozók megoszlása az 1992. évi pénzügyi eredmény szerint
(százalék)*

A nyereség/veszteség nagyságcsoportjai (ezer forint)	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
	Nyereségesen gazdálkodók			
1-100	40,0	40,9	50,0	42,4
101-200	23,2	22,7	21,4	22,7
201-300	33,3	9,1	14,3	21,2
301 és több	3,3	27,3	14,3	13,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	Veszteségesen gazdálkodók			
1-500	100,0	85,7	100,0	92,3
501 és több	0,0	14,3	0,0	7,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az előzőekben vázolt helyzetképnek valamelyest ellentmondanak a készpénztartalékok felhasználására vonatkozó válaszok. A vállalkozók 40 százalékának (ezen belül a kisiparosok 28, a kiskereskedők 47 százalékának) nem volt ugyan az utóbbi két évben olyan készpénztartaléka, amelyet valamilyen módon be tudott volna fektetni, de kedvező jel, hogy a kisiparosok 39, a kiskereskedők 34 százaléka tartalékait elsődlegesen ebbe a vállalkozásába fektette, és nem a háztartás folyó kiadásai emésztették fel a tartalékait. Náluk a háztartások beruházásaira és folyó kiadásaira fordított összeg együtt kisebb hányadot képvisel, mint a pénz „visszaforgatása”. A szellemi önállók esetében (feltehetően a kisebb finanszírozási igény miatt) a vállalkozásba visszaáramló hányad csak 21, míg a háztartásba jutó rész 33 százalékot tett ki. A vállalkozók egyéb célú tartalékfelhasználása – másik vállalkozásba fektetés, bankban való lekötés, részvény-, értékpapír-vásárlás, alapítványtámogatás – elszórta, kis számban fordult elő.

Tanulságosnak tartjuk azt a válaszcsoportot, amelyet a vállalkozók arra a kérdésre adtak, hogy milyen tényezők erősítésében látják a vállalkozás jobb működésének biztosítékát. Mindhárom vállalkozáscsoport tagjainak több mint fele elsődlegesen a szélesebb kapcsolatok kiépítésében gondol nagy tartalékokat. A szakmai felkészültség javításában főként a kiskereskedők és a szellemi önállók látnak lehetőséget. Az életképesség reménytelő jele abban a képben mutatkozik, amit a kisiparosok és a kiskereskedők létszámnövelést és kapacitásbővítést óhajtó válaszai vetítenek elénk. Figyelemre méltó még, hogy a reklám fontosságát a szellemi önállók mellett a kisiparosok is viszonylag jelentős számban említették.

7. tábla

A vállalkozás jobb működéséhez szükséges tényezők gyakorisága a válaszokban (százalék)

Megnevezés	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Szakmai felkészültség növelése	9,5	19,1	11,6	13,9
Szélesebb kapcsolatok kiépítése	50,8	52,1	56,8	53,6
Létszámnövelés	15,9	8,5	3,2	8,3
Külfölditöke-bevonás	3,2	2,1	2,1	2,4
Jobb reklám	7,9	2,1	13,7	7,9
Jobb önkormányzati kapcsolatok	1,6	2,1	3,2	2,4
Kapacitásbővítés	6,3	10,6	4,2	7,1
Jobb munkaszervezés	4,8	3,2	5,3	4,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

8. tábla

Néhány vállalkozást akadályozó tényező előfordulásának arányai (százalék)*

Megnevezés	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Tőkehiány	35,5	41,2	24,3	33,3
Nyersanyag vagy jó alapanyag hiánya	18,9	10,1	5,6	10,7
A konkurencia erősödése	40,8	39,2	29,6	36,0
Rossz és elavult felszerelés	19,5	4,1	5,7	8,9
Megterhelő adminisztráció	29,9	27,5	20,2	25,3
Információhiány	14,3	10,9	18,3	14,6
A partnerek nem tesznek eleget fizetési kötelezettségüknek	13,3	7,9	6,4	8,8
A partnerek szerződészegése	9,3	5,9	5,6	6,7

* A válaszadók százalékában.

A vállalkozás jó működését akadályozó gyakran előforduló problémaként a konkurencia megerősödését, a tőkehiányt és a megterhelő adminisztrációt említették legnagyobb részben a megkérdezettek. Ez utóbbi probléma a vállalkozók mindhárom csoportját közel azonos arányban (20-30%) sújtja. A kötelező nyilvántartások, bevallások, adatszolgáltatások megterhelő voltát nem lehet csodálni, hiszen az egyéni vállalkozóknak

mindössze 28 százaléka engedheti meg magának, hogy könyvelőt foglalkoztasson. A tőkehiány és a konkurencia megerősödésének problémája az átlagosnál nagyobb hányadban a kisiparosoknál és a kiskereskedőknél jelentkezik. E gondok külső megítélésükor a vállalkozók szempontjaitól eltérően minősítünk, így a konkurencia megerősödését a vállalkozó réteg terebélyesedésének természetes velejárójának tekintjük, és a fogyasztók érdekei szempontjából pozitív jelenségnek tartjuk.

A tőkehiányt valóban a vállalkozások működését akadályozó súlyos gondnak kell tekintenünk, amelynek intézményi enyhítése megoldásra vár. Hosszú távú negatív hatásai vannak a kisiparosok rossz, elavult felszerelésével kapcsolatos gondoknak, valamint a bizonytalan üzleti partnerkapcsolataiknak. (Mindkét probléma gyökere következetetésünk szerint a tőkehiány.) Érdekes még felfigyelnünk a szellemi önállók információhiányt említő problémáira.

AZ EGYÉNI VÁLLALKOZÓK

A vizsgálat – mint már említettük – a vállalkozókra is kiterjedt. Vizsgáltuk a vállalkozók személyi adottságait, életkörülményeit, a motiváló tényezőket, valamint baráti körüket.

A vállalkozók személyi adottságai

A pécsi vállalkozóknak közel 71 százaléka helyi születésű. A városi származásúak aránya a kisiparosoknál a legalacsonyabb (66%), a kiskereskedőknél a legmagasabb (75%).

A vállalkozók kor szerinti összetételére a fiatalabb, illetve középkorú csoportok túlsúlya jellemző. (Ez összhangban van azzal a korábbi megállapításunkkal, hogy a nyugdíj mellett vállalkozók a megkérdezetteknek körülbelül 16 százalékát teszik ki, a többiek főfoglalkozásban, illetve más munkahely mellett végzik e tevékenységet.) A vállalkozók nagy része (közel 80 százaléka) ötvenéves vagy annál fiatalabb, ezen belül közel fele 40, egyötöde 30 év alatti volt az összeírás szerint. E kormegoszlás magában rejti azt a lehetőséget, hogy ha ez a vállalkozói réteg „megtalálja számításait” megalapozza a következő generációk kedvezőbb indulási esélyeit a vállalkozásban. Főként a kiskereskedők körében látszik erre esély, akiknek közel kétharmada 40 éves vagy annál fiatalabb.

9. tábla

*Az egyéni vállalkozók kor szerinti megoszlása
(százalék)*

Korcsoport (éves)	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
30 és fiatalabb	20,0	24,3	16,2	20,1
31-40	27,5	40,2	21,4	29,6
41-50	33,8	24,3	29,9	28,9
51-60	11,3	11,2	14,5	12,5
60 és idősebb	7,5	0,0	17,9	8,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A sikeres vállalkozás mintaörökítő voltának reményét arra alapozzuk, hogy a vállalkozás életforma is, amelyben a nagyobb fokú önállóság, felelősségérzet az egész családra kivetítődik. Ez a feltételezés viszont nem tükröződik abban az értelemben, hogy a házas vállalkozók házastársa nagymértékben osztozna részvételével a vállalkozásban. Természetesen itt figyelembe kell vennünk azt is, hogy a házastársnak esetleg másik vállalkozása van. E két lehetőséget együtt tekintve a kiskereskedők házastársainak 30 százaléka osztozott ebben az életformában. A kisiparosoknál 23, a szellemi önállóknál csak 13 százalék ez az arány. (További elemzést igényelne a házastársak csekély részvételi okának megismerése. Elképzelhető oka lehet az elzárkózásnak például az is, hogy a biztos megélhetést a házastárs munkahelye biztosítja, amelynek feladása a család egzisztenciáját kedvezőtlenül érintené.) A kisiparosok rokonsága a házastárshoz közeli arányban (22,5%) dolgozott alkalmilag vagy rendszeresen a vállalkozásban. Ez a fajta közreműködés a kereskedőknél és a szellemi önállóknál elenyésző volt.

A családi állapot szerinti összetétel részben összefügg a vállalkozók kormegoszlásával, ugyanis háromnegyed részük házas, 12 százalékuk nőtlen, illetve hajadon. Az elváltak vagy özvegyek közé mindössze 8, illetve 6 százalékuk tartozik. Úgy tűnik tehát, hogy ha a házastárs aktív részvétele nem is oly gyakori, mint feltételeztük volna, a házasság mint támogató háttér kedvező tényező a vállalkozás folytatásában.

Az iskolázottságot tekintve elmondható, hogy a pécsi vállalkozók 63 százaléka középfokú végzettségű. Több mint negyedük valamilyen felsőfokú iskolát végzett, közel 10 százalék a nyolc osztályt vagy polgárit kijártak aránya, és mintegy 2 százalékuknak nyolc osztálynál kevesebb az iskolázottsága. Természetesen a vállalkozás fajtája szerint az egyes iskolatípusok gyakorisága eltér. A szellemi önállók között a legnagyobb a felsőfokú végzettségűek, míg a kisiparosoknál a szakmunkásképzőt végzettek aránya. (A szellemi önállók között is előforduló nyolc osztálynál kevesebb végzettségűek „szellemi” tevékenysége ingatlanhasznosítást takar.)

10. tábla

Az egyéni vállalkozók és az összes aktív kereső megoszlása iskolai végzettség szerint (százalék)

Iskolai végzettség	Kisiparosok	Kiskereskedők	Szellemi önállók	Egyéni vállalkozók	Pécsi aktív keresők*
				Összesen	
8 általános alatt	3,8	0,9	2,6	2,3	2,7
8 általános (vagy polgári)	12,5	9,3	7,7	9,5	28,0
Szakmunkásképző	38,8	25,2	11,1	23,4	23,0
Középiskola	40,0	46,7	31,6	39,1	29,0
Felsőfokú	5,0	17,8	47,0	25,7	17,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint.

Az iskolázottság pécsi aktív keresőkre számított átlagától a vállalkozói kör jellemzői jelentősen eltérnek. A kisiparosok felülreprezentáltak a nyolc osztálynál alacsonyabb

végzettségűek, a szakmunkásképzőt és középiskolát végzettek körében, ugyanakkor az alapkú, valamint a felsőfokú képzésben részesültek aránya jóval kisebb a városban átlagosnál. A kiskereskedőknél a középfokú, a szellemi önállóknál a felsőfokú végzettség gyakorisága nagyobb, mint a pécsi aktív keresők teljes körében. A vállalkozók szakképzettségét is tekintve kitűnik, hogy a kiskereskedők között van a legtöbb érettségizett, szakképzettség nélküli, a kisiparosok 19 százaléka viszont három, vagy annál több szakképzettséggel is rendelkezik. Összességében a megkérdezettek fele egy, közel egynevede pedig két szakképzettséget is szerzett.

11. tábla

*Az egyéni vállalkozók megoszlása a szakképzettség száma szerint
(százalék)*

A szakképzettség száma	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Nincs	11,3	19,6	13,7	15,1
1	45,0	51,4	52,1	50,0
2	25,0	21,5	26,5	24,3
3 és több	18,8	7,5	7,7	10,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az idegen nyelv ismerete, illetve használata a szellemi önállók 46, a kiskereskedők 29, a kisiparosok 22 százalékára jellemző. A szellemi önállók között is mindössze 12 százalék a két vagy több nyelvet ismerők aránya.

Az egyéni pályautakat tekintve legmobilabb a kisiparosok és kiskereskedők csoportja. A kisiparosok 83, a kiskereskedők 62 százaléka kezdte a pályáját valamely fizikai munkakörben (legnagyobb részben szakmunkásként), a vállalkozást megelőző utolsó foglalkozásuk szerint pedig 73, illetve 51 százalékuk tartozott ebbe a csoportba. A fizikai munkakörökkel ellentétben a vezetői állások aránya mindkét vállalkozáscsoportban nőtt a foglalkozástörténet során: a kisiparosoknál 3-ról 8, a kiskereskedőknél 7-ről 16 százalékra. Az egyéb szellemi munkakörök aránya a kisiparosoknál 13-ról 15 százalékra nőtt, a kiskereskedőknél változatlan maradt (27%). Önállóként vagy segítő családtagként a kisiparosok 3, a kiskereskedők 5 százaléka kezdte pályáját, jelenlegi vállalkozását megelőzően 5, illetve 6 százalékuk tartozott e csoportba, ami jelzi, hogy a jelenlegi vállalkozás előtt már máskor is próbálkozott a megkérdezett.²

A szellemi önállók esetében nem zajlott ilyen nagy léptékű változás. Végzettségük összetételéből eredően a vezetőként való pályakezdés itt volt a legnagyobb arányú: 10 százalék, ami a vállalkozóvá válást megelőzően 13 százalékra emelkedett. Az egyéb szellemi munkakörökben 58, majd 60 százalékuk dolgozott.

A vállalkozóvá válást motiváló tényezők

A megkérdezés arra vonatkozóan is igyekezett választ találni, hogy a vállalkozóvá válásban volt-e szerepe a korábbi pályáknak. Nevezetesen a szakmai vagy vezetői ta-

² Természetesen nem mindegy, hogy a pályaváltás hány év alatt történt a megkérdezetteknek. Globálisan utalunk arra, hogy mivel a kiskereskedők csoportja a legfiatalabb, így mobilitásuk biztonsággal tekinthető a leggyorsabbnak.

paształatszerzésben, a szükséges jó kapcsolatok kiépítésében, illetve az induló tőke megszerzésében az előző foglalkozásoknak volt-e kitüntetett szerepe. Mint az várható volt, az utolsó (a vállalkozóvá válást megelőző) foglalkozásnak a dominanciája erősebb ebben a kapcsolatrendszerben, bár vállalkozáscsoportonként eltérő mértékben. A legerősebb hatása az utolsó foglalkozásból merített szakmai tapasztalatszerzésnek a kisiparosok és a szellemi önállók körében mutatható ki. Előbbi csoportban a válaszadók 61, az utóbbiban 40 százaléka tartotta ezt indító erejű szempontnak. A jó kapcsolatok kiépítése mindhárom csoportban kiemelkedő tényező (a kiskereskedőknél ez a leghangsúlyosabb), majd az induló tőke megszerzése és a vezetői tapasztalatok gyűjtése a fontossági sorrend. (A szellemi önállóknál a vezetőitapasztalat-szerzés szerepe megelőzi a tőke gyűjtését.) Érdekességként megemlítendő, hogy a vezetőitapasztalat-szerzést többen említették a vállalkozásban hasznosuló tényezőnek, mint ahányan korábbi foglalkozásaik során vezetői beosztást kaptak. (Természetesen e két tényező között jóllehet szoros a kapcsolat, de nem kizárólagos.)

A megfigyelt vállalkozói csoportoknál a korábbi foglalkozások mellett végzett vállalati gazdasági munkaközösségi tagságnak, másodállásnak, bedolgozói munkavégzésnek vagy más szolgáltató tevékenységnek elenyésző szerepe volt a vállalkozóvá válásban, a vállalkozók többségének nincs is ilyen „második gazdaság”-beli múltja.

A vállalkozásba lépésnek közvetlen okaként a kisiparosok 30 százaléka a munkahelyvel kapcsolatos változásokat (munkahelymegszűnés, az állás bizonytalanná válása, privatizáció stb.), 26 százaléka egy piaci lehetőség megragadását jelölte meg elsődlegesen.

A kiskereskedők 40 százaléka az üzletbe lépés felajánlott lehetőségével élt. (Feltételezhetően e körbe tartoznak az ügynöki hálózaton keresztül értékesítő multinacionális cégekhez egyre nagyobb számban kapcsolódó vállalkozók.) A szellemi önállók 35 százaléknál indító lökést egy váratlan jó piaci lehetőség kihasználása adott, míg 32 százaléka nem tudott volna másképp megélni.³

12. tábla

Az egyéni vállalkozók megoszlása a vállalkozóvá válás okai szerint (százalék)

A vállalkozóvá válás oka	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Felajánlották a lehetőséget	15,0	40,2	14,5	23,7
Adódott egy piaci lehetőség	26,3	24,3	35,0	28,9
Munkahellyel kapcsolatos változások	30,0	7,5	8,5	13,8
Nem tudott volna másképp megélni	13,8	14,0	31,6	20,7
Egyéb ok	8,8	11,2	5,1	8,2
Nem válaszolt	6,3	2,8	5,1	4,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

³ A főfoglalkozású vállalkozók esetében a motiváló tényezők eloszlása eltér az előbbieken jellemzett teljes vállalkozói sokaságtól. A főfoglalkozású kisiparosoknál még hangsúlyosabb a korábbi munkahellyel kapcsolatos okok (33 %) szerepe, és a szellemi önállóknál is 23 százalék ennek a tényezőnek a gyakorisága. A főállású kiskereskedőknél a felajánlott lehetőség megragadása csak egynegyedük döntésénél volt fontos momentum, vele szemben megnőtt az egyéb okok (18%) között szereplő korábbi munkanélküliség tényezője.

A vállalkozóvá válás latens mozgatórugói között igyekeztünk fellelni a korábbi nemzedékek által örökített tapasztalatokat vagy egyéb inspirációt. A vállalkozói életút nemzedékeket összekötő lánc az elmúlt évtizedekben megszakadt. Ezt a történelmi ténytet igazolja e megfigyelésben az, hogy míg a pécsi vállalkozóknak átlagosan (a csoportok közötti kis szórással) 42 százalékánál a nagyszülő valaha önálló volt, a szülőknél (a nagyobb előfordulási számot jelentő apákat tekintve) már csak 27 százalék volt ez az arány. A szülők múltját tekintve a vállalkozói csoportok között már nagyobb különbség figyelhető meg: a kisiparosok 38 százalékánál az apa is önálló volt (pontosabban fogalmazva életútján volt ilyen szakasz, ideértve a második gazdasági tevékenységeket is), a kiskereskedők 19, a szellemi önállók 27 százalékánál mondható el ugyanez. Így tehát a kisiparosoknál figyelhető meg a vállalkozási hajlam generációk közötti folytonossága, azaz az elmúlt negyven év romboló hatásának ez a réteg tudott leginkább ellenállni.⁴

A család vagyoni háttere szempontjából a vállalkozói csoportok között nincs jelentős különbség. A megkérdezetteknek arra a kérdéskörre adott válaszokból, amely a vállalkozók támogató hátterére, a szülők és nagyszülők vagyoni helyzetére vonatkozott, inkább a vagyontalanság tükröződik. A valamilyen vagyonosságot felmutató családok tulajdona is már csak az emlékek kategóriájába tartozik. Bérbeadható ingatlan az államosítás előtt a kisiparosok felmenői 6, a kiskereskedők 5, a szellemi önállók 3 százalékának volt. Megélhetést biztosító üzlet vagy műhely a kisiparosok és kiskereskedők családjában 9-9, a szellemi önállók 13 százalékában volt. A tulajdonformák közül a mezőgazdasági árutermelésre használt föld, illetve állatállomány előfordulása volt a leggyakoribb: a családok 21-24 százaléka rendelkezett ilyen vagyonnal a téveszesítés előtt mindhárom vállalkozáscsoportban.

A baráti kör

A baráti körről érdeklődő kérdéscsoport azt vizsgálta, hogy a vállalkozók üzleti partnereikkel vagy más vállalkozókkal egyfelől mennyire tartanak fenn informális, baráti, társasági kapcsolatokat, másfelől szabadidőt, kikapcsolódást szolgáló tevékenységeik mennyire szolgálnak egyben üzleti célokat is. A kérdések hét rendszeresen vagy néha előforduló tevékenységre irányultak: családi ünneplések, kirándulás (sportolás), üdülés, kulturális szórakozás, éttermi beszélgetés, fogadásokon való részvétel, otthonba meghívás.

A kapott válaszokból (a megtagadások aránya 2 százalék alatti volt) nem az rajzoldódik ki, hogy a vállalkozói kör élénk, üzleti kapcsolatokkal átszőtt társasági életet él. Különösen nem jellemző (a válaszok több mint 80 százaléka a hiányát tanúsítja) a fogadásokon (partykon) való részvétel, az üzleti partnerekkel vagy vállalkozótársakkal közös színházi, üdülési élménygyűjtés. A felsorolt tevékenységek közül mindössze a névnapköszöntés és az otthoni meghívás fordult elő a vállalkozók egyharmadát meghaladó arányban.

A vállalkozók csoportjait összehasonlítva kitűnik, hogy a kisiparosok csaknem valamennyi szabadidős tevékenységben aktívabb társasági életet élnek, mint a kiskereske-

⁴ E megállapítás csak a főfoglalkozású vállalkozókat tekintve is igaznak bizonyul. A kisiparosok családfájában vállalkozó nagyszülő és apa 37-37 százalékban fordult elő. A főfoglalkozású kiskereskedőknél és szellemi önállóknál pedig az apák eltávolodása még erőteljesebben jelentkezik, mint azt a teljes sokaságnál tapasztaltuk.

dők vagy a szellemi önállók. Főként az üzleti partnerekkel, illetve más vállalkozókkal közös névnap, születésnap megemlékezés vagy egyéb családi ünnepeken való részvétel emelhető ki, amely több mint felüknél rendszeresen vagy néha előfordult. A kiskereskedők mindössze két szórakozásban: a közös kirándulásban, sportolásban, valamint az üzleti partnerek otthoni meghívásában tűnnek ki az átlagból. Ezen tevékenységek 26, illetve 43 százalékuknál rendszeresen vagy néha előfordulnak, míg átlagosan 22, illetve 34 százalék az arány. A szellemi önállók az üzleti partnereikkel való szabadidős kapcsolattartásban az átlagosnál passzívabb magatartást tanúsítanak. (Ennek okairól csak feltételezéseink vannak, amelyek kifejtése további vizsgálatokat igényelne, mindenesetre az biztonsággal állítható, hogy a szellemi önállók baráti köre nem az üzleti társakból verbuválódott.)

A baráti kapcsolatoknak – amelyek mint láttuk, nem azonosíthatók az üzlettársi kapcsolatokkal – egyik fontos tényezője, hogy szükség esetén segítségül, támaszul szolgálnak a rászorulóknak. A vállalkozó biztonságát növelik, ha nehéz helyzetekben tanácsra, baráti segítségre számíthat. Az üzleti ügyek közül a beszerzéssel és értékesítéssel, a hiteforrásokkal, az adó- és vámügyekkel, az üzleti partnerismerettel, a jogi, valamint a bérleti ügyekkel kapcsolatosan kapott és nyújtott információk, tanácsok, támogatások gyakoriságára vártunk választ.

A válaszadók összességére jellemző – és ezen belül a csoportok között nincs különbség –, hogy elsősorban információkért fordulnak barátaikhoz, ismerőseikhez (a tanácskérés és támogatáskérés ennél kisebb arányú). Az információk tárgyát leggyakrabban – mint ahogy az üzleti élettel kapcsolatban előforduló döntési helyzetek tárgyát is elsősorban – a beszerzés és értékesítés, valamint az adó- és vámügyek képezik. Ezekben az ügyekben a vállalkozóknak mintegy egyharmada várt információt baráti körétől.

A vállalkozók csoportjait összehasonlítva, a kiskereskedők erőteljes nyitottsága rajzolódik ki. Információigényük valamennyi témakörben gyakrabban fordul elő, mint a vállalkozók összességében. A beszerzést és értékesítést illetően több mint felük, adó- és vámügyekben 34, üzleti partnerekkel kapcsolatos ügyekben 30 százalékuk informálódik baráti körében. A kisiparosok a vállalkozói átlagból kiemelkedve a beszerzésekkel kapcsolatban (42%), valamint az üzleti partnerekről gyűjtött információkért (24%) fordulnak a baráti háttérhez. A szellemi önállók valamennyi témakörben az átlagosnál kisebb arányban veszik igénybe ezeket az informális támpontokat.

A megkérdezettek szerint a barátoknak, ismerősöknek nyújtott segítség a vállalkozók valamennyi csoportjában gyakoribb eset, mint a kérés. A kisiparosok 55, a kiskereskedők 65, a szellemi önállók 42 százaléka rendszeresen vagy néha információkkal szolgál barátainak. Az üzleti partnereknek baráti alapon nyújtott kedvezmények (határidő-módosítás, fizetési könnyítések, pénz- és eszköz kölcsönzés) bár csak a vállalkozók 18-29 százalékánál fordultak elő, mégis gyakoribbak, mint az e címen kapott segítség (10-16%).

A vállalkozók életkörülményei

A vállalkozók közül a kiskereskedők háztartásai a legnagyobb létszámúak, hiszen több mint felük négy- vagy többtagú háztartásban él, míg a szellemi önállókra az átlagosnál kisebb létszámú háztartástípusok a jellemzők.

13. tábla

*A vállalkozók háztartásnagyság szerinti megoszlása
(százalék)*

A háztartás létszáma (fő)	Kisiparosok	Kiskereskedők	Szellemi önállók	Összesen
1	7,5	3,7	13,7	8,6
2	17,5	15,9	27,4	20,7
3	30,0	29,0	23,9	27,3
4	35,0	36,4	24,8	31,6
5 és több	10,0	15,0	10,3	11,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A vállalkozók lakáskörülményeinek megítélésénél csupán két minősítő jegyre hagyatkozhattunk: a lakások szobaszámára és alapterületére, jóllehet az életminőségről kialakítandó képhez a tágabb lakókörnyezet ismeretére is szükség lenne. A vállalkozók lakáskörülményeiben a lakások átlagos szobaszámát tekintve nincs számottevő különbség. Az alapterületet figyelembe véve vállalkozáscsoportonként néhány háztartástípusnál már nagyobbak, bár nem jelentősek a különbségek. Az egytagú, valamint az öt- és többtagú kisiparos háztartások átlagosan jóval nagyobb területet laknak, mint a kiskereskedők. A kéttagú háztartásoknál viszont ez utóbbiak vannak kedvezőbb helyzetben. A szellemi önállók lakásadottságai szinte valamennyi háztartástípusnál a két másik csoport között helyezkednek el.

14. tábla

A lakáskörülmények főbb jellemzői háztartásnagyság szerint

A háztartások létszáma (fő)	Kisiparosok	Kiskereskedők	Szellemi önállók	Összesen
	Átlagos szobaszám			
1	2,00	1,75	2,00	1,96
2	2,21	2,53	2,63	2,51
3	2,54	2,42	2,50	2,48
4	2,93	2,79	3,07	2,92
5 és több	3,50	3,06	3,50	3,31
<i>Összesen</i>	<i>2,68</i>	<i>2,64</i>	<i>2,71</i>	<i>2,68</i>
	Átlagos lakásnagyság (négyzetméter)			
1	53,67	43,75	50,00	49,88
2	59,00	74,18	70,03	68,70
3	66,46	63,39	70,32	66,61
4	76,75	74,69	76,24	75,76
5 és több	102,75	82,56	92,42	90,33
<i>Összesen</i>	<i>71,43</i>	<i>71,36</i>	<i>71,20</i>	<i>71,31</i>

A lakáshasználati jogcímekből levonható következtetés – a vállalkozócsoportok közötti csekély különbséggel – kedvező képet nyújt: a felmérés időpontjában 86-88 százalék volt a magántulajdonú lakások aránya. Ezen belül viszont a ház-, illetve lakástulajdon

41, illetve 46 százalékos hányada már fontos minőségi differenciákat jelez a kisiparos családok javára.

15. tábla

*A lakások megoszlása a tulajdon jellege szerint
(százalék)*

Tulajdonjelleg	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Saját ház	41,3	37,4	20,5	31,9
Saját lakás	46,3	48,6	65,8	54,6
Bérelt lakás, ház	8,8	8,4	7,7	8,2
Nem önállóan lakik	3,8	5,6	6,0	5,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az életminőséget nagymértékben meghatározza az emberek munka- és pihenési idejének aránya, amelyet természetesen többnyire nem szabad döntések, hanem különféle kényszerítő hatások alakítanak. A vállalkozók munkával töltött ideje önkizsákmányolásról tanúskodik. Kétharmaduk ugyanis 9 óránál, azon belül egyharmaduk 11 óránál is többet dolgozik naponta. Átlagosan minden második vállalkozó gyakran dolgozik a pihenésre szolgáló napszakokban: hajnalban, késő este, éjszaka, illetve hétvégén. A másik két vállalkozócsoporthoz képest viszonylag még a szellemi önállók munkabeosztása a legkíméletesebb.

16. tábla

*Az egyéni vállalkozók megoszlása a napi munkaidő hossza szerint
(százalék)*

Napi munkaidő (óra)	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
4 és kevesebb	5,1	1,9	17,4	8,5
5-8	24,1	24,3	26,6	25,1
9-10	22,8	37,4	36,7	33,2
11 és több	48,1	36,4	19,3	33,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

17. tábla

*Az egyéni vállalkozók megoszlása a sportolás gyakorisága szerint
(százalék)*

A sportolás gyakorisága	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Rendszeresen	7,6	12,1	14,7	11,9
Néha	17,7	17,8	19,8	18,5
Soha	74,7	70,1	65,5	69,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

18. tábla

*Az egyéni vállalkozók megoszlása életkörülményeikről alkotott véleményük szerint
(százalék)*

Vélemény	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Elégedett-e jövőbeni kilátásaival?				
Negatív	13,8	18,7	7,7	13,2
Közepesnél rosszabb	17,5	16,8	16,2	16,8
Közepes	28,8	39,3	38,5	36,2
Kedvező	26,3	17,8	27,4	23,7
Nem válaszolt	13,8	7,5	10,3	10,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Elégedett-e életszínvonalával?				
Negatív	17,5	23,4	11,1	17,1
Közepesnél rosszabb	21,3	29,0	18,8	23,0
Közepes	35,0	39,3	42,7	39,5
Kedvező	21,3	7,5	24,8	17,8
Nem válaszolt	5,0	0,9	2,6	2,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Elégedett-e munkájával?				
Negatív	2,5	5,6	1,7	3,3
Közepesnél rosszabb	6,3	2,8	4,3	4,3
Közepes	17,5	31,8	29,9	27,3
Kedvező	70,0	57,0	61,5	62,2
Nem válaszolt	3,8	2,8	2,6	3,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Elégedett-e lakásával?				
Negatív	5,0	15,0	5,1	8,6
Közepesnél rosszabb	5,0	12,1	9,4	9,2
Közepes	22,5	20,6	27,4	23,7
Kedvező	65,0	48,6	58,1	56,6
Nem válaszolt	2,5	3,7	0,0	2,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Elégedett-e lakókörnyezetével?				
Negatív	3,8	7,5	7,7	6,6
Közepesnél rosszabb	6,3	17,8	16,2	14,1
Közepes	25,0	25,2	18,8	22,7
Kedvező	60,0	46,7	56,4	53,9
Nem válaszolt	5,0	2,8	0,9	2,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Elégedett-e jövedelmével?				
Negatív	23,8	29,9	18,8	24,0
Közepesnél rosszabb	26,3	30,8	26,5	28,0
Közepes	30,0	29,0	35,9	31,9
Kedvező	17,5	6,5	17,9	13,8
Nem válaszolt	2,5	3,7	0,9	2,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az előbbiekkal szorosan összefügg, hogy az egészséges életmód megkívánta sportolásra szánt idő a vállalkozók többségénél minimális lehet. A válaszokból az derül ki, hogy mintegy 70 százalékuk soha nem végez testedzést, és csak 12 százalékuk sportol rendszeresen. A csoportok között e téren nem jelentős a különbség, de valamelyest a szellemi önállók javára billen a mérleg. (Lásd a 17. táblát.)

A szabadság eltöltésének gyakorlatára adott válaszokból változatos kép tárul elénk. Sajnos jelentős azon vállalkozók aránya, akik az utóbbi három évben nem voltak szabadságon: a kisiparosok és a kiskereskedők 23-23 százaléka, a szellemi önállók 11 százaléka tartozik ebbe a körbe. A külföldön nyaralók hányada a szellemi önállók és a kiskereskedők csoportjában meghaladta a 30 százalékot.

19. tábla

*A vállalkozók megoszlása a szabadság eltöltésének helye szerint
(százalék)*

A szabadság eltöltésének helye	Kisiparos	Kiskereskedő	Szellemi önálló	Összesen
Nem volt szabadságon	23,4	23,4	11,1	18,6
Külföldön	19,5	30,8	36,8	30,3
Itthon, saját nyaralójában	15,6	5,6	15,4	12,0
Belföldön (rokonoknál, üdülőben)	29,9	24,3	27,2	26,9
Otthon pihent	11,7	15,9	9,4	12,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Természetesen az életkörülmények megítélésének legfontosabb mércéje, hogy az érintettek miként érzik magukat saját helyzetükben.⁵ Az erre vonatkozó válaszokat a 18. táblában foglaltuk össze.

A munkával, lakáskörülményekkel való viszonylag nagyobb fokú elégedettség mellett az életszínvonal, a jövedelmi helyzet és a jövőre vonatkozó kilátások közepes, vagy annál rosszabb minősítést kaptak a többségnél.

TÁRGYSZÓ: Vállalkozás.

SUMMARY

The study analyses the situation of private entrepreneurs and ventures in Pécs, drawing on the nationwide sample survey of entrepreneurs carried out in 1993 by the Central Statistical Office and the Sociology Department of Budapest University of Economics, and using the data obtained through extending the sample of county Baranya.

In the course of the analysis the authoress shows the characteristics and scale of the activities of county seat-based ventures; the financial conditions for their start and operating, their infrastructure and efficiency.

The personal skills, living conditions of entrepreneurs, the motives for becoming an entrepreneur are also analysed.

⁵ Az interjúk alkalmával a vállalkozókkal 0-tól 10-ig terjedő skálán minősítettük életérzéseiket, többféle szempontból. Terjedelmi okok miatt négy összevont csoportba rendezve mutatjuk be a kapott válaszokat. (Az összevonásnál külön közöljük a 0-val jelölt, abszolút negatív válaszokat, a „közepesnél rosszabb” csoportba az 1-3, a „közepes”-be a 4-7, a „kedvező”-be a 8-10 osztályzattal jelölt válaszokat soroltuk.)

A PÉCSI TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK*

NYAKACSKA MÁRIA

A nyolcvanas években s legfőképpen annak végén meginduló társadalmi és gazdasági változások a társas vállalkozások terén számottevő mozgással jártak. Az évtized első felében kisvállalatok és kisszövetkezetek, továbbá a munkahelyi eszközök használatára szerveződött vállalati, majd önálló gazdasági munkaközösségek nagy számú alakulása hozott új lehetőségeket a gazdaságba. Gyorsabb változásokra azonban a vállalkozások terén is a társasági törvény életbelépését követően kerülhetett sor. Ettől kezdve a jogi személyiségű és a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok egyaránt tömegével alakultak. Az előbbin kívül ennek egyéb okai is voltak:

- a nagyszervezeti gazdasági struktúra ideje lejárt, és egy-egy hagyományos nagy létszámú gazdasági egység helyét (általában több) kisebb – önálló működésre képes – egység vette át vagy azáltal, hogy az anyaservezet megszűnt, vagy azáltal, hogy osztódással több kisebb szervezet formájában folytatta tevékenységét;
- a munkanélküliség növekedésével gyakorivá vált a gazdasági kényszer miatti vállalkozás;
- a megélhetés nehézségei ösztönözték a főállású munkaviszony melletti vállalkozást, az ezáltal szereshető mellékjövedelmek ugyanis némelykor a már elért életszínvonal megtartásához, máskor a megélhetéshez nélkülözhetetlenek voltak;
- az adótörvények bevezetése utáni néhány évben az adókedvezmények különösen ösztönözték a magántőkével alapított társas vállalkozási formákat, így a tényleges alakulások mellett a kilencvenes évek elején gyakori volt az áttérés az egyéni vállalkozási formákból valamely társas gazdasági társasági formára, de sok esetben a családi költségvetésben is elérhető megtakarítások indokolták a kisebb (családi) vállalkozások létrehozását (nevezetesen a háztartási költségek jelentős hányadának üzleti mederbe terelése mentesítette a családi költségvetést attól, hogy ezen kiadásokat adózott jövedelemből fedezze).

A pécsi egyéni vállalkozásokról *Horváth Csabáné* készített tanulmányt. (Lásd e szám 121 – 138. oldalain.) E tanulmány viszont a társas vállalkozások körülményeit elemzi. Ezen belül is a hangsúly a vállalkozási alapon működtetett szervezetekre helyeződött, ugyanis az indítékokat, a vállalkozó kedvet és szándékot előidéző vagy gátló tényezőket leginkább e próbálkozások esetében lehet lemérni. E cél érdekében a mintába legfeljebb 50 főt foglalkoztató vállalkozások kerülhettek. Ennél nagyobb létszámú magántulajdonra alapozott vállalkozás ugyanis mind az országban, mind a megyében még ma is csak elvétve akad.

* Készült az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) „Társadalmi folyamatok térségi-települési szintű jellemzői” c. kutatás keretén belül a KSH Baranya megyei Igazgatóságán, Pécs megyei jogú város Polgármesteri Hivatalának támogatásával.

A társas vállalkozások közül 78 pécsi székhellyel működő szervezet került megfigyelésre a kiválasztott reprezentatív minta alapján, az 1993 júniusában Pécsen működő 51 fő alatti létszámot foglalkoztató társas vállalkozások 2,2 százaléka. A jogi személyiségű gazdasági társaságokat 35 korlátolt felelősségű társaság (kft.), a jogi személyiség nélkülieket pedig 6 gazdasági munkaközösség (gmk.) és 37 egyéb formában működő jogi személyiség nélküli szervezet (döntően betéti társaság) képviselte. E társasági formák arányai körülbelül megfelelnek az adott gazdálkodási formákban Pécsen működő szervezetek által képviselt arányoknak.

A VÁLLALKOZÁSOK

Mint a gazdasági társaságok általában, a megfigyelésbe bevont 78 pécsi gazdasági szervezet döntő része is (95 %) a társasági törvény életbe lépését követően, 1989-ben és az azt követő években jött létre. Mindössze 5 százalékuk alakult az azt megelőző időszakban, az 1982 és 1989 közötti években, és ezek jelenlegi formájukat tekintve kft.-k és gmk.-k.

Az előbbiekkal összefüggésben a megkérdezésbe bevont gazdasági társaságok 96 százaléka kizárólag magántulajdonra épült. A továbbiak egy százalékában a vagyon 81-90 százalék közötti, 3 százalékában pedig 51-80 százalék közötti hányada volt magán-személy tulajdonában. A megfigyelt társaságok döntő hányada (88 %) teljes egészében hazai tulajdonú volt. Mindössze 3 százalékuk működött 100 százalékos külföldi tulajdonnal, s 6 százalékuknál volt többségi hazai, 3 százalékuknál pedig kisebbségi hazai tulajdoni hányad.

A megalakult gazdasági társaságoknak általában igen nagy hányada mind a megyében, mind országosan a kereskedelem ágazatba tartozik. Ennélfogva a mintába is legnagyobb arányban ebbe az ágazatba tartozók kerültek, arányuk megközelítette a 37 százalékot. A társaságok 9 százaléka tartozott az iparba, 15 százaléka az építőiparba, 5 százalékuk a szállítás, távközlés ágazatba, míg 23 százalékuk ingatlanügyletekkel, bérbeadás-sal és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatással, 3 százalékuk szálláshely-szolgáltatással foglalkozott fő tevékenységi körben. E besorolás szerinti megoszlás lényegesen eltérhet a ténylegesen végzett tevékenység szerinti arányoktól. Számtalan vállalkozás ugyanis több tevékenységet is végez, az ún. „egy lábbon állást” a magáncégek nem nagyon engedhetik meg maguknak. (Ha kezdetben egy-egy tevékenységgel indul is egy vállalkozás, a talpon maradás az esetek jelentős részében megköveteli a tevékenységi körök bővítését.) A megfigyelt társas vállalkozások ténylegesen átlagosan 1,8 tevékenységet végeztek. Leggyakrabban a kft.-k esetében fordult elő a többfajta tevékenység folytatása, e társasági formában majdnem minden egység fő tevékenységi köre mellett más terület(ke)n is próbál érvényesülni. A jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokra számítva átlagosan 1,7 tevékenység jutott egy szervezetre.

A tényleges tevékenységeket figyelembe véve a társaságoknak több mint fele (58 %) foglalkozott kereskedelemmel (is), tehát lényegesen nagyobb hányad, mint a besorolás szerint. A társaságok széles körben foglalkoztak egyéb szolgáltatással, építőipari szolgáltatással és termeléssel. Mint a gazdaságban általában, valamivel szűkebb körben képviseltették magukat az ipartermék-előállítók és ipari szolgáltatók, az egyéb tevékenységi körökben pedig még ennél is ritkább a vállalkozás.

1. tábla

A ténylegesen végzett tevékenységek aránya
(százalék)

Tevékenység	Összesen	Ezen belül	
		a jogi személyiségű	a jogi személyiség nélküli
		vállalkozásoknál	
Mezőgazdaság	2,6	5,7	-
Iparitermék-előállítás	11,5	14,3	9,3
Ipari szolgáltatás	9,0	11,4	7,0
Építőiparitermék-előállítás	11,5	22,9	2,3
Építőipari szolgáltatás	17,9	31,4	7,0
Kereskedelem	57,7	57,1	58,1
Vendéglátás	5,1	5,7	4,7
Szórakoztató, kulturális és sportszolgáltatás	7,7	5,7	9,3
Oktatás	5,1	5,7	4,7
Szociális és egészségügyi szolgáltatás	2,6	5,7	-
Pénzügyi, jogi tevékenység	3,8	2,9	4,7
Ingatlanügyletek	7,7	2,9	11,6
Egyéb szolgáltatás	23,1	17,1	27,9
Szállítás, közlekedés, hírközlés	6,4	2,9	9,3
Egyéb tevékenység	5,1	-	9,3

A foglalkoztatás körülményei

A társaságok jórészt alacsony foglalkoztatotti létszámmal működnek, a főállású munkavállalók egy szervezetre jutó átlagos száma a megkérdezés időpontjában 5,6 fő volt. Ezen belül a jogi személyiségű szervezetek lényegesen magasabb (8,1 fő), a jogi személyiség nélküli gazdasági egységek alacsonyabb (3,5 fő) átlagléttszámmal folytatták tevékenységüket. (Ez utóbbiakon belül a betéti társaságok átlagléttszáma nem érte el a 2,6 főt.) A társaságok 77 százalékában a főállású foglalkoztatottak száma nem haladta meg az öt főt, ezen belül is 23 százalékuknál mindössze egy fő volt. Rendkívül kis hányaduknál, csupán 6 százalékuknál alakult a létszám 21-50 fő között, mely szervezeteknek – ha nagyobb súlyt képviselnének – már erőteljesebben érezhető hatásuk lehetne a gazdaságban.

A kft.-k körében a 2-5, illetve a 6-10 főállású létszám volt ugyan a legjellemzőbb, de e szervezetek létszám szerinti eloszlása egyenletesebb volt, mint az egyéb társasági formákban. A jogi személyiség nélküli gazdasági szervezetek több mint 90 százalékában a főállású foglalkoztatottak száma nem haladta meg az öt főt.

A gazdasági társaságok körében legnagyobb arányú (72 %) a könyvelő (vagy könyvelő cég) foglalkoztatása volt, hisz a könyvvizetés, az adózás és a beszámolási kötelezettségek teljesítése viszonylag kis méretű vállalkozás esetében is folyamatos tevékenységet és szerteágazó ismereteket igényel. Jogász vagy jogi képviselő foglalkoztatása már lényegesen ritkábban, csupán minden negyedik vállalkozásnál fordul elő. (Minden bizonnyal az alkalmankénti jogi tanácskérés vagy jogi képviselet igénybevétele ennél

szélesebb körű, csak ritka előfordulása miatt nem tartották említésre érdemesnek a megkérdezettek.) Ügyintéző, titkár foglalkoztatása még az előbbinél is szűkebb körre jellemző, átlagosan minden ötödik gazdasági társaságnál volt fellelhető. Ezen belül is gyakrabban a kft.-nél, ahol minden harmadik vállalkozás ügyeinek intézését erre megbízott személy végezte, míg a másik két megfigyelt vállalkozási formában csak elvétve fordult elő ilyen megbízás. (Ez kapcsolatban lehet egyrészt a vállalkozás méretével, kapcsolatai kiterjedtségével. Nagyobb méretű vállalkozások esetében ugyanis nehezebb ezt kapcsolt munkakörben az egyéb adminisztrációk vagy ügyvezetés mellett ellátni. Másrészt a jogi személyiség nélküli vállalkozások esetében erősebb a családi jelleg, ezáltal az ügyintézés jelentős része is a családra hárul.)

A vállalkozások induláskori és későbbi foglalkoztatotti létszámában érzékelhető különbség látszik a kétféle jogi státusú forma között. Foglalkoztatottainak számát a megalakulás és az összeírás időpontjai között a megfigyelésbe bevont gazdasági társaságok harmada növelte kisebb-nagyobb mértékben. Ezen belül a jogi személyiségű kft.-k esetében ez az arány 60 százalék volt, sőt a társaságoknak közel felénél 51-100 százalék közötti volt a létszám növekedése. Ebben szerepe lehet a kezdeti tőkehiánynak, s hogy a tényleges piaci viszonyok ismeretében később könnyebb a továbbfejlesztés irányát, mértékét és mikéntjét megtalálni. A jogi személyiség nélküli társasági formákban ugyanakkor a megalakulás utáni létszámnövelés ritka kivételnek számított, valószínűsíthetően azért, mert e vállalkozási formákban nem igazán szándékoznak kilépni a családi jellegű vállalkozási körből. (Ez utóbbi formákban a korlátlan felelősség miatt eleve nagyobb a veszélye – az elkövethető hibák jogi és gazdasági következményeit tekintve – a külső, esetleg ismeretlen személy foglalkoztatásának.)

Az előbbi feltételezést támasztják alá azokra a kérdésre adott válaszok is, melyek a foglalkoztatottak és a tulajdonostársak körét vizsgálták. A megkérdezésbe bevont jogi személyiség nélküli vállalkozások több mint kétharmada, míg a kft.-k 51 százaléka válaszolt úgy, hogy vannak rokonok (beleértve a családtagokat is) az alkalmazottak és a tulajdonosok között.

Megbízható körnek értékelték a vállalkozók a volt munkatársakat és a baráti kört is. A kft.-k az előbbi körből 43 százalékban, az utóbbiból 34 százalékban választottak a foglalkoztatottak és tulajdonostársak közé személyeket, míg a jogi személyiség nélküli formákban e két arányszám 23, illetve 19 százalék volt. Ugyanakkor ismeretleneket a kft.-knek 14 százaléka, a jogi személyiség nélküli társaságoknak csupán 9 százaléka foglalkoztatott, mások által ajánlottakat pedig a kft.-knek negyede, az utóbbi szervezeteknek 12 százaléka.

Ugyanezen időszakban a vállalkozásoknak csak kis hányadában (8 %) csökkent a létszám. Ez egyrészt arra enged következtetni, hogy a vállalkozni szándékozók csak a tervezett tevékenységhez legszükségesebb létszámmal kezdik tevékenységüket, másrészt hogy a mozgástér elég széles körben ismert már az indulás stádiumában.

A megfigyelés tanúsága szerint a vállalkozások a szociális és természetbeni juttatások nem túl széles körét biztosítják dolgozóiknak, a jogi személyiség nélküli gazdasági szervezeteknek pedig különösen kis hányada használja ki az e formákban rejlő előnyöket. Jórészt olyan juttatási formák jöttek számításba a kft.-k körében is, melyek vagy a költségvonzat, vagy az adókedvezmény, illetve adómentesség révén a vállalkozás számára is kedvezőbbek voltak, mint ha bérjellegű juttatást fizettek volna dolgozóiknak. A leggya-

koribb támogatási forma a tanfolyami költségek fedezése, a gépkocsihasználat, az étkezési hozzájárulás és a munkaruha biztosítása. E juttatásokat nyújtók aránya a kft.-k esetében az átlagost lényegesen meghaladta.

2. tábla

A szociális és természetbeni juttatásokat nyújtó vállalkozások
(százalék)

Juttatás	Összesen	Ezen belül	
		a jogi személyiségű	a jogi személyiség nélküli
		vállalkozásoknál	
Üdülés	1,3	-	2,3
Orvosi szűrővizsgálat	3,8	5,7	2,3
Életbiztosítás	2,6	2,9	2,3
Tanfolyami költség	14,1	22,9	7,0
Gépkocsihasználat	16,7	31,4	4,7
Lakásbérlet	1,3	2,9	4,7
Étkezési hozzájárulás	16,7	28,6	7,0
Vásárlási kedvezmény	6,4	8,6	4,7
Munkaruha	19,2	37,1	4,7
Vásárlási utalvány	1,3	-	2,3

A dolgozók főleg az étkezési hozzájárulást és a munkaruhát vették igénybe.

3. tábla

A szociális és természetbeni juttatásokat igénybe vevő foglalkoztatottak
(százalék)

Juttatás	Összesen	Ezen belül	
		a jogi személyiségű	a jogi személyiség nélküli
		vállalkozásoknál	
Üdülés	9,4	-	27,0
Orvosi szűrővizsgálat	8,5	12,4	1,3
Életbiztosítás	1,6	1,1	2,6
Tanfolyami költség	6,2	6,7	5,3
Gépkocsihasználat	8,5	12,4	1,3
Lakásbérlet	6,9	10,6	-
Étkezési hozzájárulás	32,5	33,0	31,6
Vásárlási kedvezmény	14,3	6,0	29,6
Munkaruha	28,8	43,3	2,0
Vásárlási utalvány	0,2	-	0,7

Az egyes juttatásokhoz a dolgozók igen eltérő arányban jutottak hozzá. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy bizonyos juttatási formákban (mint például üdülés, étkezési hozzájárulás, vásárlási kedvezmény, munkaruha stb.) a főállású foglalkoztatottak és a tulajdonosok viszonylag széles – néhol teljes – köre részesedhetett egy-egy cégen belül, így a foglalkoztatottak száma szerinti részesedés nagyobb, mint a juttatást nyújtó

cég szerinti. Más formákat viszont (például tanfolyam, biztosítás stb.) a dolgozóknak csak egy kisebb hányada vehetett igénybe.

A vállalkozások gazdálkodása, piaci körülményei és eredményessége

A vállalkozások induló tőkéjének összegyűjtésében a megkérdezett személyeknek mintegy négyötöde aktív szerepet vállalt. Ez utóbbiak legnagyobb része (45%) saját forrásokat (megtakarítást vagy valamilyen családi vagyon értékesítése által szerzett pénzeszközöket) vett igénybe. Mintegy 27 százalékot tett ki a magánszemélytől, családtagtól és ismerőstől felvett hitelt, 17 százalékot a bankkölcsönt igénybe vevők aránya. (A tőkeszerzés e formáit a pozitív választ adók 89 százaléka alkalmazta, tehát egyéb formákhoz csak elvétve folyamodtak.) Meglepő módon a társas vállalkozási formák esetében – a megfigyelt körben – nem mondható jellemzőnek a végkielégítés igénybevétele az alapításhoz (1%). Az összes többi forma mindössze 10 százalékot képviselt, tehát kevesen voltak, akik termelőeszközt, ingatlant, szellemi apportot stb. vittek be a társaságba annak megalapításakor.

A kérdésekre adott válaszok arról tanúskodnak, hogy a vállalkozások igyekeznek saját pénzforrásokra alapozva folytatni tevékenységüket. A társas vállalkozások 64 százalékában keletkeztek időlegesen vagy rendszeresen készpénztartalékok, amit a vállalkozók elsősorban és legnagyobb arányban e vállalkozásba forgattak vissza. (Az összes megkérdezettnek fele fektette e vállalkozásba készpénztartalékait.) A tartalékok felhasználásának egyéb módjai (például értékpapír-vásárlás, banki lekötés, másik vállalkozásba történt befektetés stb.) nagyon ritkán fordult elő (egyenként 1-3 százalék közötti arányban).

A háztartás folyó kiadásaira és háztartási beruházások fedezésére vállalkozási pénzmegtakarításokból csupán néhány betéti társaság biztosított összeget, a társas vállalkozási formáknál ugyanis markánsabban elválik az üzleti és a háztartási pénzgazdálkodás, mint az az egyéni vállalkozások esetében tapasztalható.

E tartalékok nagysága azonban nem elegendő a zökkenőmentes gazdálkodáshoz. A vállalkozók közül tevékenységüket akadályozó tényezőként legszélesebb körben ugyanis a tőkehiányt említették. A megkérdezettek 72 százalékának megítélése szerint jelentett ez alkalmanként vagy gyakorta problémát, ezen belül 47 százalékánál gyakran.

A szabadon felhasználható tőke egy részét e vállalkozásokban is leköti a gazdaság egészét átszövő rossz fizetési morál. A partnerek határidőn túli kifizetése a vállalkozások több mint negyedénél gyakran, 35 százalékuknál alkalmanként jelentkezett. Ugyancsak pénzügyi problémákat idézhet elő az üzletfelek szerződészegése, ami alkalmanként vagy folyamatosan 44 százalékánál fordult elő.

Az igénybe vehető hitelek rendkívül magas kamatterheit tükrözi, hogy mindezek ellenére a vállalkozásoknak 73 százaléka semmilyen hitelfelvételi forrást nem vett igénybe gazdálkodásához a megfigyelést megelőző két évben. A rendelkezésre álló lehetőségek közül a leggyakoribb a bankhitel igénybevétele volt (a vállalkozások 13 százaléka folyamodott e formához), míg baráti, rokon hitelt 9 százalékuk, kedvezményes hitelt nem egészen 3 százalékuk vett igénybe. Egyéb hitelfajta vagy tőkebeviteli forma igénybevételehez is mindössze a vállalkozások 3 százaléka folyamodott.

A hitel igénybevétele gyakoribb volt a korlátolt felelősségű társaságok körében. (34 százalékuk vett igénybe valamilyen külső forrást gazdálkodásához, ezen belül 23 száza-

lékuk bankkapcsolatokon keresztül.) A jogi személyiség nélküli gazdasági egységek ugyanakkor mindössze 21 százalékban nyúltak vállalkozáson kívül eső pénzforrásokhoz, körükben a legnépszerűbb forma a baráti vagy rokoni hitel igénybevétele volt (a vállalkozások 9 százaléka e forrást választotta saját eszközei kiegészítéséül).

A vállalkozások által termelt termékek és a nyújtott szolgáltatások piacait tekintve e kisméretűnek számító vállalkozásoknak viszonylag nagy szerepe van a helyi lakosság, illetve a szűkebb környezet ellátásában. E pécsi vállalkozások 12 százaléka csupán egy lakókörzetet, 17 százaléka az adott települést nevezte meg legjellemzőbb piacaként, sőt további 23 százalékuknak is csupán néhány település szolgál felvevőbázisul. Ez utóbbihoz hasonló arányt képviselnek továbbá a termékükkel vagy szolgáltatásukkal egy vagy több megyében megjelenők. A jogi személyiségű és a jogi személyiség nélküli vállalkozások köre a legkisebb lakókörzetet ellátóknál, illetve az országhatáron túl is megjelenőknél tért el legérzékenyebben. A jogi személyiség nélküli vállalkozásoknál nagyobb arányú a kisebb térséget ellátók tábora, míg a kft.-knél szélesebb az országhatáron kívül is megjelenők köre (minden ötödik).

4. tábla

A vállalkozások megoszlása termékeik és szolgáltatásaik legjellemzőbb piaca szerint (százalék)

A legjellemzőbb piac	Összesen	Ezen belül	
		a jogi személyiségű	a jogi személyiség nélküli
		vállalkozásoknál	
Kisebb lakókörzet	11,7	5,9	16,3
Egy település egésze	16,9	14,7	18,6
Több település	23,4	29,4	18,6
Egy vagy több megye	23,4	14,7	30,2
Az egész ország	14,3	14,7	14,0
Több ország	10,4	20,6	2,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés. Itt és a következő tábláknál a megoszlási viszonyszámok kerekítése egyedileg történt, ezért a részadatok összegei eltérhetnek a 100 százaléktól.

A kisebb lakókörzetet ellátóknál a többitől eltérő tevékenységi kör szerinti megoldást tapasztalhatunk, ami törvényszerűnek is mondható. Kisebb lakókörzet ellátásával elsősorban a kiskereskedők egy része foglalkozik, leginkább az élelmiszer, illetve az iparcikk jellegű vegyeskereskedések, a vas-műszaki cikket forgalmazó üzletek. A település egészét jelölte meg ellátási területnek az előbbiekhöz hasonló tevékenységi körrel működők mellett a pénzügyi, jogi és egyéb szolgáltató tevékenységgel, illetve ingatlanügyletek lebonyolításával foglalkozók jelentékeny hányada. Az egy, illetve több megyét ellátók ugyanakkor általában a többféle tevékenységet végző vállalkozások. Így e szélesebb ellátási területen tevékenykedőknél az ipari és az építőipari termékek előállításuk gyakran társul ipari és építőipari szolgáltatással, kereskedelemmel, szállítással vagy egyéb szolgáltatási tevékenységgel, de a kereskedelem mellett is gyakran jelennek meg a különböző szolgáltatási formák (például ingatlanügyletek, pénzügyi, jogi szolgáltatás stb.). A termé-

kükkel vagy szolgáltatásukkal több országban is megjelenők leggyakrabban az építőipartermék-előállítók és építőipari szolgáltatók, illetve a (kül)kereskedelemmel és szállítmányozással is foglalkozók voltak.

A kapacitáskihasználás tekintetében nagyon eltérő volt a vállalkozások helyzete. A megfigyelésbe bevont gazdasági egységek 95 százalékánál értelmezhető e gazdasági kategória, melyeknek csupán 32 százaléka tudta rendelkezésre álló kapacitásait 91 százalékban és azt meghaladó mértékben kihasználni, míg 15 százalékuknál 71-90, 19 százalékuknál 51-70 százalék volt a kihasználás szintje. Magasnak értékelhető a lehetséges kapacitásokat csupán fele vagy az alatti részben kihasználók 23 százalékos aránya. (A vállalkozások 11 százaléka nem adott választ e kérdésre.)

A gazdaság területén erősödő konkurencia – mely a fogyasztók és a szolgáltatásokat igénybe vevők számára előnyös lehet – a vállalkozók számára sokszor okoz problémát. A megkérdezettek harmada gyakran, másik harmada alkalmanként érezte ezt problémának tevékenysége során, s a vállalkozóknak körülbelül fele küzd információhiánnyal is. Az előbbieket mellett a szükséges infrastruktúra és az alapvető eszközök hiánya is elég széles körben gátolta a vállalkozások tevékenységét. (E kérdéskör feldolgozása során természetesen az eszközök meglétét vagy hiányát csak abban a vállalkozási körben néztük, amelyben egyáltalán szükség volt ezekre az eszközökre.) A jelentkező problémák megoldatlansága döntő részben tökehiányból eredt, más részük azonban e szervezeteken kívüli okokkal függött össze. Az üzlet viteléhez szükséges telefonnal a vállalkozások 18, telefaxszal 36 százaléka nem rendelkezett. Legszélesebb körben azonban az üzlet és a műhely hiánya jelentkezett, mellyel több mint a fele, szállítóeszközzel pedig megközelítően fele nem rendelkezett azoknak a vállalkozásoknak, amelyekben a tevékenység zavartalan folytatásához ezekre szükség lenne.

A vállalkozások eredményességére vonatkozó kérdések az 1992. év eredményeit vizsgálták. E kérdéseknek csak azon vállalkozások esetében volt értelme, melyek abban az évben vagy azt megelőzően alakultak meg. A megkeresett társas vállalkozásoknak háromnegyede jöhetett számításba e kérdésfeltevésnél: az 1993 előtt alakultak aránya a jogi személyeket képviselő kft.-k esetében 83 százalék volt, míg a jogi személyiség nélküli társaságoknál 70 százalékot tett ki az 1992-ben már működő szervezetek köre. A társas vállalkozásoknak ez utóbbi körét figyelembe véve – a megkérdezéskori személytelenség ellenére – minden negyedik vállalkozás megtagadta a válaszadást e kérdéskörre. Az alacsony válaszadási arány, illetve a válaszokban gyakorta mutatkozó ellentmondások miatt az eredményesség elemzésétől el kellett tekintenünk. Annyi azonban a nyereséggel gazdálkodók nagyon alacsony hányada alapján megállapítható, hogy egyfelől a vállalkozás megalakulását követő néhány év jövedelemtermelő képessége az esetek többségében alacsony, másrészt alátámasztja azt a feltételezésünket, hogy a magántársaságok egy részének működtetését jelenleg az adózásban rejlő előnyös lehetőségek kihasználása indokolja.

A VÁLLALKOZÁSOKAT KÉPVISELŐ SZEMÉLYEK

A gazdasági társaságoknál megkérdezettek lehetőség szerint a társaságok vezetői voltak. Többségük (90 %) már alapításkor is olyan egyszemélyi vagy társtulajdonosa volt az adott társaságnak, aki személyesen is közreműködött a tevékenység végzésében, míg to-

vábbi 4 százalékuk csendestársként vagy egyéb módon volt tulajdonosa a gazdasági egységnek. Nem egészen 3 százalékuk nem a megalakuláskor, hanem csak később lett tulajdonos, míg összesen 4 százalék esetében készült a beszélgetés olyan személlyel, akinek nem volt tulajdonosi érdekeltsége az adott szervezetben. Ezeket a társaságokat nagyrészt kizárólag természetes személyek alapították, tehát a tulajdonlás ilyen magas foka a kis számú foglalkoztatotti létszámmal működő egységeknél természetes. (A hagyományos nagyszervezetek osztódásából ugyanis nagyobb létszámot foglalkoztató szervezetek születtek.)

Az induláskori tulajdonosi viszony csak minimálisan tért el a megkérdezés idejében jellemzőtől. A megkérdezett személy a megkeresett társaságok 17 százalékában egyszemélyi tulajdonos volt a megkérdezés időpontjában, a kiválasztott egységek 73 százalékában közreműködő társtulajdonosként, 5 százalékában értékpapír-tulajdonosként segítette a társaság tevékenységét, s a megkérdezett személyek közül egy százalék volt, akinek egyéb – meg nem nevezett – anyagi érdekeltsége volt a cégben. (A megkérdezettek 3 százaléka főállású s egy százaléka részmunkaidős alkalmazott volt.)

Mint a gazdaságban általánosan is igaz, a vállalkozásokat képviselő – elsősorban vezető beosztású – személyek között a férfiak voltak túlsúlyban, arányuk meghaladta a 70 százalékot. (Az 1990. évi népszámlálás adatai alapján a pécsi vezető és irányító beosztású személyek között is 67 százalékot képviseltek a férfiak.)

A megkérdezettek között leggyakrabban a 31-40 éves korúak fordultak elő, 42 százalék került ki e már megfelelő tapasztalatokkal rendelkező és nagy teherbírású korosztályból. Jelentős volt továbbá a vállalkozók között a 41-50 évesek tábora is (23 %). A vállalkozóknak összességében igen jelentős hányada, mintegy 78 százaléka tartozott ahhoz a 21-50 éves korosztályhoz, mely még (vagy már) családon belül mintát adhat a következő generációk számára a vállalkozás terén.

A férfiak között a kor szerinti eloszlás valamivel egyenletesebb, mint a vállalkozásban részt vevő nőké. Legnagyobb száma és aránya azonban mindkét nem esetében a 31-40 éveseknek volt, a férfiak esetében 36, a nők között közel 57 százalékot képviseltek.

A társas vállalkozásokban vezető szerepet betöltők között abszolút többségben vannak a felsőfokú végzettségűek. A megkérdezett személyek 59 százalékának van diplomája, ami egy vállalkozás elindításához és folytatásához szükséges szerteágazó ismereteket, a foglalkoztatottakért, azok munkával való ellátásáért érzett felelősséget tekintve érthető. (Ha ugyanis minden nagy súlyú döntésnél szakember tanácsát kellene kikérni egy vállalkozónak, az a vállalkozás hasznát jelentősen megnyirbálná.) Érettségizett volt 29, szakmunkásvizsgával rendelkezett 10 százalékuk, míg az annál is alacsonyabb iskolai végzettség nem jellemző.

A különböző vállalkozási formák vezetői a jogi személyeket képviselő kft.-k esetében voltak magasabb iskolai végzettségűek. Körükben 77 százalékot tett ki a felsőfokú végzettségűek aránya, míg középfokú végzettséggel ötödük rendelkezett, s szakmunkás is csak elvétve akadt köztük. A jogi személyiség nélküli vállalkozások esetében – általában kisebb méretű vállalkozások lévén – más a vezetők iskolai végzettség szerinti összetétele is. Kisebb hányadot (44 %) képviseltek a felsőfokú végzettségűek, érettségivel 37, szakmunkásvizsgával 16 százalékuk rendelkezett.

A képzettség magas szintjével összefüggésben a társas vállalkozások megkérdezett képviselői között ritkán fordult elő szakképzettség nélküli. Az érettségizettek is inkább

valamilyen szakmát adó szakközépiskolai vagy technikai végzettséggel vágta bele az önálló üzleti életbe. Sőt e vállalkozóknak több mint a fele kettő vagy több szakképzéssel is rendelkezett.

5. tábla

A vállalkozásokat képviselők megoszlása a szakképzés száma szerint (százalék)

A szakképzés száma	Összesen	Ezen belül	
		a jogi személyiségű	a jogi személyiség nélküli
		vállalkozásoknál	
Nincs szakképzés	5,1	2,9	7,0
Egy	37,2	28,6	44,2
Kettő	32,1	40,0	25,6
Három és több	25,6	28,6	23,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Az átlagosnál ez esetben is a jogi személyiségű vállalkozások vezetői voltak kedvezőbb helyzetben. Két vagy több szakképzéssel több mint kétharmaduk rendelkezett, míg a jogi személyiség nélküli vállalkozásoknál minden második személy tartozott a több képzéssel is bírók táborába.

Az iskolai végzettség által reprezentált kedvező helyzet nem tükröződik ugyanakkor az idegennyelv-ismeret tekintetében. Az elmúlt évtizedek nyelvoktatásának hiányosságait még nem heverte ki a vállalkozások iránt is legérzékenyebb és legaktívabb közép-, de részben a fiatalabb korosztály sem. Mint a társadalom és gazdaság egészében általában, a vállalkozókra sem jellemző az idegen nyelvek széles körű ismerete bármily égető szükség lenne is rá. A társas vállalkozások képviselőinek 58 százaléka – a fiatalabb korosztályok viszonylag nagy súlya ellenére – semmilyen idegennyelv-ismerettel nem rendelkezett, bár – mint az előzőkből kiderült – nem is gyakran lépnek túl vállalkozási tevékenységükkel az országhatáron. (Az azonban valószínű, hogy a külföldi kapcsolatok kiépítését ez is akadályozza.) Az anyanyelven kívül egy nyelvet beszélők 31, a két idegen nyelvet beszélők nem egészen 8 százalékat képviseltek, míg ennél többet a vállalkozások vezetőinek mindössze 4 százaléka ismert.

6. tábla

A vállalkozásokat képviselők megoszlása idegennyelv-ismeret szerint (százalék)

A beszélt idegen nyelvek száma	Összesen	Ezen belül	
		a jogi személyiségű	a jogi személyiség nélküli
		vállalkozásoknál	
Nincs nyelvismeret	57,7	45,7	67,4
Egy	30,8	40,0	23,3
Kettő	7,7	8,6	7,0
Három és több	3,8	5,7	2,3
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Mint tudjuk, ma még – a mostanában végzetteket leszámítva – a felsőfokú végzettségűek körében sem mondható nagyon elterjedtnak az idegen nyelv ismerete. Mind a megfigyelt vállalkozások átlagában, mind az egyes vállalkozási formákban külön-külön is alatta maradt az idegen nyelvet beszélők aránya a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkénél.

A vállalkozásig vezető életutak alapján megállapítható, hogy az önálló üzleti életet választók többsége mind a munkahelyek, mind a foglalkozások száma tekintetében megfelelő tapasztalatokkal rendelkezett. Mindössze 5 százalékuknak volt e vállalkozás az első munkahelye, 29 százalékuk pedig az első változtatás során döntött ezen üzlet mellett. Mintegy 55 százalékot képviseltek azok, akik eddig 3-5 munkahelyen tevékenykedtek, s mintegy 10 százalékot, akiknek ennél is több helyen volt módjukban kipróbálni képességüket. A munkahelyek változtatása azonban gyakran jár a foglalkozás változásával is. A foglalkozások számával kapcsolatos kérdésekre adott válaszokból az szűrhető le, hogy a tudatos vagy kényszerű pályamódosítás – mely összefügghet egy új iskolai végzettséggel vagy egyszerűen a képesség kipróbálásával más területeken – elég gyakori egy ember életében. E tekintetben az előbbiekhöz hasonlóan alakultak az arányok a megkérdezettek között. Közel 8 százalékuknak volt a megkérdezés idejéig csupán egy, 35 százalékuknak kettő, 47 százalékuknak 3-5 foglalkozása, 10 százalékot képviseltek azok, akik már ennél is több területen kipróbálták önmagukat.

A megkérdezettek 70 százalékának nem volt más munkahelye a felmérés időpontjában, a megélhetést ez a vállalkozás biztosította. Mindössze 5 százalékuk folytatta tevékenységét a gazdasági társaságban nyugdíj mellett, míg 12 százalékuk másik vállalkozásban, 10 százalékuk költségvetési szervezetenél, nem egészen 3 százalékuk állami vállalatnál vagy szövetkezetenél rendelkezett munkahellyel.

A társasági formák közül a korlátolt felelősségű társaságoknál megkérdezettek 86 százalékának nem volt másik munkahelye. A jogi személyiség nélküli gazdasági társaságokat ugyanakkor nagyobb arányban alapították más – főállású – munkaviszony mellett, elsősorban mert azok bármilyen alacsony tőkeösszeggel, egyszerűbben megalapíthatók. (E társaságoknál megkérdezettek között 42 százalékot képviseltek a más munkahellyel is rendelkezők.)

Az életvitellel, munkastílussal kapcsolatos kérdéskörre adott válaszok a vállalkozásban részt vevők túlterheltségéről árulkodnak. A megkérdezettek mintegy ötödének napi munkaideje 8 óra vagy annál kevesebb volt, azonban egyaránt mintegy 40-40 százalékot tett ki a naponta 8-10, illetve a 11 órát és többet dolgozók aránya. Meglepően sokan dolgoznak a szokásos munkaidőn kívüli időszakban (például hétvégén, késő este, éjszaka). A megkérdezettek 58 százalékának rendszeresen, 35 százalékának alkalmanként akadt tennivalója ezekben az időszakokban. (Mindezekhez figyelembe kell venni, hogy a vállalkozásokat többen napi rendes munkaidejük mellett vezetik.)

A korlátolt felelősségű társaságok vezetőinek közel fele dolgozik napi 11 órát vagy ennél is többet, s körükben a legmagasabb a nem szokásos időszakokban rendszeresen dolgozók aránya is (69 %). A jogi személyiség nélküli szervezeteket képviselők válasza is gyakran tanúskodnak hosszú munkaidőről, de közöttük leggyakrabban (44 %) a napi 8-10 órát dolgozók fordultak elő.

Az előzőkből eredően a társas vállalkozók több mint fele gyakran érzi kimerültnek, letörtnek magát. Hasonló hányadukat izgatja az, hogy az érvényesüléshez rákényszerül-

nek bizonyos szabályok megszegésére. Mindennek ellenére 70 százalék körüli arányuk úgy érzi, hogy sorsa alakulását elsősorban saját maga irányítja, és amit elhatároz, azt véghez is viszi.

A felfokozott életritmus ellenére a vállalkozók körében sem mondható általánosnak az, hogy a feszültséget legalább az évi szabadságuk idején megpróbálnák levezetni. A kapott válaszok alapján ugyanis 18 százalékuk a megkérdezést megelőző három évben nem volt szabadságon. Ugyanakkor a társas vállalkozók viszonylag széles köre, fele jutott el külföldre szabadsága idején az elmúlt három évben, míg belföldi üdülési, pihenési, kikapcsolódási lehetőséget negyedük használt ki.

A vállalkozást megelőző időszak foglalkozásait tekintve a megkérdezettek első és a vállalkozást közvetlenül megelőző utolsó foglalkozása között elég lényeges módosulás következett be. Nagymértékben csökken a szakmunkásként, s némileg az ügyintézőként és az ügyviteli alkalmazottként foglalkoztatottak aránya, számottevően megemelkedett ugyanakkor a valamilyen szintű vezetőként foglalkoztatottaké (9-ről 34 százalékra).

7. tábla

*Az első és a vállalkozást megelőző utolsó foglalkozáskori beosztás
(százalék)*

Beosztás	Összesen	Ezen belül	
		a jogi személyiségű	a jogi személyiség nélküli
		vállalkozásoknál	
		Első foglalkozás	
Szakmunkás	34,6	25,7	41,9
Betanított és segédmunkás	6,4	2,9	9,3
Vezető	9,0	14,3	4,7
Ügyintéző	30,8	40,0	23,3
Ügyviteli alkalmazott	12,8	11,4	14,0
Önálló, segítő családtag	6,4	5,7	7,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
		A vállalkozást megelőző utolsó foglalkozás	
Szakmunkás	15,6	5,9	23,3
Betanított és segédmunkás	3,9	-	7,0
Vezető	33,8	50,0	20,9
Ügyintéző	27,3	23,5	30,2
Ügyviteli alkalmazott	9,1	11,8	7,0
Önálló, segítő családtag	10,4	8,8	11,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A megkérdezett, vállalkozásban részt vevő személyek véleménye alapján egyébként a vállalkozóvá válásban legnagyobb szerepe az utolsó foglalkozásnak volt. A vállalkozást megelőző foglalkozás során szerzett szakmai tapasztalat a megkérdezettek 60 százalékánál segített a vállalkozás elindításában. Érdekes módon az utolsó munkahelyen szerzett vezetői tapasztalatot mint a vállalkozást segítő tényezőt nagyobb arányban említették (41%), mint akiknek effajta gyakorlatuk előző foglalkozásuk alapján lehetett. (Minden bi-

zonnal nem csupán a tényleges gyakorlat során szereshető benyomásokat és hatásokat értelmezték hasznosítható tapasztalatként.) Az előző munkák során kialakított jó kapcsolatok 46 százalékuknál játszott közre abban, hogy saját vállalkozásukat beindították, s 36 százalékukat segítette utolsó munkahelyük az indulótöke megszerzése révén.

A vállalkozási formák közül a jogi személyiségű társaságokat képező kft.-k vezetői életében a szakmai, valamint a vezetői tapasztalatnak volt az átlagost meghaladó szerepe. A jogi személyiség nélküli társasági formákat választóknak átlagosnál nagyobb hányadát ösztönözték az utolsó foglalkozás során kialakított jó kapcsolatok és az indulótöke megszerzése a vállalkozás elindítására, legtöbbjüket azonban szintén a szakmai tapasztalat segítette a döntés meghozatalában.

8. tábla

Az utolsó foglalkozásból merített erőforrások típusa
(százalék)

Az erőforrás típusa	Összesen	Ezen belül	
		a jogi személyiségű	a jogi személyiség nélküli
		vállalkozásoknál	
Szakmai tapasztalat	60,0	65,7	55,8
Vezetői tapasztalat	41,0	51,4	32,6
Jó kapcsolatok	46,2	40,0	51,2
Indulótöke	35,9	28,6	41,9

9. tábla

A vállalkozás közvetlen oka
(százalék)

Megnevezés	Összesen	Ezen belül	
		a jogi személyiségű	a jogi személyiség nélküli
		vállalkozásoknál	
Nagyobb pénzösszeghez jutott vagy munkahelyén tulajdonrészt szerezhettek	7,7	14,3	2,3
Valaki felajánlotta az üzletbe lépés lehetőségét	6,4	2,9	9,3
Adódott egy váratlan, jó piaci lehetőség	35,9	37,1	34,9
El kellett jönnie munkahelyéről	7,7	5,7	9,3
Nem tudott volna másképp megélni	16,7	11,4	20,9
Korábbi munkahelye átalakult vagy megszűnt	9,0	11,4	7,0
Állása bizonytalanná vált	9,0	8,6	9,3
Egyéb okok	5,1	2,9	7,0
Nem válaszolt	2,6	5,7	-
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A vállalkozóvá válás közvetlen okaként egy adódó jó piaci lehetőség kihasználását nevezték meg a megkérdezettek leggyakrabban, közvetlen meghatározóként 36 százalé-

kuknál ez szerepelt. Sokuknál volt szerepe az életszínvonal folyamatos romlásának, nevezetesen a megkérdezettek 17 százaléka nem tudott volna megélni, ha nem vág bele valamiféle üzleti tevékenységbe. A korábbi munkahely megszűnése, az előző állás bizonytalanná válása 9-9, az üzletbe belépés felajánlása más személy részéről 6, nagyobb pénzösszeghez jutás 5 százalékuknál szerepelt közvetlen vállalkozási okként.

Az adódó piaci lehetőség kihasználása minden vállalkozási formában hasonlóan nagy szerepet játszott az üzlet elindításában. A kft.-k esetében az átlagost meghaladó szerepe a nagyobb pénzösszeghez jutásnak, munkahelyi tulajdonrész szerzésének s a korábbi munkahely megszűnésének volt, míg a jogi személyiség nélküli társaságok képviselőinek átlagost meghaladó hányadát a megélhetés kényszere vezérelte.

A társas vállalkozásokban részt vevők válasza alapján egyáltalán nem terjedt el körükben a szakmai érdekképviseleti vagy szövetségi tagság. A közösséghez tartozásból eredő összefogott érdekérvényesítés, az üzletmenethez szükséges információigény kielégítése, szakmai viták lehetősége még nem alakult ki ezen a platformon. A vállalkozók jelenleg még inkább korábbról ismert szervezetek – Vállalkozók Országos Szövetsége (VOSZ), szakmai szövetségek, klubok, társaságok stb. – tagjai, de külön-külön egyik szervezethez sem tartoznak többen, mint a vállalkozók 10 százaléka. Az újabb érdekérvényesítést és képviseletet ellátó szervezetek, például a vállalkozói kamarák tevékenysége – úgy tűnik – még nem eléggé alakult ki és nem eléggé ismert vállalkozói körökben.

A vállalkozásra való hajlandóság, illetve a vállalkozási készség bizonyos mértékig öröklődik az egymást követő generációknál. Annyiban legalábbis bizonyosan, hogy a vállalkozói légkörben felnövekvő ember maga is merészebb akár új vállalkozás létrehozásában, akár a régi továbbvitelében, de egy esetleges profilváltoztatási döntés meghozatalában is. Nem beszélve arról az előnyről, melyet az újabb generációk elődeik tevékenységének tökéletesítése terén végezhetnek, előbbre víve ezzel magát a művelt szakmát is. Az e témában feltett kérdésekre adott válaszokból az szűrhető le, hogy a jelenlegi vállalkozói réteg széles körének az előző társadalmi berendezkedésből fakadóan ritkán volt lehetősége a vállalkozásra szülői minta alapján. A megkérdezettek nagyszülei ugyanis szélesebb körben vettek részt az önálló vagy vállalkozói szférában, mint erre a társadalmi körülményekből fakadóan a szülőknek lehetőségük volt. 37 százalékuknál volt az édesapának olyan életszakasza, amikor önálló volt vagy vállalkozói tevékenységet végzett, míg az édesanyák 9 százalékának volt hasonló szakasz az életében. A nagyszülőknek ugyanakkor a megkérdezettek felét némileg meghaladó részénél volt valamiféle önálló próbálkozása.

Az önálló vagy vállalkozói múlttal rendelkező szülők esetében a kisipari tevékenység dominált, ezt követte a mezőgazdasági önálló vagy bérlő, majd a kereskedő, vendéglős foglalkozás. A nagyszülők effaja tevékenységében a mezőgazdasági önálló, bérlő képviselte a legnagyobb súlyt, ezt követően leggyakrabban kisiparosok, majd kereskedők, vendéglősök fordultak elő az ősök között.

E tevékenységek továbbvitelére az esetek többségében a ma aktív korosztályoknak nem lehetett módja. A foglalkozások alapját jelentő eszközökkel döntően az államosítás, a termelőszövetkezeti szervezések előtt rendelkeztek az érintettek. A megkérdezettek felmenő őseinél legnagyobb arányban árutermelésre használt föld és állatállomány, továbbá megélhetést biztosító műhely, üzlet fordult elő (az előbbi 33, az utóbbi 15 száza-

lékuknál). Az utóbbi 20-30 év folyamán azonban már ez sem volt birtokukban. Ugyanakkor a megkérdezett pécsi társas vállalkozást folytatók körében csak elvétve akadtak olyanok, akik szüleinek, nagyszüleinek tulajdonában bármely időszakban bérbe adható ingatlan vagy üzem, gyár lett volna.

A pécsi társas vállalkozási formákban részt vevők baráti köre és üzleti partnere sok esetben nem válik mereven el, legalábbis az e kérdéskörre adott válaszokból ez derül ki. A zavartalanabb üzletmenet érdekében a vállalkozók általában megpróbálnak szorosabb kapcsolatba kerülni a magánéletben is üzleti partnereikkel, így a baráti kör egy része minden bizonnyal vállalkozói körökből alakul ki.

Az üzleti életen kívüli kapcsolattartás leggyakoribb formája az üzletfelekkel, más vállalkozókkal történő összejövetel névnapokon, illetve egyéb családi ünnepeken, továbbá a találkozások, beszélgetések minden különösebb alkalom nélkül. (Mindkét találkozási forma a pécsi társas vállalkozók több mint a felénél előfordult alkalmanként vagy rendszeresen.) Mintegy 47 százalékot tett ki azok aránya, akik üzleti partnereiket otthonukban vendégül látják, közös fogadásokon, partikon pedig 41 százalékuk szokott megjelenni.

A szabad időben üzletfelekkel közösen szervezett kirándulás és sportolás, valamint közös színházlátogatás már ritkábban fordult elő, de még e két kikapcsolódási formában is legalább minden negyedik vállalkozó szívesen tölti idejét üzletfelei vagy más vállalkozók körében.

A két típusú vállalkozási forma közül a jogi személyeket képviselő kft.-knél minden tekintetben szélesebb körű az effajta kapcsolat, mint a jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok esetében. Ennek okait a megfigyelés alapján nem lehet megállapítani. Az azonban valószínű, hogy a jellemző többfajta tevékenységből, az átlagosan nagyobb cégméretből fakadóan kiterjedtebb állandó, stabil partnerkapcsolatuk is, melyek a közös szabadidős kikapcsolódásra lehetőséget adnak. A vállalkozói lét önmagában is inspirálja e kapcsolatok szorosabbra fűzését, a vélemény- és információcsere, a hasznosítható ötletek jelentősen elősegíthetik az üzlet zavartalanabb vitelét, nemegyszer pedig anyagi haszonnal is járnak.

A szorosabb kapcsolattartás az üzletfelekkel a vállalkozási tevékenység során biztosított kedvezményekből is kitűnik. A megkérdezett vállalkozók az üzlettársaknak – baráti alapon – határidő-módosítást 45 százalékban biztosítottak, míg fizetési kedvezményt több mint felük tett lehetővé. Eszközök kölcsönadása 42 százalékuknál, pénz kölcsönzése közel negyedüknél fordult elő.

A válaszok alapján a megkérdezettek erőteljesen támaszkodnak a barátok, ismerősök információira, tanácsaira, támogatására. Mindezek közül legszélesebb körben az információkérés terjedt el. A megkérdezett vállalkozóknak több mint a fele informálódik rendszeresen vagy alkalmanként barátaival, ismerősei körében beszerzéssel, értékesítéssel kapcsolatban és jogi ügyekben. Ennél mérsékeltebb ugyan, de még jelentős az adó- és vámügyekkel, továbbá az üzleti partnerekkel kapcsolatos informálódás. A piaci, gazdasági információkban, jogi problémák megoldásában tehát sokkal inkább támaszkodnak e nem hivatalos kapcsolatokra, s ez is magyarázza a jogi, közgazdasági piackutatási szakembereket foglalkoztatók kis számú előfordulását.

A felmérés eredményeit röviden összegezve megállapítható, hogy a vállalkozások tulajdonosai gyakran kerülnek ki a fiatalabb korosztályokból, ami egyrészt a szülői minta, a környezet, másrészt az anyagi megalapozottság következtében kedvező hatással lehet a következő generációk vállalkozási esélyeire. A vállalkozók mintegy felénél döntés eredménye volt az üzlet beindítása, de lényegesen rosszabb pozícióból indulhattak és indulhatnak azok, akik valamilyen külső (munkahelyi, megélhetési stb.) problémák miatt kényszerülnek rátérni az önállóság útjára. A személyes életvitellel kapcsolatos kérdésekre adott válaszok – hosszú napi munkaidők, hétvégi munkavégzések stb. – gyakran túlterheltségről, önkizsákmányolásról árulkodnak. Ugyanakkor az eredményekből az is kitűnik, hogy a köztudatban elterjedt gazdag vállalkozói lét egy szűk réteg sajátja, a többség nem tud az átlagot lényegesen meghaladó életszínvonalat biztosítani önmaga vagy családjá számára.

A vállalkozásokkal kapcsolatos kérdésekből kiderült, hogy a pécsi társas kisvállalkozások elsősorban hazai magántulajdonra épülnek. Tevékenységi körükben, az összes szervezetszámhoz hasonlóan, a kereskedelem dominál, így a struktúraváltás által létrejött feszültségek levezetésében, az egyéb területeken keletkezett ürök betöltésében még nem lehet túlságosan nagy szerepük. A foglalkoztatottak alacsony száma következtében a foglalkoztatási problémákat is csak a tömeges alakulásokkal enyhíthetik némileg, amiben az esetleges helyi kedvezmények biztosításának ösztönző szerepe lehetne.

TÁRGYSZÓ: Vállalkozás.

SUMMARY

The first part of the study on enterprises in Pécs deals with private entrepreneurs (see *Statistical Review* 1995. No. 1. pp. 121-139.). The second part of the study analyses the characteristics of business partnerships. Special emphasis was given to the organizations operating on entrepreneurial basis. The sample of the survey providing basis for the study included 78 Pécs-based businesses with up to maximum 50 employees (2.2 per cent sample).

The author analyses the conditions of employment and market as well as social-professional characteristics of the managements.

ALVÁLLALKOZÓK – BESZÁLLÍTÓK NEMZETKÖZI ÖSSZEHOSONLÍTÁSBAN

FUTÓ PÉTER

A gazdaság szereplőinek legfontosabb döntései egymásra, tehát a többi szereplőre vonatkoznak. A vállalkozók egymással való kapcsolatteremtése az egyszeri kétszereplős piaci tranzakciótól a sokszereplős stratégiai szövetségekig terjed. A cégeket többfajta hálózat köti össze. Ezeket a hálózatokat aszerint szokták osztályozni, hogy milyen céllal építik ki a kapcsolatokat. Így – némi átfedéssel – megkülönböztethetünk tulajdoni, finanszírozási, alvállalkozói (ezen belül kooperációs, bedolgozói), közös fejlesztési, érdeképviseleti és eladási kapcsolatokat és ezek országhatárokon túlnyúló hálózatait. A kapcsolatok gyorsan változnak, ennél lassabban módosulnak a bennük szereplő egyes cégek jellemzői, a hálózatok pedig viszonylagos időbeli stabilitást mutatnak. A szervezetek hálózatépítő tevékenységével foglalkozó kutatók – a közgazdaság-tudományon és a gazdaságszociológián belül – egyre inkább külön diszciplínát alkotnak. [16].

A statisztika azonban nem kényezteti el a vállalkozói hálózatok, ezen belül az alvállalkozási jelenség kutatóit. A hivatalosan közzétett adatok között az alvállalkozói tevékenység elterjedtségére vonatkozóan a legtöbb országban a legnagyobb segítséget a külkereskedelmi statisztikák nyújtják. [18] Ez azonban kevés a finomabb következtetések levonásához, így a kutatók megmaradnak azon a körön belül, amit a szakirodalom ismertetése, a becslések, saját szervezésű felméréseik és interjúik jelölnek ki számukra. [5], [8], [13] Még a gépkocsiiparról szóló tanulmányok elkészítői is legtöbbször önálló becslésekre, saját számításokra szorítkoznak, amikor az alvállalkozás-beszállítás jelenségét kívánják ismertetni. [17] Pedig ebben az ágazatban már hagyomány, hogy az alkatrészgyártó cégek jóval kisebbek, mint az összeszerelő autógyárak és markánsan elkülönülnek tőlük. Egy-egy nagyobb japán autógyárnak például ma akár ötezer-tízezer beszállítója is lehet. A gépkocsi értékének 80 százalékát a beszállítók által gyártott alkatrészek és az alvállalkozók által végzett szolgáltatások teszik ki.

Az adathiánynak főként az az oka, hogy a statisztikai hivatalok számára a legtöbb országban még a vállalkozások számbavétele is nagy mennyiségű, jelentős hibátényezővel elvégezhető munkával jár, a vállalkozások közötti kapcsolatok számbavételére pedig nincs lehetőségük.

Az alvállalkozói-beszállítói kapcsolat azonban világszerte és Magyarországon is egyre fontosabb. Ennek fő okai a nemzetközi gazdasági integráció kibontakozása, ezen belül a működőtőke áramlásának elterjedése, a túlcentralizált hazai vállalati struktúra le-

bomlása és a kisvállalkozási szféra bővülése. Ezek miatt érdemes áttekinteni a vállalatközi kapcsolatok e fontos formájában bekövetkezett változásokat.

Együtműködés egyenlőtlen partnerek között

A gazdaságban sem igaz, hogy a nagy hal mindig megeszi a kicsit. Sőt Magyarországon a nagyvállalatok privatizációja során arra is elegendő példát láthattunk, hogy a kis halak eszik meg a nagyot. Sok nagy hal pedig akkor jár a legjobban, ha a kis halakkal – mindkettőjük előnyére – példásan együtműködik. Egyes mélytengeri óriás ragadozó halak körül kisebb-nagyobb halacskák százai sűrögnek-forognak, hogy különféle „szolgáltatásokkal” kedveskedjenek neki. Némelyek mutatják az utat a zsákmányhoz, mások a nagy hal nyitott száján ki-be úszva tisztogatják annak fogait. E kis halak a tengerek alvállalkozói.

A kisvállalat számára egy-egy beszállítói szerződés a növekedés és a megszűnés közötti különbséget jelentheti. „Önállóan gyártani, gyártatni vagy vásárolni?” Ez a probléma a nagyvállalat számára állandóan élő, ezer alakban megjelenő fontos dilemma, ám mégsem létkérdés. A konkrét döntés általában a minőség, a jövedelmezőség, a szállítási biztonság, a technológiai rugalmasság és a vállalati stratégia szempontjainak figyelembevétele mellett szokott megszületni. A kormányzatok sok országban tisztában vannak ezzel, és vállalkozásfejlesztési, ipar-, valamint piacvédelmi politikájuk szempontjai szerint igyekeznek befolyásolni ezeket a nagyvállalati döntéseket. A nagyvállalattal fenntartott beszállítói kapcsolat általában stabil, több évre szól, a kisvállalat gazdálkodását minden szempontból befolyásolja, és a cég növekedésének legfontosabb mozgatójává válhat. A kisvállalatok egymás közötti rugalmas együtműködése is sokszor bizonyul hasznosnak. Részben ezen alapul az észak-olasz tartományok gyors kiugrása és az ipari parkok, inkubátorházak kezdeményezéseinek sikere. Ez a fajta kooperáció azonban – különösen ha versenytársak is részt vesznek benne – rendszerint sérülékeny: ha nincs közbeiktatva egy nagy súlyú szereplő (például egy regionális kereskedelmi kamara), akkor könnyen felbomlik. A beszállítói kapcsolat hierarchikus: a vállalkozások birodalmában olyan, mint egy királyság. A kis cégek együtműködése ehhez képest „demokratikus” szerződésnek tekinthető, és sokak szerint az egyedüli módja annak, hogy a kisvállalkozások versenyhátrányukat valamiképpen ellensúlyozzák.

A feladatok megosztása szempontjából a kisvállalat és a nagy cég együtműködésében alapvetően két eset lehetséges. Az egyik esetben a kisvállalat klasszikus beszállító: nincs jelentős marketingszervezete, mert ezt a funkciót teljes egészében a nagyvállalat valósítja meg. A másik esetben a kisvállalat éppen a vertikum másik végén, a kereskedelemben segít egy multinacionális nagyvállalatnak: a helyi piacok jobb ismeretében segít elhelyezni annak termékeit.

A kötelékek természete és erőssége szempontjából a kis és a nagy cég kapcsolata sokféle lehet. A legegyszerűbb kapcsolati forma az alkalmankénti beszállítás. Ennél erősebb elkötelezettség a keretszerződés, amely adott időszakra, esetleg hosszabb időre szól. Nem kötelező újra meg újra üzleti tartalommal megtölteni, de mentesíti a feleket attól, hogy minden alkalommal újra tárgyalják a beszállítás valamennyi körülményét: a minőséget, az árat, a határidőket, a késedelmi díjat és más feltételeket. A vállalatközi együtműködés kényes pontja a minőség. Az ilyen vitákat azonban legjobb megelőzni, ezért

sok fővállalkozó előírja, hogy beszállítója milyen minőségbiztosítási rendszert valósítson meg.

Az Európai Közösség is (EK) felismerte, hogy a beszállítói kapcsolat az egyik legfontosabb tartalom, amivel a nemzetközi gazdasági integráció fogalmát meg lehet tölteni. Ezért egységesen szabályozta a termékfelelősség al- és fővállalkozó közötti megoszlásának alapelveit. A minőségi kikötéseknél is szorosabb összefonódást hozhatnak létre az erőpozícióban levő nagyvállalat különböző feltételei, amelyek a kisvállalat pénzügyeinek ellenőrzésétől a személyzeti kérdésekbe való beleszólásig terjedhetnek.

Az együttműködés további lényeges erősítését jelenti, amikor a nagy cég hitelhez segíti a kisvállalatot, sőt közvetlenül kölcsönöz neki. Ilyen szoros összefonódás mellett már csak azok a kis cégek képesek megőrizni önállóságukat, amelyek nagy piaci értékű, speciális tudás birtokában vannak. A Magyarországra települt autógyárak kisebb hazai beszállítói egyelőre csak álmodoznak erről az „édes rabszolgaságról”. A Suzuki sokat követel tőlük, de általában elvárja, hogy fejlesztéseik finanszírozását egyedül oldják meg. A viszonyt tovább erősítheti, ha két cég közös kutatási vagy fejlesztési programot indít. A magyar ipar jelenlegi helyzetében – amikor a kutatási-fejlesztési személyzet, a kiadások, a találmányok, a bejegyzett szabadalmak valamennyi mutatója felére-harmadára esett vissza a négy évvel ezelőtti szinthez képest – meglepő, hogy milyen sok cég tervez ilyen lépést. [1]

Sok országban az állam is támogatja az ilyen együttműködést. Dél-Koreában a központi költségvetésből támogatják azokat a fővállalkozókat, akik hajlandók megosztani technológiai és szervezési tudásukat a beszállítókkal.

A beszállítók függő helyzete nyilvánvaló. Ezért több országban szövetségeket alkotnak, hogy egymással megosztott információkkal, „lobbyzással” javítsák pozíciójukat a nagyvállalatokkal folytatott egyezkedéseikben. Franciaországban például a fémipari alvállalkozók az alvállalkozók szakszervezetek közötti tömörülésén (Groupe Intersyndical de la Sous-Traitance – GIST) keresztül lobbyznak a késedelmes fizetések Franciaországban is elharapódzott szokása ellen. Ez a válságjelenség igen hátrányos helyzetbe hozza a kiszolgáltatott beszállítókat.

Egy francia felmérés során, amely a 200-nál kevesebb főt foglalkoztató fémipari kisvállalatokra terjedt ki, azt vizsgálták, hogy mekkora azoknak a cégeknek az aránya, amelyek átlagosan több mint 90 napig kénytelenek elszünetelni vevőik fizetési késedelmét. Bebizonyosodott, hogy az alvállalkozással is foglalkozó cégek között jelentkezik a leggyakrabban ez a probléma, közöttük minden ötödik küszködött vele. Ezzel szemben az alvállalkozással nem foglalkozó kis cégek között az átlagos fizetési késedelmek „csak” minden nyolcadiknál haladják meg a 90 napot. [2]

Dél-Koreában a kormányzat segítségével szervezik meg azokat a kamarákat, amelyek az egy-egy nagyobb cég köré tömörülő kis beszállítók érdekeit képviselik abból a célból, hogy erősítsék azok alkupozícióját. A több mint 100 ilyen vállalkozói szövetség összesen közel 5000 tagot számlál.

Fejlesztési célú kooperációk Magyarországon

A GKI Gazdaságkutató Rt. 1993 őszén mintegy 1200 magyar céget keresett meg kérdéseivel, amelyek között a kooperációs együttműködésre vonatkozók is voltak. Az így

gyűjtött tapasztalatok szerint minél kisebb egy vállalkozás, annál erősebben él vezetőiben az a szándék, hogy a technológiai korszerűsítés érdekében 1994-ben bővítse kooperációs együttműködését más vállalatokkal. Míg a nagyobb vállalkozásoknak csak egynegyede említette, hogy szélesíteni kívánja fejlesztési célú együttműködését más vállalkozásokkal, addig a kisebb cégeknek egyharmada szándékszik ezt tenni.

Figyelemre méltó a válaszok ágazatok szerinti differenciálódása is. A leginkább kooperációigényes ágazat a gépipar: itt minden második vállalkozás nyilatkozott úgy, hogy a jövő évben bővíteni kívánja fejlesztési célú együttműködéseit. Az építőipar, a vegyipar és a könnyűipar vállalkozásai közepesen kooperatívak: itt a válaszadóknak mintegy harmada kívánja bővíteni kooperációit. Legkevésbé pedig az élelmiszer-ipari és a szolgáltatásokban dolgozó cégek kívánnak ezzel az eszközzel élni: csak minden hatodik vállalkozás említett ilyen szándékot.

A kooperációs szándékot a tulajdoni helyzet is befolyásolja: míg az állami többségű cégek közül csak minden negyedik, addig a bel- és külföldi tulajdonú magáncégek között minden harmadik bővíteni kívánja fejlesztési célú vállalatközi kooperációját. [1]

Alkalmazkodás vagy piacvédelem?

Az alvállalkozói kapcsolatok rugalmassága az egész gazdaság rugalmasságát is mutatja. Ha ezen a területen megszűnik a verseny, akkor a gazdaság kénytelen nélkülözni az ún. „termelési fázis szintű” alkalmazkodóképességet. (E fogalom onnan nyerte elnevezését, hogy a beszállítók általában egy-egy termelési fázis egészéért vállalnak felelősséget.) Ilyen típusú rugalmatlanság következett be nálunk is, amikor az államosításokkal és az összevonásokkal mesterségesen centralizálták az ország gazdaságát. A nagyobb vállalatok igyekeztek vertikálisan integrálódni: eleinte szervezetileg is bekebelezték a nekik beszállító kisvállalatokat, később pedig gyártási folyamataikat eleve úgy tervezték, hogy azok a teljes vertikum mentén a vállalaton belül menjenek végbe. Sok vállalat önellátásra rendelkezett be: általában a saját szervezetükön belül próbálták megoldani mindazt, amit csak tudtak. A hetvenes-nyolcvanas években már enyhült ez a kényszer, és egyre gyakrabban fordultak beszállítókhöz. Ez azonban nem vezetett az ipari szerkezet nagyobb rugalmasságához, mert verseny híján a legtöbb alvállalkozó többnyire monopolhelyzetben érezhette magát. A leggyakrabban a műanyag- és fémtömegcikk-alkatrészek kooperációs alapú beszállításánál fordult ez elő.

A keleti piac 1990-1991-es összeomlása számos olyan kisvállalkozót rántott magával, akik alvállalkozóként, beszállítóként járultak hozzá exporttermékeinkhez. A rendszerváltás előtti utolsó két évtizedben a mezőgazdasági szövetkezetek és az állami gazdaságok viszonylagos sikere éppen a rugalmasan megszervezett, spontán piaci alkalmazkodásnak némi teret adó melléküzemági, alvállalkozási és bedolgozási rendszereken nyugodott.

Mára az ipari szerkezetben lezárult az önellátás kora. Éppen ellentétes irányú átalakulási folyamatoknak lehetünk tanúi. A nagyobb vállalatokból kiszakadó kft.-k jelentős hányada beszállítója marad korábbi anyavállalatának. A struktúraváltás sikeressége nem kis részben attól is függ, hogy e partnerek talpon tudnak-e maradni, és hogy képesek-e az újonnan keletkezett alvállalkozói kapcsolatot a piacok kihívásaihoz idomítani. Legalább ilyen fontos azonban, hogy amennyiben a mai alvállalkozók – a tegnapi kollégák – képte-

lenek lépést tartani a fejlődéssel, akkor a fővállalkozó képes legyen a kapcsolat leépítésére. Eközben azonban sokszor maga a fővállalkozó is egy nyugati cég leányvállalatává – így gyakorlatilag annak alvállalkozójává – vált, és alapos karcsúsítás után mára – végtermék helyett – hozott dokumentációból és anyagból, hozott szerszámmal és technológiával alkatrészeket és részegységeket gyárt. A jelenség leggyakrabban a gépipari, az elektronikai, a műszeripari és részben a vegyipari vállalatoknál következett be. Az önálló fejlesztések esélye szempontjából ez kedvezőtlen fejlemény, de jót tesz a hazai termelési kultúrának és fegyelemnek. [3].

A gazdasági nyitás következtében – akár magyar kézben maradt a fővállalkozó vállalat, akár nem – egyre több külföldi alvállalkozót foglalkoztattak, ami érzékeny piacvédelmi, szabályozási kérdéseket is felvet. Sok országban a protekcionizmus olyan formákat ölt, amely közvetlenül érinti az alvállalkozói kapcsolatokat. Például a külföldi beruházóknak, de sokszor a helyi nagyvállalatoknak is – eseti iparpolitikai döntések alapján – előírják, hogy beszállítóikat milyen arányban kell hazai vállalkozásokból megválasztani. Kereskedelmi ügyletek is felvetnek ilyen kérdéseket. (Például a Magyarországon gyártott Ganz motorvonatokat csak azzal a feltétellel lehetett Malajziába eladni, ha az exportőr a garanciális karbantartás munkájába jelentős és egyre nagyobb mértékben von be ottani alvállalkozókat.)

Dél-Koreában már 20 éve érvényben van az úgynevezett „alvállalkozás-fejlesztő törvény”. Ennek célja, hogy szabályozási eszközökkel egyenlítse ki a koreai kisvállalkozások szükségszerű versenyhátrányát. A törvény keretében rendszeresen felülvizsgálják azt a több mint ezres termékkört, melynek gyártását a kormányzat kizárólag hazai cégeknek, továbbá pusztán egy bizonyos méretet meg nem haladó vállalkozásoknak engedélyezi. Ezek az alkatrészek és félkésztermékek 97 százalékban a fémfeldolgozó, a gép- és az elektronikai ipar kis cégeinél készülnek. [4] Az ilyen piac- és iparvédelmi szabályok kettős hatásúak, és csak fiatal ágazatok fejlesztésére alkalmasak. Előnyük, hogy az adott ország kisvállalatait kedvező helyzetbe hozzák. Ugyanakkor az adminisztratív beavatkozás folytán gazdaságtalan kapcsolatokat erőltethetnek ki, és így csökkenthetik a gazdaság „termelési fázis szintű” rugalmasságát.

Vannak olyan alvállalkozás-fejlesztő intézkedések is, amelyek kevésbé súrlódnak a szabadkereskedelem elveivel. A koreai kormány és az ország kereskedelmi bankjai már 10 éve működtetik az ún. Kapcsolt Garancia Programot és a hozzá tartozó tekintélyes pénzügyi alapot. Ennek lényege a figyelemre méltó és egyszerű hitelkonstrukció: az egyes beszállítókat fővállalkozóik ajánlják kedvezményes hiteljuttatásra a bankoknak. A program első két évében hat fővállalkozó 209 beszállítóját javasolta 42 millió dollárnyi hitelre. Ezek a javaslatok többé-kevésbé garancia jelleggel bírnak, ezért a fővállalkozó többnyire informális kötelezettséget vállal arra, hogy a kisvállalkozást folyamatosan megrendelésekkel fogja ellátni. E program keretében az átlagosnál sokkal kisebb arányban fordul elő az, hogy a beszállítók nem tudják visszafizetni a hiteleket: a rossz hiteleknek az aránya itt fele akkora, mint abban a szélesebb kisvállalkozói körben, amely mögött nem állnak nagyvállalatok. [4]

A rendszerváltás óta Magyarországon a kormányzat egyik deklarált szándéka az volt, hogy növelje a kisvállalkozások számát. Mára ez a cél megvalósult: öt év alatt csupán az iparban közel hétszeresére nőtt a 300 fősnél kisebb szervezetek száma. A vállalkozásfejlesztés egyik újabb fontos – immár minőségi jellegű és a perspektivikus

cégek növekedéséhez közvetlenül elvezető – célja az lehetne, hogy javítsa a vállalkozások közötti együttműködések intenzitását és hatékonyságát.

A beszállítók integrálják Európát

Az Európai Közösség országaiban együttesen közel 150 milliárd dolláros piacot tesz ki az alvállalkozásban előállított termékek és szolgáltatások forgalma. Ennek egyharmadát Németországban, egyötödét Franciaországban, egytizedét pedig Nagy-Britanniában termelik meg. Míg Franciaországban a beszállítók a nemzeti jövedelem 3-4 százalékát termelik, addig Spanyolországban ez az arány többszörös. Az ágazatok közötti megoszlást a nehézipar uralja. Például a francia alvállalkozási piac kétharmadát az öntödék, a fémtömegcikkék előállítói, a műanyagalkatrész-gyártók, az általános műszeripari vállalkozások és az elektronikai cégek adják. A könnyűipari ágazatok és a szolgáltatások – főleg a csomagolás – csak a beszállítói forgalom maradékán osztoznak. [2]

Nyugat-Európában nemzetközi és különösen sűrű az alvállalkozói hálózat. Az Európai Közösség országait nem utolsósorban a határokon átnyúló alvállalkozási szerződések, beszállítói együttműködések integrálják. A tagországok alkatrész- és félkésztermék importjának több mint fele ma már a Közösségen belülről származik. 1980-ban ez az arány még a 20 százalékot sem érte el. Különösen erősek Franciaország, Belgium, Németország és Hollandia vállalatainak határokon átnyúló alvállalkozói kapcsolatai. A kibontakozó integráció elsősorban a déli tagországok beszállítóinak kedvez. A fejletlenebb tagországok kétszer-háromszor akkora értékben exportálnak beszállítókként az EK tagországaiba, mint azon kívül eső országokba. Görögország elsősorban Németország számára végez bedolgozói munkákat, a portugál vállalatok pedig a francia piacra koncentrálnak. Írország az EK valamennyi fejlettebb országának dolgozik alvállalkozóként, de történelmi és földrajzi okok miatt természetesen Nagy-Britanniával áll a legszorosabb ilyen kapcsolatban. A Közösség fejlettebb országainak (Németország, Hollandia, Dánia és Nagy-Britannia) vállalatai ezzel szemben általában ötször-tízszer nagyobb volumenben szállítanak alvállalkozókként az Európai Közösségen kívülre, mint annak tagországaiba. Spanyolország sajátos szerepet tölt be a kontinens ipari struktúrájában. Itt működnek a fejlett európai országok autó-, fém- és gépiparának legjelentősebb alvállalkozói. Ugyanakkor a közös piaci országokba irányuló spanyol beszállítói exporttal azonos volumenű a nem tagország államokba irányuló spanyol beszállítás. [5]

Az Európai Közösség elsősorban a jogi, az intézményi és az információs infrastruktúra fejlesztésével támogatja, hogy az alvállalkozói háló minél sűrűbb legyen. Az utóbbira jó példa a nyolc éve működő BC-Net számítógépes partnerközvetítő rendszer. Ebbe – hazai állomásain keresztül – már sok magyar vállalat is bekapcsolódott. A hálózatot a Közösség pénzéből építették ki: vállalatok ezreit kapcsolja össze állami kézben levő, kamarai és magántulajdonú tanácsadói irodákon keresztül. Privatizációja most van folyamatban.

Az EK-országok ipari összefonódásának tényei meghatározzák, hogy a magyar iparvállalatok milyen mértékben és mi módon számíthatnak szorosabb nyugat-európai partnerkapcsolatokra. A magyar konvertibilis exportban az anyagok és félkésztermékek aránya már 1989-ben is egyharmadot tett ki, és azóta ez még növekedett. A magyar ipar az elkövetkező években a nyugati partnerek számára vonzó befektetési terület, együttmű-

ködő partner, és az előbb-utóbb újból megnyíló keleti piacok felé történő terjeszkedéshez megfelelő támaszpont lesz. [6] Valószínű, hogy egy ideig meg kell elégednünk a görög vagy a portugál iparnak jelenleg jutó szereppel, abban a reményben, hogy a közeli jövőben a spanyol ipar jelenlegi európai integráltságának mértékét és mikéntjét elérhetjük. Egy gazdaság életképességét nem utolsósorban az mutatja, hogy a beszállítók fel tudnak-e nőni önálló nagy cégekké. A századfordulón a kerékpárok gyártásába Japánban 200 féle alvállalkozó szállított alkatrészeket. A japán ipar nem egy, ma hatalmas cége – először motorkerékpár-alkatrészek gyártására, majd motorkerékpárok gyártására áttérve – ezekből nőtt ki. A szigetország nagyhatalmú ipari „kapitányai” közötti jelentékeny csoportot alkotnak azok, akik valaha kis beszállító cégek tulajdonosaiként kezdték tevékenységüket. [7]

Alvállalkozás és informalitás

1991-1992-ben a Világbank kérdőíves felmérést végzett a magyar, a lengyel és a cseh és szlovák ipar magántulajdonban levő cégei között. [8] Magyarországon több mint száz vállalkozáshoz küldtek ki kérdőíveket, és interjúkat is készítettek. Tanulmányuk egyik eredménye az volt, hogy a magyar ipar magáncégei zökkenőmentesen tudnak együttműködni az állami vállalatokkal. Akkor ez éles ellentétben állt a lengyelországi helyzettel, ahol a legtöbb vállalkozó úgy érezte, hogy csak a „partvonalról” figyelheti az eseményeket, Csehszlovákiában pedig abban az időben egyenesen rossz volt az állami és a magánszektor viszonya.

A magyar helyzet jellemzőjének elsősorban azt találták, hogy sok vállalkozó szoros személyes kapcsolatot tartott fenn az állami cégek vezetőivel. Egyes állami cégekben a vezetők azzal is segítettek alvállalkozóikat, hogy beajánlották őket a vállalatközi hitelezői hálózatba, ami gyakorlatilag a szállítói hitelek kiterjesztését jelentette. A magán- és az állami szektor szoros viszonyára utalt az is hogy a legtöbb ipari magáncég állami cégektől bérelte épületeit, sőt berendezéseit is. Miközben Csehszlovákiában még három évvel ezelőtt is sok állami cég vonakodott attól, hogy termékeit magáncégeknek adja el, Magyarországon a kutatók semmilyen előítélettel sem találkoztak. Míg Csehszlovákiában a magánvállalkozók elsősorban az állami vállalatok vezetőit vádolták azzal, hogy szabotálják a privatizációt, addig Magyarországon mindkét fél általában a kormányt tartotta felelősnek a lassú privatizációért.

A Világbank kutatói úgy ítélték meg, hogy mindez kedvező előfeltétele a majdani vegyes tulajdonú gazdaság működésének, de nem csak az előnyöket látták a dolgok ilyen állásában. Figyelmeztettek arra, hogy a magánvállalkozók és az állami szektor közötti kiterjedt kooperációt olyan szoros személyes kapcsolati hálózat működteti, amely már gyakorlatilag lehetetlenné teszi az újonnan piacra lépő vállalkozások belépését az alvállalkozói körbe. Fokozza a hatást, hogy az engedélyezett és a tiltott tevékenységek határai elmosódtak és folyamatosan változnak. Egyik fontos javaslatuk az volt, hogy a piacgazdaságba való átmenet során gyengíteni kell az informális (a személyes kapcsolatokon alapuló) piaci kapcsolatokat a formálisak javára.

Az informális, baráti kapcsolatok erősségére utalnak az Ipargazdasági Intézet Piacgazdaság Alapítvány egyik kisvállalkozás-felmérésének eredményei is. Öntödei, keramikus, kazángyártó, fémnyomó, épületgépész, műmárványkészítő, kőműves, kémény-

építő, asztalos, nyomdász vállalkozások dossziéi sorakoznak a felmérés dokumentációjában. [9] A felmérés néhány tanulságos esetét ismertetjük a továbbiakban.

A 11 dolgozót foglalkoztató, fémmegmunkálásra és vasszerkezetek készítésére szakosodott *vasöntödét* 1987-ben alapította az évtizedek óta a szakmában dolgozó szakember. Ma ötven cég számára dolgozik rendszeresen alvállalkozóként, és bevételének kétharmada ebből a forrásból származik. Neki magának is van 10 alvállalkozója, akikhez a cég bevételének 20 százaléka jut el. A magánvállalkozás működésének első négy éve óriási siker volt. Azok a megbízók, akik a tulajdonost még előző munkahelyéről vezetőként ismerték, szinte megrohmozták a vállalkozást, így száz százalékban állami megbízásra elsősorban a hadiiparnak és a gépgyártásnak dolgozott. A profitból újabb és újabb gépeket vett. A bankoknál és az állami fém-nagykereskedelmi vállalatnál – a Ferroglobusnál – a vállalkozónak biztos hitele volt. 1990-re a vállalkozás kinőtte a családi ház udvarát és műhelyt bérelt. Ekkor azonban olyan drasztikus változások következtek be a gépiparban, amelyek új lépésekre kényszerítették a vállalkozást. Megrendelői sorra csődbe mentek. Ezzel vége lett a vállalkozás biztonságos éveinek. Azóta is folyamatosan van munkája, de összehasonlíthatatlanul többet kell járnia a megrendelések után, ha alkalmazottainak – akiknek száma egyébként azóta szaporodott – munkát akar adni.

A kevés és nem túl jól fizető munkákért nagyon erős verseny alakult ki a fémesek között. A vállalkozó szerint ez a gyakran tisztességtelen harc napjainkban csak fokozódik: a pályázatok csak alibit szolgáltatnak, mert az ismeretségi, a baráti kör élvez előnyt egy-egy munka megszerzésénél. Megrendelői állománya az utóbbi 3 évben teljesen átalakult: 60 százaléka magáncégtől származik, 40 százalékát pedig állami vállalatok, illetve a széteső gépgyárakból alakult kft.-k adják. A tulajdonos a jelenlegi körülmények között már nem kívánja tovább fejleszteni vállalkozását, elsősorban a kigazdálkodhatatlan hitelkammerhek, a nagymértékű adók és társadalombiztosítási járulékok miatt.

A *keramikus*. A vidéki kerámiagyártó kisiparos még akkor alakította ki együttműködését a híres nyugat-európai óragyárral, amikor csak a helyi szövetkezet szakcsoportjában érezte magát biztonságban. Magyaros mintájú kerámia hátlapokat és dobozokat szállított a világcég falioráihoz. Azóta kft.-t alapított, csődbe ment, újra talpra állt, és tíznél több dolgozójával – a régi beszállítói kapcsolatot is megtartva – új szerepet próbál. Most a neki beszállítani kívánó óragyárakat versenyezteti, hogy az asztali és a falioraszervezeteket saját gyártású kerámia hátlapjaiba beszerelve önállóan exportálja.

A *kazángyártó* az egyik nagy gépgyárból „morzsolódott le”. Kft.-ként megél, de ha az ügyvezető igazgató nem tartaná tiszteletben a fix százalékon alapuló kenőpénz szokását, akkor megrendelés híján „felkopna az álluk.”

Kis beszállító cégek délkelet-európai összehasonlításban

Bulgáriában, Magyarországon és Szlovéniában a kisvállalkozások 25-30 százaléka dolgozik alvállalkozóként is.¹ Az ipari termeléssel vagy szolgáltatással foglalkozó kis

¹Ismereteink abból a kérdőíves-interjú felmérésből származnak, melyet 1993 második felében az Ipargazdasági Intézet Piaccgazdaság Alapítványa szervezett. Ennek során 162 magyar kisvállalkozót kérdeztek ki. A megkérdezettek között nemcsak az ipar, hanem arányosan a kereskedelem és a szolgáltatás kis cégei is szerepeltek. A mintába kerülés feltétele volt, hogy egynél több, de ötvennél kevesebb főt foglalkoztassanak. Ez része volt egy összehasonlító délkelet-európai kutatásnak: ugyanezeket a kérdéseket még 400 bolgár és 160 szlovén kisvállalkozónak is feltették. A kutatást a Nagy-Britanniában működő Bristol Egyetem fogta össze. [9]

cégek között ez az arány magasabb: minden másodiknak rendszeresen van beszállítói megrendelése. Az alvállalkozó cégeknek átlagosan bevételek negyede-harmada származik ebből a forrásból, átlagosan 5 fővállalkozótól. Ugyanakkor az alvállalkozók között kevés az olyan cég, amely árbevételeinek többségét ebből a forrásból szerezné.

Mindhárom megvizsgált országban szoros kisvállalkozói beszállítói-alvállalkozói hálózat található. A keleti piacok elvesztése egyaránt sújtotta mindhárom ország alvállalkozó cégeit, ráadásul a szlovén kisvállalkozókat a jugoszláv piac kiesése is visszavette.

Magyar sajátosságnak tekinthető, hogy a három ország közül Magyarországon volt a leggyorsabb és a legkiterjedtebb az állami vállalatok lebomlása gazdasági társaságokba, és ez – eleinte csak papíron új alvállalkozói kapcsolatok sokaságát hozta létre. A három ország közül a privatizáció üteme is nálunk a legnagyobb. A hazai alvállalkozások számát az is szaporítja, hogy Magyarországon jelenleg magas a társadalombiztosítási járulék, ezért olcsóbb a munkát alvállalkozásba kiadni, mint saját alkalmazottal végeztetni. Magyarországon az alvállalkozó cégek háromnegyede rendszeresen ugyanazoknak a fővállalkozóknak szállít. Van köztük nem egy olyan is, amely még jelenlegi formában való megalakulása előttről hozta a fővállalkozóhoz fűződő kapcsolatot – ami sok esetben a vállalkozás induló tőkéjének legfontosabb része volt. Ma már az alvállalkozásból szerzett bevétel több mint fele magyar magántulajdonban lévő cégektől származik, és csak 15 százaléka állami vállalattól. Legkiterjedtebb az építőipari cégek alvállalkozói tevékenysége.

A szlovén cégek alvállalkozói kapcsolatainak átlagos kora 9 év, ezzel szemben a kisvállalkozás-fejlesztésben fiatalnak számító Bulgáriában ez mindössze másfél év. A magyar érték középen helyezkedik el: a felmérésben felölelt magyar beszállítói kapcsolatok átlagosan 4-5 évre tekintenek vissza, ami sok kft. esetében azt jelenti, hogy a beszállítói kapcsolat még a cég korábbi – kisszövetkezeti, melléküzemági, gmk. – korszakából való.

Minél homogénebb termék-, illetve szolgáltatáskínálata van egy cégnek (azaz minél jobban specializálódott egyvalamire), annál nagyobb a beszállításból származó bevétel aránya az összes bevételhez képest. Továbbá minél nagyobb egy vállalkozás tőkeintenzitása (azaz termelésében minél nagyobb szerepe van a berendezéseknek és minél kisebb az emberi munkaerőnek), annál jelentősebb a vállalkozás beszállítói tevékenysége. A vállalkozások között a régebbi alapításúak bevételeik nagyobb százalékát kapják alvállalkozókként, mint az újabb cégek.

A megvizsgált kisvállalkozások maguk is adnak munkát más cégeknek. Míg a bolgár kisvállalkozások körében az alvállalkozóknak kiadott munka kivételnek számít, addig a magyar vállalkozásoknak egyharmada, a szlovén vállalkozásoknak pedig negyede foglalkoztat beszállítót.

*

A piacgazdaságra való átállás elkerülhetetlen velejárója, hogy a gazdasági szervezetek mérete és ezzel a termelés vertikális integráltsága nagymértékben csökkent. A nagyvállalatok életképes részleteinek önállósodása számtalan új alvállalkozói és beszállítói kapcsolatot hozott létre. Ha a jelenlegi recessziós időszak lezárul e kapcsolatok számos-

ságának növekedésére és további erősödésére lehet számítani. Mindezek következtében a gazdaság hosszabb távú harmonikus működése elképzelhetetlen az alvállalkozói, beszállítói és bedolgozói kapcsolatok súrlódásmentes működésének folyamatos javulása nélkül.

Ez a követelmény nagy feladatokat ró a gazdaság működésének kereteit kialakító állami szervezetekre. Az alvállalkozói munkavégzés feltételeit számos olyan intézkedéssel lehet javítani, amelyek meghozataláért és figyelemmel kíséréséért a jelenlegi intézményrendszerben a legkülönbözőbb hivatalok a felelősek.

A vállalkozásfejlesztési politika valamennyi eleme elősegíti az alvállalkozási-beszállítási tevékenység fejlődését is. Ami sajátosan az alvállalkozási-beszállítási tevékenység kereteinek javításával kapcsolatos állami teendőket illeti, annak e helyütt csak jelzésszerű, a teljesség igényére nem törekvő felsorolására van mód.

– Folyamatosan javítani kell az alvállalkozók-beszállítók versenyeztetésének jogi és intézményi infrastruktúráját, hogy a szerződéseket minél nyilvánosabban és minél objektívebb szempontok szerint lehessen megkötni. A szerződéses fegyelem jogi kereteinek fejlesztése, a piacgazdaság követelményeihez való illesztése is folyamatos és haszthatatlan tennivalókkal jár. A verseny élénkítése és igazságosságának fokozása, valamint a korrupció lehetőségeinek csökkentése a gazdaság szereplői túlnyomó többségének és az államnak elemi érdeke.

– A vállalati minőségfejlesztést elősegítő állami intézményrendszer fejlesztésénél, a fogyasztóvédelemmel és a minőségbiztosítással foglalkozó jogi keretek fejlesztésénél, valamint a konkrét minőségfejlesztési programok állami támogatásánál a továbbiakban külön figyelmet kell szentelni az alvállalkozói-beszállítói speciális kapcsolatból fakadó körülményeknek.

– Elő kell segíteni az alvállalkozásban érdekelt gazdasági szervezetek önszerveződését. Ezt megnehezíti, hogy egyazon részpiac alvállalkozói kisszervezetei általában éles konkurenciaharcot vívnak egymással. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy vannak olyan közös érdekek és valamennyi résztvevő számára „szűk keresztmetszetek”, amelyek közös platformra terelik az érintett vállalkozókat.

– Az alvállalkozási kapcsolatok sokasodása a kommunikációs és közlekedési-szállítási igény megsokszorozódásával is együtt jár. Ezért támogatásban kell részesíteni a hazai távközlési, informatikai, közlekedési és szállítási infrastruktúra azon területeinek fejlesztését, ahol a közvetlen belátható eredmények között szerepel a gazdasági szervezetek közötti kooperáció javulása is.

– Kedvező és áttekinthető pénzügyi konstrukciókat kell kialakítani az alvállalkozói-beszállítói tevékenység finanszírozásának elősegítésére, valamint annak formálisabb és intézményesítettebb keretekbe való terelése érdekében. E hitelkonstrukciókban kedvező, például exporttal kecsegtető esetben az állam is szerepet vállalhat. Az ilyen jellegű kooperáció során a fővállalkozók számára kifizetődővé kell tenni, hogy méltányosan megoszthassák a vállalkozás kockázatát az alvállalkozói tevékenységet finanszírozó pénzügyintézzel.

– A külföldi beruházóknak lehetőleg minél több területen kell előírni, hogy „inputjaik” (legyenek azok termékek vagy szolgáltatások) bizonyos hányadát hazai alvállalkozóktól-beszállítóktól vásárolják. Erre a mérsékelt piacvédelmi lépésre természetesen csak ott kerülhet sor, ahol az nem sért egyéb jelentős gazdasági érdekeket.

IRODALOM

- [1] Ahogy a vállalkozások látják 1994-et. GKI. Gazdaságkutató Rt. Budapest 1993. október. (Kézirat.)
- [2] Coué, D. – Séve, M.: Sous-traitance: la grande mutation. *Usine Nouvelle*. 1991. május 16. 16. old.
- [3] Michelberger Pállal készített interjú. *Magyar Hírlap*. 1994. január 29. 9. old.
- [4] Nam Dae-Woo: Linkages between large corporations and small and medium enterprises in Korea. *Small Enterprise Development*. 1993. September.
- [5] Charbit – Ravix – Promani: Sous-Traitance et Intégration Industrielle Européenne. *Revue d'Economie Industrielle*. 1991. évi 1. negyedévi füzet. 178 old.
- [6] Bonifert, D.: Hungarian industry in the process of transformation. Paper presented to the COST A7 Workshop on „Technological Lag and Intellectual Background in Hungary and East-Central-Europe”. Budapest. 1994. január 28-30.
- [7] Takeuchi, J.: The role of small – and medium-scale enterprises in Japanese industrialization. Megjelent: Small- and Medium-Size Enterprises in the Economy of the Late-Comers Since the Industrial Revolution. Studies prepared for the A 4b session of the Tenth International Economic History Congress Leuven. 1990. Aula Kiadó. Budapest. 1990.
- [8] Webster, L.: Private sector manufacturing in Hungary: A survey of firms. The World Bank. 1992. december.
- [9] Futó Péter: Kisvállalkozások Magyarországon. Egy felmérés tanulságai. *Figyelő*. 1993. december 25. old.
- [10] Baundry, B.: Analyse économique des contrats de partenariat industriel. *Revue d'Economie Industrielle*. 1991. évi 2. negyedévi füzet. 46. old.
- [11] Kisvállalatok és partneri kapcsolatok. Szerk.: Fülöp Gyula dr. A bécsi Kisvállalati világkonferencia (1991. június 24-26.) előadásainak és műhelyvitáinak anyagából. Magyar Kisvállalati Társaság. 1991. október.
- [12] Prasnikar, J. – Valencic, D.: Small scale economy in Slovenia. Ljubljana Egyetem. (Kézirat.)
- [13] Rába András: A vállalkozás és kisvállalatok. Nemzetközi tapasztalatok. Kopint-Datorg Budapest. 1991. május.
- [14] Rangelova, R. – Bartlett, W.: Transforming the Bulgarian economy: Evidence from a survey of small firms. Paper presented to the ESRC Conference on the enterprise in post communist societies. London. November 26th-27th. 1993. (Kézirat.)
- [15] Román, Zoltán – Haap Docter – Rob van der Horst – Jacqueline Snijders: Vállalkozói sikereket – erős kisvállalatokat. A Magyar Kisvállalati Társaság kiadványa. Budapest. 1992.
- [16] Structures and processes. Proceedings of the Workshop on Inter-organizational Networks: Berlin, 6-7 September 1993. Szerk.: Ebers, M.: 642 old.
- [17] O'Brien, Peter – Karmokolias, Y.: Radical reform in the automotive Industry. Policies in emerging markets. Discussion Paper No. 21. World Bank – International Finance Corporation. Washington. 1994. 48 old.
- [18] A külkereskedelmi forgalom áruszerkezete. Gazdaságstatisztikai Évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 444 old.

TÁRGYSZÓ: Gazdaságstatisztika. Kooperáció.

SUMMARY

The study gives a review of the most important questions of the network of subcontractors and suppliers built up by firms, with reference to Hungarian and international examples. The conclusions lean on empirical assessments and on special literature.

The supplier relation changes fundamentally the organizational structure, technical level and financing conditions of small supplier firms. Subcontractor relations are lively in Hungary and in the Eastern-and Central-European comparison since their establishment is also motivated by high social security contribution. The relation is good between Hungarian small enterprises, specialized for supply, and state-run companies since the 1970s, however, they are characterised with more informality than it is usual in Western-Europe. It is a new element that the foreign companies being set up in Hungary slowly extend their own co-operation with the small and medium size domestic enterprises.

In the Hungarian region a new wave of interenterprise cooperations of development purposes seems to be likely in which mostly the small and private businesses are interested. More active cooperation is needed mainly by the fact that the former highly integrated large enterprise structure has been demolished. The firms with range of homogeneous products are primarily interested in suppliers' relations. Engineering firms are particularly in need of cooperations of development purposes.

Supporting subcontractors' relations may turn into one of the means of the small enterprise - intensification, though the Korean case shows that the measures may also accomplish the goals of market protection. In the European Union it is precisely the interenterprise supply relations which provide one of the most important contents for the concept of economic integration of the continent.

A LAKÁSÉPÍTÉSEK ALAKULÁSA BARANYÁBAN

Baranya megyében a lakásépítési kedv a kilencvenes évek során folyamatosan mérséklődött. A megyében 1993-ban összesen 675 lakás létesült, ugyanakkor a nyolcvanas évtized második felében még évente átlagosan több mint 2000, a kilencvenes évek első két esztendejében pedig számuk még meghaladta az évi 1000-et. Az építési kedv hanyatlása a lakásépítkezések intenzitásán is lemérhető: ezer lakosra 1986 és 1990 között még évi 5,4, 1993-ban viszont már csupán 1,6 épített lakás jutott. (Országosan ugyanezen időszak alatt 5,2-ről 2,0-ra csökkent az ezer lakosra jutó épített lakások száma.) A folyamat a megye egészéhez hasonlóan érintette Pécs városát is, itt az új lakások száma a nyolcvanas évek második felében regisztrált évenkénti közel 1100-ról tavalyra 302-re esett vissza. Így ezer lakosra jutóan az akkori 6,4 helyett 1993-ban mindössze 1,8 volt a megyeszékhelyen épített lakások száma.

I. tábla

A lakásépítések főbb adatai

Év	Az épített lakások		
	száma összesen	aránya az előző időszak százalékában	ezer főre jutó száma
Baranya megyében			
1986-1990*	2258	77,0	5,4
1990	1630	72,2	3,9
1991	1158	71,0	2,8
1992	978	84,5	2,3
1993	675	69,0	1,6
Pécs megyei jogú városban			
1986-1990*	1084	70,4	6,4
1990	526	48,5	3,1
1991	420	79,8	2,5
1992	391	93,1	2,3
1993	302	77,2	1,8

* Éves átlagban.

Az ingatlan- és építőanyagárak számottevő emelkedése, a hitelfeltételek jelentős megszigorítása, a piaci feltételekhez igazodó kamatlábak a magánépítkezések mérséklődésében közvetlen okként jelentkeztek, de az önkormányzatok e célra fordítható forrásainak csökkenésében szintén szerepet játszottak.

A lakásépítkezések túlnyomó többsége – 1993-ban 86 százaléka – magán erőforrások igénybevételével valósult meg. Az önkormányzatok szerepvállalása e téren fokozatosan háttérbe szorult: míg a nyolcvanas évek második felében az általuk épített lakások aránya 9,4 százalékot tett ki, addig a tavalyi esztendőben már csak 4,7 százalék volt. (Az új lakások fennmaradó közel egytizedét gazdálkodó szervezetek építették.) Az építetőkörön belül Pécsen is a lakosság volt a meghatározó. A megyéhez képest különbség mindössze abban mutat-

kozott, hogy a pécsiek áldozatvállalása ez esetben valamivel kisebb mértékű (73 %) volt, mint Baranyában általában. Egyidejűleg azt meghaladó (9 %) volt az önkormányzati erőforrások igénybevétele, de az áttekintett időszak során – a megyéhez hasonlóan – Pécsen is csökkent (1986 és 1990 között még 13,3 százalék volt).

Némileg módosult Baranyában a nyolcvanas évtized közepétől az újonnan épített lakások szobaszám szerinti összetétele is. Növekedett az egy-, továbbá a 3 és több szobás lakások aránya, ugyanakkor a többi nagyságkategóriába tartozóké csökkent. A skála két szélső pontját tekintve kitűnik, hogy változatlanul a 3 és több szobás lakások hányada volt a legnagyobb (1993-ban közel 50 százalék), az 1 szobásoké pedig – a másfelek mellett – a legalacsonyabb (7 %). E megállapítások a megyeszékhelyre vonatkozóan is helytállóak, azzal a megszorítással, hogy az arányok nagysága valamelyest eltért a megyei átlagtól.

2. tábla

Az épített lakások szobaszám szerinti összetétele

Szobaszám	Az 1986-1990. években összesen	Az 1990.	Az 1991.	Az 1992.	Az 1993.
		évben			
Baranya megyében					
1	3,5	4,8	9,4	10,6	7,0
1,5	8,0	6,6	8,9	9,3	6,8
2	24,4	25,3	25,0	22,0	20,1
2,5	20,7	15,3	11,1	17,6	16,9
3 és több	43,4	48,0	45,6	40,5	49,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Pécs megyei jogú városban					
1	3,9	5,5	16,2	11,3	8,9
1,5	11,0	10,8	9,5	10,2	6,0
2	26,7	28,7	26,2	20,5	15,2
2,5	24,2	12,4	10,2	20,2	24,2
3 és több	34,0	42,6	37,9	37,9	45,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A lakásméreteknél bekövetkezett változás – annak ellenére, hogy az egyszobás lakások aránya emelkedett – kedvezőnek ítélnél. Az utóbbi időben ugyanis egyre divatosabbá vált az az építési forma, amely szinte az egész lakást egy légtérben helyezi el, az ilyen „egyszobás” lakások pedig a korábbiakhoz képest minőségileg magasabb kategóriát jelentenek.

A lakásnagyság előnyösebbé válását látszik alátámasztani az a tény is, hogy az újonnan létrehozott otthonok átlagos alapterülete a vizsgált időszak alatt Baranya egészében 85-ről 98 négyzetméterre, ezen belül Pécsen 76-ról 94 négyzetméterre emelkedett. Az alapterületben – a megye és székhelye között – mutatkozó korábbi jelentősebb különbség azzal függhet össze, hogy Pécsen mindvégig magasabb volt az önkormányzati erőforrásból létesült lakások hányada, amelyek esetében az alapterület növelésének a különféle megkötések, előírások határt szabtak.

Az épített lakások felszereltségét tekintve elmondható, hogy a villanyvezetékekkel, továbbá fürdőszobával, illetve mosdó- vagy zuhanyozóhelyiséggel való ellátottság az évek során Baranyában és Pécsen egyaránt teljes körű volt. A vezetékes gázellátás fokozatos elterjedésével mindkét területen számottevően emelkedett a hálózathoz csatlakoztatott új lakások aránya. Ez azonban változatlanul jóval magasabb volt Pécsen (1993-ban 84 százalék), mint Baranyában (55 %), hiszen a települések tekintélyes részébe a vezetékes gáz ez idáig még nem jutott el. Ivóvízhez és csatornához többségében a közüzemi rendszeren keresztül kapcsolódtak az újonnan létesült lakások. Megjegyzendő azonban, hogy mind a megyében, mind Pécsen – vélhetően amiatt, hogy az építkezések egyre inkább a kevésbé közművesített peremterületek felé terjeszkedtek – csökkent a közüzemi víz-, illetve csatornahálózatba csatlakoztatott újonnan felépült lakások aránya, s ezzel párhuzamosan szélesebb körűvé vált az ún. házi ellátási forma.

*Az épített lakások felszereltsége
(százalék)*

Felszereltség	Az 1986-1990. években összesen	Az 1990. évben			
		Az 1990.	Az 1991.	Az 1992.	Az 1993.
Baranya megyében					
Gázvezeték	26,3	30,4	42,2	49,5	55,3
Közüzemi víz- vezeték	90,9	87,7	90,7	73,1	62,7
Házi vízvezeték	9,14	12,3	9,3	26,9	37,3
Közcsatorna	61,2	45,5	45,4	55,4	52,7
Házi csatorna	38,8	54,5	54,6	44,6	47,3
Pécs megyei jogú városban					
Gázvezeték	28,2	64,4	81,0	82,4	85,0
Közüzemi víz- vezeték	93,2	86,7	90,5	66,2	54,5
Házi vízvezeték	6,8	13,3	9,5	33,8	45,5
Közcsatorna	84,1	67,9	73,6	77,5	77,4
Házi csatorna	15,9	32,1	26,4	22,5	22,6

Nemcsak a lakásépítkezések terén tapasztalható visszaesés, hanem az üdülőépítéseket illetően is. Míg a nyolcvanas évtized második felében a megyében évente átlagosan 138, Pécsen pedig 23 üdülő létesült, addig 1993-ban Baranyában már csak 64, a megyeszékhelyen pedig mindössze 6 üdülő épült fel.

M. Gy.-né

AZ OKTATÁS HELYZETE BARANYA MEGYÉBEN

Az elmúlt öt év oktatásra vonatkozó adatait áttekintve megállapítható, hogy az óvodai ellátásban nem történt lényeges változás Baranya megyében. Az óvodák száma kisebb ingadozásokkal 210 körül mozgott, de a férőhelyek számának trendje enyhén csökkenő. 1993-ban 4 óvodát szüntettek meg, ami 186 férőhely kiesését jelentette, s egyéb átalakítások miatt további 245-tel csökkent a befogadóképesség. Ezzel szemben mindössze egy új óvoda létesült, 209 férőhellyel. Az óvodás gyermekek száma némileg emelkedett, így a száz férőhelyre jutó gyermekek száma a vizsgált időszakban 100-ról 105-re nőtt. Összességében mégsem állítható egyértelműen, hogy kedvezőtlen tendenciák lennének kibontakozóban, mivel a száz óvodáskorú gyermekre jutó óvodai férőhelyek száma 73-ról 78-ra nőtt, inkább arról van szó, hogy a területileg rendkívül tagolt óvodai hálózat illeszkedik a helyi igényekhez. A kihasználatlan férőhelyek és a túlszűfoltosság okozta gondok a megyében egyidejűleg vannak jelen. A községekben hozzávetőlegesen egyensúly van a férőhelyek és a gyermeklétszám között (6514 férőhely, 6562 óvodás gyermek), de községenként változik, hogy melyik a több. A városokban mindenütt egyértelmű a gyermektöbblet, de Pécs esetében városrészenként is különböző a helyzet.

A megyében az óvodák túlnyomó többségét települési önkormányzatok tartják fenn, egy óvodát központi költségvetési szerv, egyet alapítvány, egy részben osztott és egy osztott intézményt pedig egyház működtet.

1993-1994-ben a megyében összesen 70 nemzetiségi óvoda működött, ezek közül 61 német, 6 horvát, egy román és 2 egyéb nemzetiségi nyelvű volt. Két fajtája van a nemzetiségi óvodáknak: a nemzetiségi tannyelvű és a nemzetiségi nyelvet oktató. Az előbbiekre 437, az utóbbiakba pedig 3264 gyermek jár. Ezekben az óvodákban összesen 4756 férőhely van, tehát a férőhelyek kihasználtsága 78 százalékos, jóval elmaradva a megyei átlagtól.

Az önkormányzatiság bevezetését, a társközségi jogállás megszűnését követően számítani lehetett arra, hogy a települések fontos célnak fogják tekinteni a saját általános iskola működtetését és nagy számban fog-

*Az épített lakások felszereltsége
(százalék)*

Felszereltség	Az 1986-1990. években összesen	Az 1990. évben			
		Az 1990.	Az 1991.	Az 1992.	Az 1993.
Baranya megyében					
Gázvezeték	26,3	30,4	42,2	49,5	55,3
Közüzemi víz- vezeték	90,9	87,7	90,7	73,1	62,7
Házi vízvezeték	9,14	12,3	9,3	26,9	37,3
Közcsatorna	61,2	45,5	45,4	55,4	52,7
Házi csatorna	38,8	54,5	54,6	44,6	47,3
Pécs megyei jogú városban					
Gázvezeték	28,2	64,4	81,0	82,4	85,0
Közüzemi víz- vezeték	93,2	86,7	90,5	66,2	54,5
Házi vízvezeték	6,8	13,3	9,5	33,8	45,5
Közcsatorna	84,1	67,9	73,6	77,5	77,4
Házi csatorna	15,9	32,1	26,4	22,5	22,6

Nemcsak a lakásépítkezések terén tapasztalható visszaesés, hanem az üdülőépítéseket illetően is. Míg a nyolcvanas évtized második felében a megyében évente átlagosan 138, Pécsen pedig 23 üdülő létesült, addig 1993-ban Baranyában már csak 64, a megyeszékhelyen pedig mindössze 6 üdülő épült fel.

M. Gy.-né

AZ OKTATÁS HELYZETE BARANYA MEGYÉBEN

Az elmúlt öt év oktatásra vonatkozó adatait áttekintve megállapítható, hogy az óvodai ellátásban nem történt lényeges változás Baranya megyében. Az óvodák száma kisebb ingadozásokkal 210 körül mozgott, de a férőhelyek számának trendje enyhén csökkenő. 1993-ban 4 óvodát szüntettek meg, ami 186 férőhely kiesését jelentette, s egyéb átalakítások miatt további 245-tel csökkent a befogadóképesség. Ezzel szemben mindössze egy új óvoda létesült, 209 férőhellyel. Az óvodás gyermekek száma némileg emelkedett, így a száz férőhelyre jutó gyermekek száma a vizsgált időszakban 100-ról 105-re nőtt. Összességében mégsem állítható egyértelműen, hogy kedvezőtlen tendenciák lennének kibontakozóban, mivel a száz óvodáskorú gyermekre jutó óvodai férőhelyek száma 73-ról 78-ra nőtt, inkább arról van szó, hogy a területileg rendkívül tagolt óvodai hálózat illeszkedik a helyi igényekhez. A kihasználatlan férőhelyek és a túlszűfolttság okozta gondok a megyében egyidejűleg vannak jelen. A községekben hozzávetőlegesen egyensúly van a férőhelyek és a gyermeklétszám között (6514 férőhely, 6562 óvodás gyermek), de községenként változik, hogy melyik a több. A városokban mindenütt egyértelmű a gyermektöbblet, de Pécs esetében városrészenként is különböző a helyzet.

A megyében az óvodák túlnyomó többségét települési önkormányzatok tartják fenn, egy óvodát központi költségvetési szerv, egyet alapítvány, egy részben osztott és egy osztott intézményt pedig egyház működtet.

1993-1994-ben a megyében összesen 70 nemzetiségi óvoda működött, ezek közül 61 német, 6 horvát, egy román és 2 egyéb nemzetiségi nyelvű volt. Két fajtája van a nemzetiségi óvodáknak: a nemzetiségi tannyelvű és a nemzetiségi nyelvet oktató. Az előbbiekre 437, az utóbbiakba pedig 3264 gyermek jár. Ezekben az óvodákban összesen 4756 férőhely van, tehát a férőhelyek kihasználtsága 78 százalékos, jóval elmaradva a megyei átlagtól.

Az önkormányzatiság bevezetését, a társközségi jogállás megszűnését követően számítani lehetett arra, hogy a települések fontos célnak fogják tekinteni a saját általános iskola működtetését és nagy számban fog-

nak iskolákat létesíteni. Az elmúlt öt évben Baranya megyében 177-ről 184-re nőtt az általános iskolák száma, tehát a gyarapodás viszonylag szerénynek mondható, főleg annak ismeretében, hogy az új iskolák között városiak is vannak. Mégis volt fejlődés, mégpedig az osztálytermek számában. Az 1989/1990-es tanévben 1878 osztályterem volt a megye iskoláiban, az 1993-1994-es tanévre számuk 8,9 százalékkal, 2026-ra nőtt.

1. tábla

Az óvodák fontosabb adatai

Megnevezés	1989/1990.	1990/1991.	1991/1992.	1992/1993.	1993/1994.
	tanévben				
Óvodák száma	214	209	214	216	213
Férőhelyek száma	14 868	14 641	14 683	14 802	14 580
Ebből az előző évben létesült	424	38	192	84	209
Óvodás gyermekek száma	14 907	15 078	15 272	15 159	15 314
Óvodapedagógusok száma	1 335	1 334	1 294	1 298	1 272
Ebből az óvodapedagógusi képesítés nélküliek	43	82	50	59	58
Száz óvodáskorú gyermekre jutó óvodai férőhely	73	74	74	75	78
Száz férőhelyre jutó óvodás gyermek	100	103	104	102	105
Elutasított igénylők száma	97	145	19	24	128

A vizsgált öt tanévben évről évre kevesebb gyermek járt az általános iskolákba. Az első évfolyamosok számában volt ugyan egy rövid ideig tartó emelkedés, de az összlétszámban és az utolsó évfolyamosok számában egyaránt jelentős csökkenés mutatkozik.

2. tábla

Az általános iskolák fontosabb adatai

Megnevezés	1989/1990.	1990/1991.	1991/1992.	1992/1993.	1993/1994.
	tanévben				
Iskolák száma	177	176	183	182	184
Osztálytermek száma	1 878	1 911	1 969	1 994	2 026
Tanulók száma	46 603	44 429	42 740	41 323	39 960
Ebből: első évfolyamos	5 094	5 024	5 187	5 143	4 995
utolsó évfolyamos	6 422	6 208	5 865	5 648	5 366
Pedagógusok száma	4 001	4 001	3 976	3 930	3 910
Egy osztályra jutó tanulók száma	23	22	21	20	20

Az 1993/1994. tanévben az általános iskolák közül 176-nak a fenntartója a települési önkormányzat, 3-3-nak a megyei önkormányzat és egyház, felekezeti, kettő pedig központi költségvetési szerv volt.

Német tannyelvű iskolában 205 fő tanul, kétnyelvű képzésben 1303 fő részesül, német nyelvoktatásban 7509-en vesznek részt. Horvát tannyelvű iskolába 203 gyermek jár, a két nyelvű oktatásban 80-an, horvát nyelvoktatásban pedig 339-en részesülnek. A megyében 73 tanuló román nyelvet is tanul. A különböző típusú nemzetiségi nyelvoktatási formák 9712 főre terjednek ki, ez az általános iskolai tanulóknak 24 százaléka.

Az általános iskolások közel 10 százaléka, 3922 fő tanul szakosított tantervű csoportokban, a legtöbben ének-zene és testnevelés szakon.

A középfokú oktatásban (szakmunkásképzők, szakközépiskolák, gimnáziumok) belépő első évfolyamosok száma az 1990/1991-es tanév kivételével mindig meghaladta a megye általános iskoláiból az évben kikerültek

számát. A középfokú oktatásban részt vevők száma az 1989/1990-es tanévben 18 791 fő volt. Az 1991/1992-es tanévben ez valamivel húszezer fölé emelkedett, azóta kismértékben csökkent. A vizsgált időszak adataiból következtetéseket lehet levonni a képzési igények változásáról. Míg a kilencvenes évek elején a tanulóknak mintegy 44 százaléka járt szakmunkásképzőbe, 29 százaléka szakközépiskolába és 26 százaléka gimnáziumba, addig a jelenlegi tanévre a szakmunkásképzősök aránya 38 százalékra csökkent, a szakközépiskolásoké 32, a gimnazistáké 30 százalékra nőtt. Ezek a tendenciák az első évfolyamosok adataiban is tükröződnek. Számuk és ezen belül a szakmunkásképzőkbe kerülők aránya ugyan csökkenő, de emelkedik a szakközépiskolai, illetve középiskolai tanulmányokat kezdők aránya.

3. tábla

*A tanulók megoszlása a középfokú oktatást folytató intézmények között
(százalék)*

Megnevezés	1989/1990.	1990/1991.	1991/1992.	1992/1993.	1993/1994.
	tanévben				
Középfokú összesen (fő)	18 791	19 594	20 032	19 690	19 481
Ezen belül (százalék):					
szakmunkásképző	44,3	44,5	43,6	41,1	38,4
szakközépiskola	26,3	26,7	27,1	28,5	29,6
gimnázium	29,4	28,8	29,3	30,4	32,0

A szakmunkásképzőkben a 327 főhivatású, elméleti tárgyakat oktató pedagógus közül általános tanári 54, középiskolai tanári 19, szakmai tárgyra képesített pedagógiai végzettséggel pedig 20 százalék rendelkezik, 6 százalék a pedagógiai képzés nélküliek és 1 százalékot alig meghaladó a tanító végzettségűek aránya.

Míg az általános iskolák esetében a tanulók térbeli mobilitása csekély, vagyis elhanyagolható azok száma, akik más megyében járnak iskolába, mint ahol az állandó lakóhelyük van, a középiskolásoknál ez sokkal gyakoribb. Az elmúlt öt évben 1000-1300 között mozgott azoknak a Baranya megyei középiskolás tanulóknak a száma, akiknek a szülei más megyében rendelkeztek állandó lakóhellyel. Ezzel párhuzamosan folyamatosan nőtt (az 1989/1990-es 688 főről 1992/1993-ban 1176 főre) a Baranya megyei állandó lakóhellyel rendelkező szülők megyén kívüli középiskolába járó gyermekeinek a száma, és a tavalyi évben a távozók száma már meghaladta az ide érkezőkét.

A megyében 29 középiskola működik, amelyek a korábinál változatosabb képzési lehetőségeket kínálnak. A 9 állami gimnáziumban 5026 fő, a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumában 742 fő tanul. Az állami gimnáziumok közül 3 általános iskolával együtt működik, ilyen Pécsen a Testnevelési Általános Iskola és az Alternatív Közgazdasági Gimnázium, valamint a Miroslav Krleža Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon, ahol a horvát nyelvű képzés folyik. (A Leőwey Klára Gimnáziumban 332 fő tanul a német nemzetiségi tagozaton.) Gimnázium és szakközépiskola 5 van a megyében, emellett még 14 szakközépiskola működik, az utóbbiak közül 6 szakmunkásképzővel közös igazgatásban. A szakközépiskoláknak 6104 tanulója van.

A középiskolákban összesen 993 törzstag pedagógus tanít, közülük 458 fő az állami gimnáziumokban, 51 fő felekezeti gimnáziumban, 484 fő a szakközépiskolákban. A szakközépiskolákban 32 fővel az állami gimnáziumokban 3 fővel nőtt, a felekezeti gimnáziumban 7 fővel csökkent évközben a pedagógusállomány. Az állami gimnáziumokban a pedagógusok 87 százaléka, a felekezeti gimnáziumban pedig mindenki középiskolai tanári végzettséggel rendelkezik. A szakközépiskolákban a közismereti tárgyakat tanítók 71 százalékának középiskolai tanári, a többieknek általános tanári képesítése van, a szakmai tárgyakat oktatók közül 70 százalékuknak van pedagógiai képesítése is, 30 százalékuk pedagógiai képzés nélküli.

A gimnáziumokban 797 fő vesz részt a speciális vagy egyedi tanterv szerinti képzésben, ez a tanulók közel 14 százaléka.

A gimnáziumokban az 1993/1994-es tanévben végzett tanulók közül 1246 fő jelent meg az érettségi vizsgákon, közülük az állami oktatási intézményekben 1024 fő, a felekezeti gimnáziumban 195 fő vizsgázott sikeresen. A szakközépiskolákban a vizsgákon megjelent 993 főből 925-en szereztek érettségi bizonyítványt.

N. Zs.

A XXXI. STATISZTIKATÖRTÉNETI VÁNDORÜLÉS

A Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya 1994. május 12-13-án, Vasszécsényben, az új-ebergényi Kastélyszállóban tartotta XXXI. ülését.

A Szakosztály történetében első alkalommal került sor külföldi szakmai látogatásra. Az ausztriai Oberwart város polgármesteri hivatalában *Michael Racz* polgármester meleg üdvözlő szavai után tájékoztatta a résztvevőket az osztrák önkormányzatok információs rendszerének sajátosságairól, az önkormányzatok kapcsolatairól, a központi és a tartományi statisztikai szervezetekkel.

Az ülészak nyitóülésének elnöke *dr. Kupcsik József*, a közgazdaság-tudomány doktora, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem egyetemi tanára, a Magyar Statisztikai Társaság elnöke volt.

A megnyitót *dr. Vukovich György* kandidátus, c. egyetemi tanár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, az MTA Statisztikai Bizottságának elnöke tartotta. Bevezetőjében reményét fejezte ki, hogy a közös munka hozzájárul a statisztika és a közigazgatás kapcsolatának harmonikusabbá tételéhez. Véleménye szerint az előadások forrásul szolgálnak a statisztikai munkához, ezért hasznos lenne összegyűjteni az évtizedek során elhangzott és publikált elemzéseket. Végül köszönetét fejezte ki a szervezésben részt vevőknek.

Házigazdaként *Pusztai Gyula*, a Vas megyei Közgyűlés elnöke köszöntötte az ülés résztvevőit. Vas megye vázlatos bemutatását követően – többek között – kiemelte jó kapcsolataikat a burgenlandi kormánnyal. Az Alpok-Adria munkaközösség tagjaként ismertette a településstatisztikai mutatók és a gyakorlat kapcsolatát, különös tekintettel a keleti és a nyugati országrészek összehasonlítására. Ezután Vasszécsény polgármestere, *Varga Dezső* bemutatta a község jelenét, az önkormányzat tevékenységét. A nyitóülést követően munkaüléseken folyt a szakmai munka.

Az I. munkaülés elnöke *dr. Vukovich György* volt. Elsőként *Fazekas Péter* főtanácsos, Vas megye

főépítésze „Kastélyprogram Vas megyében” c. előadásában megállapította, hogy Vas megyében 49 védett kastély és 74 kúria van, melyeket a háború után lakásként, mezőgazdasági nagyüzemek irodaházaként stb. használtak. Ezek a hetvenes évek közepétől megüresedtek, de 10 kastély teljesen romos állapotba került. 1980 elején lehetővé vált, hogy közületek és magánszemélyek felújítsák és a műemlékvédelem előírásainak betartásával hasznosítsák a bérbe vett – állami tulajdonban maradt – kastélyokat. Jelenleg azonban már a műemlékvédelem szigorú feltételei között magántulajdonba is kerülhetnek (vannak) kastélyok. A kastélyokról kevés információ van, ugyanis ezek ügyei a korábbi megyei területrendezési bizottság helyett a helyi önkormányzatokhoz tartoznak.

A következő előadást *dr. Kovácsics József*, az állam- és jogtudomány doktora, egyetemi tanár tartotta „Vas megye település- és népességtörténetének vázlata” címmel. Bevezetőjében a hatvanas évek közepén elindult történeti kutatás során a hazai állami és egyházi, valamint az ausztriai levéltárakban feltárt adatok alapján ismertette a főbb forrásokat.

Újabb forrás a Magyar Tudományos Akadémia Történeti Demográfiai Albizottságának és a Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálásának – minden megyéről tervezett – Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára sorozat Vas megyéről már megjelent kötete. A kiadvány többek között tartalmazza 1785-től a népességi és a nemzetiségi adatokat, a közigazgatási változásokat, az elcsatolt községek mai nevét, helynévmutatót, térképet. A továbbiakban az előadó bemutatta a kutatások eredményei alapján Vas megye történeti adatsorait.

E munkaülés utolsó előadója *Kovács Tibor*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóságának főigazgatója volt, aki „Település- és népességkoncentráció Vas megyében, 1787-1990” címmel tartott előadást. Míg az előző előadó adatai a történelmi Vas megyére vonatkoztak – Kovács Tibor a mai Vas megye településtörténetét elemezte. Az előadó egy-

bevetette a településlistát és a birtoknévsort, majd bemutatta a települések önállóságának folyamatos megszűnését. A továbbiakban Szombathely fejlődését elemezte. Előadása befejező részében az előadó a kistelepülések sorsának várható alakulásával is foglalkozott.

A II. munkaülés elnöke *dr. Lendvai János*, a KSH elnökhelyettese volt. Elsőként *dr. Pukli Péter*, a KSH főosztályvezetője tartott előadást „Szerkezeti változások a főbb gazdasági ágazatokban” címmel. (Megjelent: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 10. sz. 709-721. old.) Az előadó a gazdaság különböző metszetek szerinti szerkezetéből hármat emelt ki: az ágazati struktúrát, az exportstruktúrát és a gazdálkodóegységek nagyság szerinti struktúráját. Az előadás a tulajdonosi, illetve gazdálkodási formák szerinti megoszlással nem foglalkozott.

A következő előadást *Schindele Miklós*, a KSH ny. főtanácsosa tartotta „A sertésenyésztés szerepe a magyar mezőgazdaságban” címmel. Előadásában megállapította, hogy hazánk területén a sertések háziásítása a keltáig nyúlik vissza. Bár honfoglaló őseink nem hoztak magukkal sertéseket, a Duna-medencében letelepedett magyarság széles körében elterjedt a sertéstartás. Már az Árpád-háziak korában megkezdődött a múlt század közepéig meghatározó sertésfajták kialakulása. Tudatos tenyésztésről a XV. századtól vannak levéltári adatok. A XVII. század közepétől folyamatosan visszaszorul a makkoltatás. Az ország sertésállományáról a múlt század közepétől állnak rendelkezésre becslések, majd összeírásra alapozott adatok. Ez időben alakult ki a hosszú ideig meghatározó mangalica fajta, megszűnt a makkoltatás, a sertéshízalás legfontosabb takarmánya a kukorica lett. Megalakult az Első Magyar Sertéshízaló Részvénytársaság. 1895-ben azonban megjelent a sertésvész, mely mintegy 20 év alatt 4,5 millió sertés elhullását okozta. Mindazonáltal a sertés a magyar gazdaság egyik legfontosabb exportcikkévé vált.

Az első világháború után, a Monarchia széthullása következtében az osztrák és a cseh piacokon megszűnt a magyar mezőgazdasági termékek védővámja. Az agrárkivitel nehézségei sok szempontból megegyeztek a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa szétesése miatti problémákkal. A két világháború között az ország sertésállománya 4-5 millió között alakult. A második világháború okozta károk következtében 1945-ben a sertések száma alig haladta meg az 1 milliót. Az állomány nagysága 1949-re elérte a háború előtti. A megnövekedett belső fogyasztás és a külpiazi lehetőségek hatására a sertések száma 1983-ra meghaladta a 10 milliót. Az egy főre jutó vágósertés-termelésünk Dánia után a

második volt Európában, melynek egyharmadát exportáltuk. Az elmúlt 30 évben teljes fajtaváltás történt. A sertéstartás a rendszerváltás után megtört. A belső fogyasztás visszaesése és a keleti piacok elvesztése miatt a sertésállomány ismét 5 millióra esett vissza.

A munkaülés záróelőadásaként *dr. Vértés András*, a Gazdaságkutató Rt. elnök-vezérigazgatója ismertette a *dr. Árvay János* statisztikai főtanácsossal, a KSH ny. főosztályvezető-helyettesével – mint társszerzővel – összeállított „A rejtett gazdaság szerepe Magyarországon” című dolgozatot. Interdiszciplináris kutatásuk a tulajdonosi osztályozásra és a rejtett gazdaságra terjedt ki, de az előadás elsősorban az utóbbi témával foglalkozott. (Megjelent: *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 7. sz. 517-529. old.) A III. munkaülést *dr. Faragó Tamás* kandidátus, a Miskolci Egyetem Történettudományi tanszékének vezetője, a Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályának elnöke vezette. Az első előadást *dr. Dányi Dezső*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. igazgatója tartotta „Agrár-ármechanizmus a XVIII. században” címmel. Előadásában bemutatta, hogyan lehet 200 évvel korábbi adatokat mai korszerű statisztikai módszerekkel elemezni. Az ártörténet a nyugat-európai kutatásokhoz képest Magyarországon viszonylag elhanyagolt kutatási terület. Az előadó igen tárgyyszerűen mutatta be az agrár-ármechanizmus bonyolult korabeli működését.

A XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig a mezőgazdasági árstatisztika a városi piacokon történő heti megfigyelésekből állt, amelyet havi és éves összesítésekben központi állami szervekhez juttattak el. A vizsgált időszakról vannak – esetenként hiányos – idősorok és trendek. Az árszabályozó mechanizmus abban az időben lokálisan működött, a gabona és az élő állatok piaci árához szabták a feldolgozott termékek árát. Mindezt éles érdekharc kísérte. A XVIII. században is számítottak árrest, ami a válságos időszakokban kisebb volt, mint a felmenő korszakokban. Az árakat a minőség is szabályozta, amely mögött nemcsak termelési technika, hanem társadalmi különbség és szezonális is húzódott. (Például a szegény jobbágy az aratás után mindjárt eladni kényszerült kis mennyiségű termését rossz áron, míg a földesúr tárolta és a következő év elején szárítva, drágán adta el.)

Az ártörténet szerint a XVIII. század közepéig Európában elszigeteltek voltak a piacok, nem volt információáramlás az árak egységesítésére. Ezt követte az egységes nemzeti piac kialakulása, majd a közöttük kialakuló regionális piacrendszerek. Magyarországon a XVIII. század második felében az

utóbbi volt jellemző. Az alföldi árak nem érdekelték Budát és Bécsset, mert saját fogyasztásra abban a térségben mindig termelt elég, a bányászok lakta területeken azonban fontos volt az árak alakulásának kérdése. A magyar gabona nem válságos időszakokban 30 százalékkal drágább volt Bécsben, mint Magyarországon, ezért a nagyobb vállalkozóknak érdemes volt felvásárolni a kisgazdaságoktól és exportálni nyiban.

Ezt követően *dr. Kövér György* kandidátus, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem docense „Az ezüstárszó” címmel tartott előadást az 1848 és 1878 közötti időszakról. Bevezetőjében a XX. századi magyar közgazdaságtan egyik legjelentősebb alakjának, *Varga Istvánnak* következő, ma is érvényes 1964. évi megállapítását idézte: „... egyetlen olyan hasznos elméletet sem alkottak, amely az ezüstpénz és papírpénz egymáshoz viszonyított értékarányát és a papírpénz belföldi vásárlóerejének ebből vagy ettől függetlenül levezetett alakulását megmagyarázta volna. Ez tehát a pénztörténetnek egy érdekes, elméletileg egyelőre felderítetlen epizódja.”

Az előadó nem kívánt elméleti magyarázatot adni a jelenségre, de a lehetséges faktorok korrelációs elemzésével legalább a bizonyosan nem meghatározó változók kiszűrhetők a további tudományos vizsgálatból. Kutatásában az ezüstforintnak a papírforinthez viszonyított felárának éves nagyságát, valamint a legmagasabb és a legalacsonyabb szint közötti ingadozás mértékét próbálta összefüggésbe hozni a statisztikailag megragadható változókkal. Míg a középárfolyam a legszignifikánsabb korrelációs együtthatót a Bécsben, Londonra és fontra szóló váltók árfolyamához viszonyítva eredményezte (0,8647), addig az ingadozás mértéke a legerősebben a bankjegyforgalom ércfedezeti arányával korrelált (0,6584). Az előadó említést tett a nem számszerűsíthető tényezőkről, bizonyos történelmi jelentőségű események hatásáról is. Így például arról, hogy 1866 után már nem volt az Osztrák-Magyar Monarchiának konvertibilis valutája.

A IV. munkaülésen *dr. Dányi Dezső* elnökölt. Elsőként *dr. Kuntár Lajos*, a Vas megyei Pedagógiai Intézet ny. könyvtári szakfelügyelője „Honismeret és statisztika” címmel tartott előadást. Bibliográfia jellegű összeállításában bemutatta a statisztika és a honismeret kapcsolatát. Korábbi kutatók módszerei alkalmazásának nagy szerepe van a településstatisztika megalapozásában és fejlesztésében. Az előadó a honismereti kutatások úttörőjeként *Bél Mátyás* (1684-1749) polihisztort említette, aki földrajzi, történelmi, statisztikai, államismereti könyveit 30 kötetre tervezte, amelyből 10 megjelent,

a többi – ezek között a Vas vármegyei is – kéziratként az Esztergomi Főszékesegyház könyvtárában található. Az előadó kiemelte *Fényes Elek* reformkori műveinek és a *Keleti Károly* nevéhez fűződő első hivatalos népszámlálásnak fontosságát a honismereti kutatásokban. A közelmúltban és napjainkban az 1933-ban alapított és 1958-ban újr alapított *Vasi Szemle* és az 1974-ben indított *Vasi Honismeret* kiterjesztette és mind magasabb szintre emelte a vasi honismereti kutatásokat.

Az előadó végül saját szakmai munkásságából adott izelítőt.

A következő előadást *dr. Zielbauer György*, a szociológia (demográfia) tudomány doktora, ny. főiskolai tanár tartotta „Az elhurcolás és az elűzés hatása a Vas megyei német kisebbség számának alakulására” címmel. Fejtegetését konkrét statisztikai, főként népszámlálási adatokra alapozta. A német nemzetiségi népesség száma folyamatos – de korszakonként eltérő mértékű – csökkenésének okait elsősorban Vas megye szempontjából taglalta, de tekintett az országra, sőt a határokon túlra is. Az előadó megállapította, hogy a németek létszáma Trianontól a második világháborúig rohamosan csökkent. A Soprontól Vas megyéhez csatoltakkal együtt 1920-ban 12 898, 1930-ban 8386, 1941-ben 8158 lakos vallotta magát német nemzetiségűnek. A harmincas években magyarosítási folyamat kezdődött, 1933-ban 5465 német változtatta magyarra nevét. A második világháború utáni években a vasi németek száma tovább csökkent, az 1990-es népszámláláskor csak 868-an, az 1941. évnek alig több mint egytizede vallotta magát német nemzetiségűnek. A németeket sújtó népességszám-csökkenés fő okai: elhurcolás szovjet lágerekbe; internálás a bukovinai székelyek betelepítése kapcsán; szülőföldről való elűzés, kitelepítés Németországba, majd a magyar-csehszlovák lakosságcsere; a német anyanyelvű oktatás visszaszorítása. A statisztikai adatokat bevallás alapján regisztrálták, ezért a németek számát az egyes időszakok politikai eseményei is meghatározták. A kitelepítések azonban nemcsak ezeket, hanem a vezetéknéveket, a földtulajdont stb. is figyelembe vették. A gyökerek jóval 1945 előttre nyúlnak vissza, és nem a magyarok kezdeményezték.

A munkaülés záró előadását *Tilcsik György*, a Vas megyei Levéltár igazgatója tartotta „A 1848. évi első népképviselői országgyűlés választói névjegyzékei” címmel. Vas megye akkori tíz választókerületéből kilenc jegyzéke ma is megtalálható a Vas megyei Levéltárban. Ebből nemcsak a választási statisztika eredményei, hanem bizonyos korabeli társadalmi rétegződés is kimutatható. A névjegyzék nem

egyértelműen illeszthető más censzusokhoz, mivel a választójog bizonyos kritériumokhoz volt kötve, de például az értelmiségiek neve és foglalkozása majdnem teljes körűnek tekinthető. A korabeli választójog feltételei voltak: a 300 pengőforintot elérő ingatlan tulajdon; kézművesnél, kereskedőknél saját műhely és legalább egy alkalmazott, évi 100 pengőforintot jövedelmező tőke; értelmiségi foglalkozás (orvos, pap, jogász, gyógyszerész stb.); hajdani előjog. Az első népképviselői országgyűlési választáson Vas megye népességének mintegy tizede volt választásra jogosult. A településeknek bizonyos rangot adott, hogy hány bizottsági tagot adott az országgyűlésnek.

Az V. munkaülés elnöki tisztét *dr. Marton Ádám* kandidátus, a KSH osztályvezetője, a Magyar Statisztikai Társaság főtitkára töltötte be. Első előadó *Varga Józsefné*, a KSH Vas megyei Igazgatóságának igazgatója volt „Nemzetközi összehasonlítás az Alpok-Adria munkaközösség keretében” című előadásával. A résztvevő országok tartományai, megyéi között az együttműködés kezdete az 1978. november 20.-i velencei konferenciára tehető. A jelenleg 18 tagú munkaközösségben Magyarországról 5 megye – Vas, Győr-Moson-Sopron, Somogy, Zala és Baranya – tevékenykedik. A tartományi (megyei) képviselők különböző nagyságúak, hiszen az olasz tartományok együtt 15 millió, az osztrákok 3,2 millió, a magyarok 1,8 millió lakost képviselnek. A munkaközösség eredeti célja a tapasztalatcsere és a gazdasági együttműködés volt, és a későbbiekben gazdagodott kulturális, környezetvédelmi stb. témákkal. Az előadó kiemelte a statisztikának a kölcsönös információáramlás megalapozásában játszott szerepét, a továbbiakban pedig a folyamatosan megvalósítandó célkitűzéseket és az összehasonlító vizsgálatok problémáit ismertette. Befejezésül az előadó megállapította, hogy az Alpok-Adria munkaközösség a térségben a vegyes vállalatok létrejöttét segítette elő, nyelvi, kulturális közeledést eredményezett, és hozzájárult a határok nyitottabbá válásához.

Ezt követte *dr. Hoóz István*, a demográfiai tudomány doktora, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára „A női foglalkoztatottság és a család” című előadása. (A tanulmány megjelent a *Statisztikai Szemle* 1994. évi 11. sz. 833-850. old.) Az előadó – többek között – a munkavállaló nők arányának, a keresőtevékenység és a családi közeleztettség összehangolásának, továbbá a nők rész munkaidős foglalkoztatásának kérdéseit tekintette át.

A továbbiakban *dr. Kápolnai Ivánnak*, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat ny. tudomá-

nyos főmunkatársának a közelmúltban elhunyt *dr. Máday Lajos* (1917-1992) és *dr. Horváth Róbert* (1916-1993) statisztikus-demográfus kutatókról készített megemlékezését távollétében *Körmendi Gábor*, az intézmény osztályvezetője olvasta fel. (A megemlékezést *dr. Horváth Róbert*ről lásd *Statisztikai Szemle*. 1994. évi 4-5. sz. 395-396. old.)

A VI. munkaülés elnöke *Kovács Tibor*, a KSH Budapesti és Pest megyei Igazgatóságának főigazgatója volt. Az első előadást *Matits Ferenc*, a KSH ny. főtanácsosa tartotta „A magyarországi teljes körű épület- és lakásösszeírások (történeti vázlat)” címmel. Megállapította, hogy noha a népességi összeírásokról már a régi időkre, az ókorra visszanyúlóan is tudomásunk van, ugyanakkor ilyen visszatekintő ismereteink nincsenek az épületek, lakások egy-egy országra kiterjedő számbavételéről. Az első hivatalos teljes körű magyar épület- és lakásszámlálást az 1869. évi népszámlálással együtt tartották, és mind a mai napig ez a gyakorlat. Akarva sem lehetett volna ezeket mellőzni, mert az összeírásnak házak és lakások szerint kellett történnie. Ez célszerű volt a szervezés, a lebonyolítás és a gazdaságosság szempontjából. Az összeírás az egy házsám alatt található épületekre és az azok valamennyi lakhelyül használt helyiségére (lakásra és egyéb lakásként használt lakhelyre) terjedt ki, 6 épület- és 7 lakásmérővel jellemezve a lakók lakáskörülményeit. Az előadó e teljes körű lakásviszony-felmérés jelentőségét, úttörő korszerűségét azzal bizonyítja, hogy ez időben Ausztriában és más nyugati országokban (tartományokban) az épület- (lakóház-), illetve lakásösszeírás még csak a nagyobb városokra terjedt ki. Buda és Pest városok (majd az 1872. évi egyesítés utáni Budapest) az 1867. évi kiegyezést követően a nagyarányú gazdasági és kulturális fejlődés, a beáramló népesség rossz lakásellátása miatt különös figyelmet szenteltek a lakviszonyok vizsgálatának. Ezért 1949-ig szinte minden felvételnél országosan is használható, követésre alkalmas nyomtatványokat szerkesztettek. A fővárosban már 1869-ben, országosan 1880-ban bevezetett lakás- stb. adatgyűjtőívet, a Házi gyűjtőívet 1949-ig alkalmazták.

Az előadó megállapította, hogy az első hivatalos magyar nép-, épület- és lakásösszeírás alapelve ma is mérvadó, nevezetesen az, hogy mindenkire vonatkozzék, területileg mindent átfogjon, teljes, valamint tartalmilag egységes legyen, de a korábbi épületcentrikus összeírások helyett 1941-től, és még inkább 1980 óta a lakások adatait veszik elsődlegesnek. Az 1869. évi népszámlálási eredmények még egy kötetben, 600 oldalon jelentek meg; az 1960. évi már 32 kötetben, 10 ezer oldalon, és különálló volt az épület- és lakáskötet. A továbbiakban az

előadó a lakás- és épületadatok felhasználási lehetőségeit ismertette.

Végezetül elismeréssel emlékezett meg az előadó többek között *Keleti Károlyról* és *Kőrösy Józsefről*, akik az épület- és lakásstatisztika terén is kiváló eredményeket értek el.

A munkaülés következő előadását *dr. Hajnal Béla* kandidátus, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Igazgatóságának igazgatója tartotta „Felzárkózás és lemaradás” címmel. Bevezetőjében megállapította, hogy a Magyarországon belüli területi különbségek még a honfoglalás előtti időre vezethetők vissza. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gazdasága a rendszerváltás óta bizonyos területeken az összeomlás felé tart. A párhuzamosan kialakult folyamatok visszafordíthatatlanok. A lemaradás mellett azonban elsősorban az infrastruktúra kiépítése és a beruházások terén olyan mértékű fejlődés tapasztalható, amellyel Szabolcs-Szatmár-Bereg megye az élre kerülhet a megyék között.

A leszakadást okozó gazdasági problémák között az előadó a külpiaci irány megváltozásával járó piacvesztést (60 %), a vidéki telephelyek visszafeltesztését, a nagymértékű munkanélküliséget és a nem elég gyors ütemű privatizációt említette. A megyét jellemzi továbbá, hogy a mezőgazdaság szinte valamennyi ágazatának értékesítési problémái vannak, megszűnt a termelőszövetkezetek kiegészítő tevékenységéből visszaforgatható nyereség, az állami támogatás, nőtt az agrárolló, nincs kötelező állami felvásárlás, nincs piac, súlyos aszálykárok pusztítottak. A kereskedelem forgalma a szomszédos országok lakosai által ellátott piacok miatt visszaesett. Kárpátaljaból 300-400 forintos napszámmal terjedt el a fekete munka. Az új nyugdíjasok 65-70 százaléka rokkant nyugdíjas. A családok nagy hányadában van özvegy, rokkant, munkanélküli stb. Igen sok diplomás más megyébe megy dolgozni. A felzárkózás főbb területeit az előadó a gázvezeték továbbépítésében, az utak portalanításában, iskola- és tornaterem-építésben, a telefonhelyzet javulásában jelölte meg.

Jelenleg nem csak kettészakadt országról lehet beszélni, állapította meg az előadó, hanem Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Békés megyéktől keletre, ezen belül Borsod megye, a Bodrog-köz, a Hernád és a Sajó völgye az igazán elmaradott térség, Nyíregyháza, a megyeszékhely azonban fejlődő város. Végül az előadó felhívta a figyelmet arra, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élők erőfeszítéseit megkülönböztetett támogatással kell segíteni.

A munkaülés és egyben a vándorülés záró előadását *Sántha Józsefné dr.* statisztikai főtanácsos, a

KSH Bács-Kiskun megyei Igazgatóságának igazgatóhelyettese tartotta „Egy Duna-Tisza-közi falu (Kecel) várossá fejlődése” címmel. Az előadás vázolta az egykori falu rövid történetét, majd fejlődési szakaszait. Kecel falut 1424-ben említik először az irások, de az újkori Kecel falut 1734-ben *Patasics Gábor* kalocsai érsek alapította. Településsé válását a Kárpát-medencében a XVIII. században lezajlott népeességmozgás segítette elő. Közigazgatási jogállása és kistérségi szerepköre – a jelenlegi várossá nyilvánítástól eltekintve – az idők folyamán nem változott lényegesen. Településszerkezete korábban külterületies volt, de jelenleg ez már nem jellemző a városra. A település e század közepén volt a legnépesebb, de 1993-ban a lakosságszám alig háromnegyede volt az 1949. évinek. A csökkenést elsősorban az elvándorlás okozta, amit csak az ötvenes évekig pótolta a természetes szaporodás. A korösszetételre az elöregedési folyamat jellemző. Az iskolai végzettség látványosan javult az elmúlt évtizedekben, a gazdasági aktivitás viszont csökkent. A gazdasági élet meghatározója a mezőgazdasági kistermelés volt. Híres gyümölcs-, szőlő- és kertművelése. Jelenleg kiemelkedően jó kereskedelmi hálózata van a privatizáció nyomán. A községben szinte valamennyi gazdasági ág jelen van több kis létszámú vállalkozás révén.

Az előadásban több kérdés is felvetődött. Így: milyen mutatók alkalmasak a városiasság fokának mérésére ma, amikor az infrastruktúra bizonyos fejlettsége valamennyi településen elvárható; lehet-e város az a település, amelynek jelentős része mezőgazdaságból él; a várossá nyilvánítás mennyiben segíti elő a városiasságot. Az előadó véleménye szerint egy város akkor város, ha egyfelől saját lakosságát az ország általános fejlettségi színvonalát jóval meghaladó módon szolgálja ki helybéli alapellátással, és jelentős olyan középszintű, valamint felsőszintű funkciót gyakorol amellyel a szűkebb vagy a tágabb környezet településrendszerét és népességét is kiszolgálja.

Zárszavában *dr. Faragó Tamás*, a Statisztika-történeti Szakosztály elnöke megállapította, hogy a vándorülés sikere a megvitatott fontos, részben szakmai, részben módszertani problémáknak köszönhető. Felhívta a figyelmet arra, hogy a jövőben még inkább elő kellene segíteni a különböző szakmák (statisztikusok és nem statisztikusok) párbeszédét. Végezetül a XXXII. vándorúléssel kapcsolatos terveket vázolta fel, és köszönetet mondott a házigazdáknak az ülészak kiváló megszervezéséért.

Sántha Józsefné dr.

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Andráskó Péternét*, az Elnöki és Tájékoztatási főosztály főtanácsosát a Magyar statisztikai évkönyv elkészítésében végzett kiemelkedő munkájáért, *Jasperné dr. Darvas Máriát*, az Elnöki és Tájékoztatási főosztály főosztályvezető-helyettesét, A KSH-ban folyó statisztikai munka fejlesztésének fő

irányai című előterjesztés elkészítésében végzett kiemelkedő munkájáért, továbbá *Lenotti Sándorné dr.-t*, az Elnöki és Tájékoztatási főosztály osztályvezetőjét, a Nemzetközi zsebkönyv készítésében, a Hivatalban történő szövegszerkesztési munkálatok megszervezésében végzett kiemelkedő munkájáért *elnöki dicséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Közgazdasági Nobel-díj. A legmagasabb közgazdaság-tudományi elismerést 1994-ben *John C. Harsanyi*, a Berkeley Egyetem professzora, *John Nash*, a Princeton Egyetem kutatója és *Reinhard Selten*, a Rajnai Friedrich Wilhelm Egyetem (Bonn) egyetemi tanára kapták a nem kooperatív játékelmélet egyensúlyainak úttörő elemzéséért, mely a stratégiai döntések kimenetelét segít előre jelezni. Nash vezette be a kooperatív és a nem kooperatív játékok fogalmát, ahol az előbbiben lehet, az utóbbiban pedig nem lehet kötelező érvényű megállapodásokat kötni. Selten alkalmazta először Nash teóriáját a dinamikus stratégiai egymásrahatások elemzésénél. Végül Harsanyi érdeme, hogy kimutatta, hogyan elemezhetők a nem teljes körű információk, ezzel lerakva egy új kutatási ág, az információ közgazdaságtanának alapjait.

John C. Harsanyi 1920-ban született Budapesten, a második világháború után vándorolt ki az Egyesült Államokba, ahol a Stanford Egyetemen 1959-ben szerzett doktorátust. 1964 óta a kaliforniai, Berkeley egyetemi tanára.

John F. Nash West Virginiában, Bluefieldban született 1928-ban. Először Pittsburgh-ban járt egyetemre, majd 1950-ben matematikából doktorált a Princeton Egyetemen. Tanított és kutatott a Massachusetts Institute of Technology-n. Jelenleg Princetonban, (New Jersey) lakik és a Princeton Egyetem kutatójaként dolgozik.

Reinhard Selten Breslauban született 1930-ban. 1961-ben doktorált Frankfurtban, nagydoktori disszertációját 1968-ban ugyanott védte meg. Ezt követően a Berlieni Freie Universitätén dolgozott, majd a Bielefeldi Egyetem munkatársa, és 1984-ben a bonni egyetem professzora lett.

Az MTA Demográfiai Bizottsága 1994. november 24. és 25. között Család a mai magyar társadalomban címmel tudományos konferenciát tartott a Magyar Tudományos Akadémia dísztermében a Nemzetközi Családév alkalmából. A konferenciát *Kovács Pál* népjóléti miniszter nyitotta meg, és *Kulcsár Kálmán* akadémikus, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának elnöke, valamint *Andorka Rudolf* akadémikus, a Magyar Statisztikai Társaság Demográfiai Szakosztályának elnöke mondott ünnepi üdvözlő beszédet. Az üléseket *Klinger András*, a MTA Demográfiai Bizottságának elnöke, a KSH elnökhelyettese vezette.

A konferencia három ülésen folytatta munkáját. Az I. ülés témája A család helyzete volt. A főreferátumot *Klinger András* tartotta „A családok jelenlegi helyzete” címmel. A felkért hozzászólók *Csernák Józsefné* (Újabb tendenciák a házassági viszonyok alakulásában), *Kamarás Ferenc* (Új gyermekvállalási stratégiák); *Spéder Zsolt* (A család és háztartás-gazdasága); *Mészáros Árpád* (Cigány családok Magyarországon), *Hablicsek László* (A családok és

háztartások jövőbeli alakulása), valamint *Miltényi Károly* (A család és háztartásszerkezet várható alakulásának néhány társadalmi, gazdasági összefüggése) voltak.

A II. ülés címe: Családi értékek. A főreferátumot *Cseh-Szombathy László* akadémikus „Az értékek változásának hatása a családok működésére” címmel tartotta. Felkért hozzászólóként referátumot tartottak: *Somlai Péter* (Családi értékrend és szocializáció), *Vaskovics László* (Családi értékek európai összehasonlítása), *Pongrácz Tiborné* (Család és munka-konfliktus vagy harmónia), *Hofer Tamás* (A paraszt család morális ökonómiája).

A III. ülés a Családgondozás témakörrel foglalkozott. Ez alkalommal a főreferátumot *Makara Péter* „Társadalmi kihívások és a családgondozás esélyei” címmel tartotta. Felkért hozzászólók voltak: *Ranschburg Jenő* (A családi diszharmónia és a válás hatása a gyermek fejlődésére), *Gosztonyi Géza* (A család a helyi közösségben), *Pusztai Erzsébet* (A családvédelem szervezésének lehetőségei) és *Széman Zsuzsa* (Az időskorúak gondozásának problémái – innovatív megoldások).

Mindhárom témakörben élénk vita alakult ki. A viták összefoglalása után a tudományos konferenciát *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, az MTA Statisztikai Bizottságának elnöke zárta be.

A területfejlesztési információgazdálkodásról szervezett tanulmányutat a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium (KTM) Luxemburgba és Brüsszelbe 1994. október 22. és 28. között az ún. Területfejlesztési PHARE-program keretében.

A Központi Statisztikai Hivatal képviselőjében *Faluvégi Albert* osztályvezető szakértőként vett részt a tanulmányúton. A munkacsoport tagjai voltak: *dr. Csalagovits István* a KTM teamvezetője, projektmenedzsere, *Deák Gézáné*, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Önkormányzati Hivatal tanácsosa; *Erdélyi Márta*, a KTM szakértője, *Kelemen István*, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Önkormányzati Hivatal tanácsosa, *dr. Nemes Nagy József*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Regionális Földrajz Tanszékének vezetője; *Schwertner János*, a Munkaügyi Minisztérium osztályvezetője.

A tanulmányút fontosabb témái a következők voltak:

- az EUROSTAT-adatgyűjtések,
- az EUROSTAT regionális tájékoztatási gyakorlata (kiadványok, gyorsjelentések készítése, adatállományok forgalmazása),
- tájékozódás az Európai Unió újabb területi projektjeiről.

Dr. Fazekas Béla (1922-1994). 1992. november 2-án, életének 73. évében elhunyt *dr. Fazekas Béla*, a közgazdaság-tudomány doktora, a Központi Statisztikai Hivatal ny. főosztályvezetője, címzetes egyetemi tanár, a *Statisztikai Szemle* szerkesztőbizottságának 1956 és 1989 között volt tagja. Fazekas Béla szakmájának nagyrabecsült szakértőjeként hosszú éveken át vezette a Hivatal Mezőgazdasági főosztályát. Oktató-nevelő munkája mellett tudományos-elméleti munkája is jelentős, melyről a *Statisztikai Szemlében* megjelent tanulmányai is tanúskodnak.

Emlékét kegyelettel őrizzük.

Zala Júlia (1919-1994). Életének hetvenötödik évében 1994. november 12-én elhunyt *Zala Júlia* aranydiplomás közgazdász, aki 33 éven át dolgozott a Központi Statisztikai Hivatalban. Részt vett az 1968-as gazdasági reformok előkészítésében, 1967-ben ő lett a közreműködésével létrejött Gazdaságkutató Intézet igazgatója. Sokat tett a statisztikai tájékoztatás nyilvánosságáért, a házi gazdaságstatisztika, gazdaságelemzés fejlesztéséért. Több tanulmánya jelent meg a *Statisztikai Szemlében*, melynek 1958 és 1980 között szerkesztőbizottsági tagja volt. Zala Júlia 1975 és 1980 között az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságában a Tervezési és Programozási Igazgatóság vezetőjeként Genfben dolgozott. 1981-től a Magyar Gazdasági Kamara szakértője, később a Közgazdasági Tagozat társelnöke volt.

Emlékét kegyelettel megőrizzük.

Életmód-életkörülmények II. címmel megjelent a KSH Társadalomstatisztikai főosztálya Társadalomstatisztikai füzetek című sorozatának 6. száma, mely a háztartások megtakarítási és vásárlási szokásait érintő vizsgálatok legfőbb eredményeit tartalmazza. Míg az azonos című, de I. jelzésű, a sorozatban 4. sz. viselő füzetben a háztartások felszereltségéről és modernizálódásáról szóló jellemzőket adták közre, addig e kötet elsősorban a háztartások fogyasztói magatartásáról, gazdálkodásáról, ezen belül is megtakarítási és vásárlási szokásairól ad képet.

(Életmód-életkörülmények II. Társadalomstatisztikai füzetek 6. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1994. 50 old +kérdőív.)

Megjelent a Demográfia 1994. évi 2. száma. A Tanulmányok rovat összefoglalót közöl az 1994. évi Kairói Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciáról, valamint közzé teszi a folyóirat *dr. Vukovich Györgynek*, a KSH elnökének, a magyar küldöttség vezetőjének felszólalását. E rovatban je-

lent meg *Miltényi Károly*: Az utóbbi évek népességi trendjei és ezek gazdasági háttere, valamint *Pongrácz Tiborné* és *S. Molnár Edit*: A serdülőkori szülések néhány egészségügyi vonatkozása című írása.

A Közlemények rovatban kapott helyet *Gaál Gergely – Strényer Ibolya*: Változások Kínában a demográfia tükrében. II. A család-családtervezés-születésszabályozási „kínai modellje” és *Valkovics Emil*: Néhány gondolat a Heligman—Pollard formula három komponenséről című dolgozata.

A Figyelő rovatban megjelent írások: „A gazdasági átalakulás legújabb hatásairól a demográfiai struktúrára, valamint a lengyel, a magyar és a német népesség demográfiai magatartására”, „Az ECE/EUROSTAT Demográfiai előszámítások konferenciája, 1994. június 1-4” és „A gazdasági aktivitás előszámítása, 1994-2010” címmel tájékoztatnak néhány aktuális demográfiai problémáról.

A folyóiratszámot a szokásos bőséges külföldi szakirodalmi tájékoztató zárja.

A lengyel és magyar népszámlálási eredményeket összehasonlító kötet a két ország második világháború utáni népszámlálásainak eredményeit közli lengyel és magyar nyelven, kiemelve a legutóbbi, az 1988., illetve az 1990. évi adatfelvételek eredményeit.

A kiadvány három részből áll. Az első rész a fogalmak magyarázatát, a második rész az elmúlt 40 esztendő adatainak részletes elemzését tartalmazza, összehasonlítva a lengyel és a magyar népesség demográfiai, iskolázottsági, foglalkoztatási jellemzőit, háztartás- és családösszetételét, valamint lakásviszonyait. A harmadik fejezet a népszámlálások eredményeit foglalja táblába oly módon, hogy az azonos tartalmú táblák egymás mellé vannak helyezve a fejléc és az oldalrovatok szövegei pedig az adott ország nyelvén íródtak.

(Lengyelország és Magyarország az 1988., illetve az 1990. évi népszámlálás tükrében. Polska i Wegry w swietle spisow powszechnych 1988 i 1990 r. Központi Statisztikai Hivatal. Główny Urząd Statystyczny. Budapest. 1994. 229 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

GAZDASÁGSTATISZTIKA

BREUSS, F. – KRETENA, K., – SCHEBECK, F.:

AZ EURÓPAI UNIÓHOZ CSATLAKOZÁS HATÁSAI AUSZTRIÁRA

(Effekte eines EU-Beitritts für die Gesamtwirtschaft und für die einzelnen Sektoren.) – *WIFO Monatsberichte*. Külön-szám. 1994. 18-33.p.)

A cikkben kifejtett modellvizsgálatok célja, hogy számszerűsítsék az Európai Gazdasági Térséghez tartozó EFTA-országoknak az Európai Unióhoz (EU) való csatlakozásával járó többletkötelezettségeit, valamint ezek várható nemzetgazdasági hatásait. Figyelembe vették az integrációs szabályokat, például a vámuniót, a közös agrár-, kereskedelem-, struktúra- és regionális politikát, az iparpolitikát, a közvetett adók harmonizálását, az Európai Unió költségvetéséhez való hozzájárulást. A Maastrichti szerződés túlmutat a nemzetgazdasági kérdések körén, a tagországok a jövőben összehangolják a jogintézményeket, a belügyi szabályozást, a külpolitikát, a biztonságpolitikát is.

Ausztria még nem részese a vámunióknak, bár élhet az EU által meghatározott olyan előjogokkal, mint az áruk, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlása, a munkavállalók, a vállalkozók szabad lakhely- és telephelyválasztása, továbbá a versenyszabályozás, a fogyasztóvédelem, az egészségvédelem, a tranzitforgalom, a kutatási és információs politika, a képzés, a statisztika, a társasági jog elfogadott jogi kerete. Érintett a térség egészére elfogadott környezet-, energia- és szociálpolitikában is. A térség egységesített szabályai Ausztria mezőgazdaságára, halászatára is hatnak.

A tanulmány részletezi azt az autonómiát, amelyet az egyes országok élveznek az integrációs szervezetek (EFTA, az 1994 előtti Európai Közösségek) tagjaként például agrár-, vám- adó- és költségvetési, monetáris, struktúra- és ipar-, munkaügyi, valamint szociális, regionális és versenypolitikájukban. Az osztrák gazdaság fejlődési feltételeit a csatlakozás nélkül is átalakítják az Európai Gazdasági Térségben érvényesített hatások, úgymint:

- megnöttek az ország exportesélyei az európai belső piacon, csökkent az import árszínvonala;
- az EFTA-országok is nemzeti diszkriminációktól mentesen részt vehetnek az EU-tendereken, ennek révén megtakarítás érhető el az osztrák költségvetés nagyobb beruházásaiban is;
- az említett alapszabadságok előnyt jelentenek, különösen a szolgáltató ágazatokban, liberalizálódik a pénz- és hitelforgalom, valamint a bankok üzemeltetése; maradtak azonban korlátozások a személyek szabad áramlásában, és nem követelmény még az agrárpolitika egységesítése sem;
- számolni lehet a kínálatvezérelt fejlődés hatásaival a struktúra átalakítására: nő a termelékenység, csökken az egységköltség; Ausztria jobban illeszkedhet az európai belső piachoz, a versenyhelyzet pedig árcsökkenéshez vezet (a struktúraformáló hatások közé tartoznak azok a cégegyesülések, külföldi közvetlen beruházások, amelyek az osztrák foglalkoztatást 1987 és 1991 között végső soron csökkentették).

Ezeken túlmenő igazodást is követel az érintett EFTA-országok Európai Unióhoz csatlakozása.

– Ausztria átlagos vámszintjét, a vámunió hatásként, a jelenlegiről (átlagosan 10,7 százalék) az EU szintjére (átlagosan 7,3 százalék) kell csökkenteni, viszonylag lassabban nőnek az importált áruk árai. Megtakarítás is várható: az EU többi tagországával folytatott áruforgalom az új feltételek között

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi Statisztikai Irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikk-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

nem igényel vámkezelést, körülbelül ezer vámtisztviselőt irányíthatnak át más szolgálati helyre. Emiatt elveszti állását az osztrák szállítmányozási cégek körülbelül háromezer alkalmazottja.

Módosulnak Ausztria kereskedelmi költségei is: csökken a határellenőrzés költsége, változnak a származási országgal kapcsolatos szabályok betartásához előírt ügyviteli feladatok. Számolni kell azokkal a bér munkákkal is, amelyeket korábban osztrák megrendelők Kelet-Európában végeztethettek. Modellszámítások szerint a kiesés a reál GDP-nek 1,1 százaléka (folyó áron 0,8 százaléka).

– Részletesen elemzi a tanulmány a telephelyválasztás gazdasági következményeit. Hosszabb távra készített számítás szerint az EU-csatlakozás nélküli változatban a nettó külföldi közvetlen beruházás (fél százalékponttal) lassabban nőne Ausztriában. A cikkben bemutatott modell a növekedési ütem csökkenésével veszi figyelembe a beruházások „nem csatlakozás” esetén becsült kiesését. Az összefüggést az teremti meg, hogy az osztrák GDP-ben viszonylag kicsi a kutatásra-fejlesztésre fordított összegek aránya, emiatt a műszaki fejlesztés fő forrása a behozott új gyártási eljárás, a gépberuházás.

– A versenyhelyzetből eredő ármérséklésre készített elemzés arra épül, hogy az EU-tagság több-lehatásaként az éves árváltozás üteme (0,2 százalékponttal) csökkenni fog.

– A közös agrárpolitika hatásait a tanulmány azzal jellemzi, hogy az átmeneti időszakban emiatt elkerülhetetlenek lesznek a kompenzációk. Feltételezés szerint 1995-ben Ausztriában a mezőgazdasági termékek árát 20, az élelmiszer-ipari termékekét 5 százalékkal kell csökkenteni, és ez jelentős megrázkódtatással jár. A fogyasztói árak szintje átlagosan 1 százalékkal fog csökkenni erre visszavezethetően. Becslés készült az érintettek jövedelemkiesésére (9,5 milliárd schilling). Az eredeti jövedelmi helyzetet mind az EU, mind Ausztria költségvetése kénytelen lesz kiegyenlítő fizetésekkel helyreállítani. Amennyiben Ausztria nem lépne be az EU-ba, akkor is hasonló ármozgás, jövedelemkiesés következne be, de hat évre elhúzva és nem sokkhatásként.

– Megvizsgálták az EU-költségvetés és Ausztria kapcsolatait, eszerint Ausztria nettó befizető lesz.

A tanulmány tételesen elemzi Ausztria és az EU költségvetésének várható kapcsolatait. Eszerint 1995-ben az osztrák gazdaság befizetéseinek alapja, többek között, a cukor és az egyéb agrárlefölözés, a vámbevétel, a forgalmi adó.

Az 1995. évi összes teher és visszatérítés egyenlege 879 millió ECU nettó befizetés. Ausztria nettó befizetése 1999-ig várhatóan évi 17 milliárd schillingre nő.

Az előbbi fizetési kötelezettségen túlmenően számszerűsíti a cikk az ún. Delors II. támogatáscsomag távlati hatásait is. Ez a program elsősorban az elmaradott EU-tagországok segítését, struktúrájuk korszerűsítését célozza. Ausztria ezzel kapcsolatban további befizetéseket kénytelen vállalni, 1999-ig évente 33,4 milliárd schillinget (1995. évi áron). Meghatározták az Ausztria javára fizetendő EU-támogatások jogcímeit és várható összegeit is: 1995-ben a mezőgazdaság és erdőgazdálkodás árkiegyenlítésére 13,9 milliárd schilling EU-juttatással számolnak, ehhez az osztrák költségvetés további 4,6 milliárd schillinget ad. Az előbbieket mellett az EU támogatja az osztrák gazdasági struktúra átalakítását, a műszaki és tudományos együttműködést.

A nemzeti számla szerinti modellszimuláció alapvonása az, hogy ehhez igazodva osztották fel az EU, valamint az osztrák állami költségvetés várható kifizetéseit. Elsősorban a háztartások rendelkezésére álló jövedelem fog nőni annak hatására, hogy az osztrák mezőgazdaság többletforráshoz jut az EU-kasszából. A csatlakozással járó támogatás nagy része a termeléshez kapcsolódik, és közvetlenül növeli az ilyen transzferfizetésben részesülők nyereségét. Szimulációs eredmények szerint a szubvenciók egynegyede jut a fel nem osztott nyereségre, háromnegyede pedig a háztartások jövedelmének növelésére. A struktúra-korszerűsítéshez nyújtott EU-támogatást többnyire közösségi beruházásra használják fel.

A szerzők az EU-csatlakozással is számoló modellvizsgálat eredményei közül kiemelik, hogy az osztrák GDP 1995-ben nem a csatlakozás nélküli változatra meghatározott 2,0, hanem 2,8 százalékkal nőhet. A szimulációt 2000-ig folytatva, a két változat szerinti fejlődés hatása már 2,8 százalékponttal tér el.

Vannak rövidebb távon ható dinamizáló hatások: a gyorsan csökkenő agrárárak és az osztrák költségvetés javuló pozíciója. A 2000-ig elemzett eltérésben sokkal nagyobb az olyan integrációs hatások kedvező szerepe, mint például a kereskedelmi költségek számottevő csökkenése, Ausztriának mint telephelynek a felértékelődése, a piaci verseny élénkülése, s mindezek együttes hatására az osztrák gazdaság sokkal dinamikusabb fejlődése.

Az alapul választott (EU-csatlakozás nélküli) forgatókönyvhöz viszonyított modellvizsgálat meghatározta az 1995-ben és a 2000-ben várható járulékos árcsökkenéseket. E szerint Ausztriában az EU-tagság következtében (az Európai Gazdasági Térséggel elérhetőhöz képest) 1995-ben 1,8 százalékponttal, 2000-ben pedig 3,3 százalékponttal alacsonyabb árak alakulnak ki.

A szerzők táblában foglalják össze az EU-csatlakozás és az említett alapváltozat közötti egyéb makrogazdasági eltéréseket. A fontosabb változások 1995 és 2000 között:

- nő a lakossági fogyasztás (2,1 százalékpont) és a közületi fogyasztás (1,8 százalékpont);
- jelentősen nő a bruttó állóeszköz-beruházás (9,2 százalékpont);
- bővül az áruk exportja és importja (2,9 és 6,1 százalékpont);
- a már említett GDP-növekedés (2,8 százalékpont) elősegíti a lakosság rendelkezésére álló jövedelem (3,4 százalékpontos) bővítését;
- a nagyobb versenyképesség hatására 42 300 fővel növelhető a foglalkoztatottak száma, ugyanakkor az alapváltozatnál nagyobb munkatermelékenység alakulhat ki. (1,4 százalékpont.)

Az Európai Gazdasági Térség scenáriójához képest viszont az EU-csatlakozás miatt romlik az osztrák fizetési mérleg: egyrészt azért, mert az exportnál gyorsabban nőhet az import, másrészt azért, mert Ausztria többet fizet be az EU költségvetésébe, mint amekkora az onnan kapott juttatás. Számítások szerint a pozícióromlás a GDP-nek 1995-ben 0,9 százaléka, 2000-ben már 1,7 százaléka.

Kedvezőtlen az integrációs hatás is, mivel az ország foglalkoztatási helyzete összességében javul, de a mezőgazdaságban erőteljesen csökkenni fog az önálló gazdálkodók száma. Elkerülhetetlen az 1990-es évek közepén az európai mércével nem termelékeny, drágán működő versenyképtelen osztrák üzemek bezárása, foglalkoztatottjainak elbocsátása.

Az osztrák államháztartás adósságainak nettó állományát is elemezték. A csatlakozás miatt 1995-ben az adósság állománya mintegy 4,2 milliárd schillinggel, a GDP 1,5 százalékaival fog nőni, majd 2000-ig ez visszaszorítható a GDP 0,9 százalékáig. Ezt a kiadási többletet nem az adóterhek növelésével, hanem a bruttó hazai termék gyorsabb növelésére és az árak csökkentésére alapozva szabad csak fedezni. Az osztrák költségvetés deficitje 1995-ben a GDP-nek 5,2 százalékaival, 2000-ben csak 3,0 százalékkal nőne az EU-csatlakozás változatában.

Ennek megfelelően Ausztria képes lesz teljesíteni a konvergencia gazdasági és valutaunióra vonatkozó feltételeit (ezt a GDP százalékában írták elő). A szerzők hivatkoznak az elvégzett érzékenységi vizsgálatokra is: a költségvetési kiadások egy-ségnyi (például 10 milliárd schillingnyi) lefaragása milyen hatásokkal járna a GDP-re. Megállapították, hogy ilyen restriktív lépés 2000-ig 0,25 százalékponttal kisebb GDP-re vezetne, és a foglalkoztatottak számát hétezerrel csökkentené.

A tanulmány az Európai Jegybank Rendszer működtetéséhez előírt feltételeket is elemzi.

Követelmény lesz Ausztria számára is, hogy

- stabil árakat érjen el, azaz az inflációs ráta az árstabilitásban legkedvezőbb 3 országban elért ütemet nem haladhatja meg több mint 1,5 százalékponttal;
- stabil legyen az államháztartás pénzügyi helyzete, azaz a folyó fizetések deficitje nem haladhatja meg a GDP 3 százalékát, a teljes államadósság pedig a GDP 60 százalékát;
- alacsony legyen a kamatszínvonal, azaz a hosszú lejáratú hitelek kamata nem haladhatja meg több mint 2 százalékponttal az árstabilitásban legkedvezőbb 3 országét;
- tartsa be az árfolyam-mechanizmusban meghatározott sávokat, azaz a nemzeti valuta árfolyamának ingadozása maradjon az Európai Valutarendszerben 1993. augusztusban megállapított 15 százalékos sávban.

A tagországoknak az említett konvergencia-feltételekről egy 1996 végéig megtartandó újabb csúcsertekezleten kell ismét dönteni. A döntés figyelembe fogja venni, hogy az Európai Unió sok országa képtelen az előírt szint alá csökkenteni az államadósságot, és emiatt indokolatlan lenne megfosztásuk a gazdasági és valutaunióban való részvétellel lehetőségétől.

A szerzők statikus hatásként említik, hogy megtakarítható a valutaváltások ügyleti költsége, amely a GDP 0,5 százalékaival felel meg mind Ausztriában, mind az Európai Unió tagországainak átlagában. A dinamikus hatást abban jelölik meg, hogy a nagyobb egységes valutapiacra kisebb kockázattal jár az idegen tőke felvétele. Ez viszont feltehetően ösztönzi a beruházásokat. A teljes dinamizáló hatás valószínűleg tíz éven belül érvényesül.

A konvergencia kapcsán a tanulmány bemutatja az osztrák nemzeti valuta konvertálhatóságának helyzetét. Lényegében valutaunió érvényesül 1981 óta, ekkor kapcsolták a német márhához a schilling árfolyamát. Ennek hatására közeledett egymáshoz a kapcsolt nemzetgazdaságok fejlődése, leginkább a kamatok és az infláció alakulásában, továbbá az ipari termelés és a bruttó hazai termék egymáshoz közel álló ütemű növekedésében.

Csak néhány valuta jöhet szóba európai kulcsvalutaként, erre a német, a holland, a svájci, valamint az osztrák valuta esélyei a legjobbak. Az olasz és a brit valutát ugyanis 1992 őszé óta erőteljes spekulációkkal gyengítették, emiatt árfolyam-ingadozásuk az Európai Valutarendszerben előírt tűrésű sávon kívülre került.

Vannak a középtávnál hosszabb hatások is, hiszen az integráció 2000 után is megszabja Ausztria fejlődését. Az „új ismeretek” terméket kibocsátó nemzetgazdasági ág gazdaságpolitikai szerepére utalva a cikk felhívja a figyelmet a kutatási-fejlesztési kiadások jelentőségére. Ausztria távlati növekedési modelljében szerepe van továbbá a piacpolitikának is, amennyiben kellő esélyt kell adni a kor-

szerű termékek piacra vitelének. Az integráció erősíti ezeket a hatásokat, mivel a megnövekvő nemzetközi piacon nagyobb az értékesítés esélye, jobban kihasználható a méretgazdaságosság (economics of scale), szélesebb termékpaletta talál vevőre. Igazán csak ilyen hosszú távú szimulációban érvényesül az eltérés az alapváltozat („nem integrálódás”) és az EU-csatlakozás („integrálódás”) között, amint az 1960 óta ténylegesen beigazolódott.

Az említett alapváltozathoz viszonyítva modell alapján vizsgálták a szerkezetformáló hatásokat is. Az Európai Unió előírásainak teljesítése ugyanis ágazonként eltérő következményekkel jár. Mások például a származási ország igazolását, valamint a kelet-európai üzemekkel végeztetett bér munkát illető kiinduló feltételek. Eltérő olyan integrációs hatások intenzitása is, mint például a piaci verseny erősödése, az árak várható alakulása, az ennek hatására elkerülhetetlen alkalmazkodási folyamat, az osztrák telephelyek vonzerejének növekedése, a külföldi kereslet élénkülése stb.

A tanulmány azokat az input-output elemzéseket ismerteti, amelyeket az új (AUSTRIA IV. jelű) ágazati kapcsolatok mérlegével végeztek (a modell 48 ágazatot különböztet meg). Feltételezték a modell kezdeti feltételei között, hogy az érintett ágazatok képesek ellensúlyozni a negatív hatásokat, amennyiben 2000-ig ennek megfelelő termelékenységnövekedést érnek el.

A nemzeti számlák elfogadott tagolásával (ebben 18 ágazat szerepelt) egyező ágazati elemzést is végeztek az 1988-as adatokat felhasználva. A nemzeti számlák tényleges (1992. évi) értékei szerint képezték a modell sarokszámait (összehasonlító árakon). Ez az ágazati modell érvényesíti a műszaki változásokat is mind a termelékenységet, mind az összes anyagfelhasználást, mind az importfelhasználás arányait illetően. Az elemzés felhasználta az input-output táblázatokhoz kapcsolt makrogazdasági modell változóit (ebből 24 endogén és 2 exogén jellegű). A két összekapcsolt modell konzisztens maradt mind az ágazati jövedelmek összegét, mind a foglalkoztatás alapmutatóit illetően.

A tanulmány táblában foglalja össze a modellvizsgálat 1995-re és 2000-re vonatkozó ágazati eredményeit a következő mutatókkal:

- átváltozás az EU-csatlakozás hatására (százalék),
- bruttó termelési érték (milliárd schilling),
- a foglalkoztatottak száma (ezer fő),
- eltérés az alapváltozathoz képest (százalék).

Meghatározták az integrációs változatban összesen 42 300 fővel növekvő foglalkoztatás ágazati szerkezetét: elsősorban az építő ágazatok igényelnek

több munkaerőt (11 000 fő), bővülnek a munkaalkalmak a vendéglátásban (6300 fő), a gépiparban (3900 fő), valamint a ffeldolgozásban (1600 fő). Kiemelkedően nagy a létszám várható növekedése az egyéb üzleti és közszolgáltató tevékenységek körében. Ugyanakkor elkerülhetetlenül csökken a munkahelyek száma az alapváltozathoz képest az élelmiszerek, az italok és a dohánytermékek gyártásában (2700 fő), a kereskedelemben (4600 fő), a közlekedésben és a távközlésben (1200 fő).

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

WYSOKINSKA, Z:

TÁRSULÁSI SZERZŐDÉS LENGYELORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉG KÖZÖTT

(Assoziierungsabkommen zwischen Polen und der Europäischen Gemeinschaft-Richtungen der Liberalisierung der Handelsumsätze.) - *Osteuropa-Wirtschaft*. 1994. 1. sz. 55-70. p.

Az Európai Közösség (EK) és a három közép-európai országok között 1991. decemberben kötött társulási szerződés (amelyet a lengyel, a cseh, a szlovák és a magyar parlament 1992. júniusban, illetve júliusban ratifikált) alapvető célja, hogy segítséget nyújtson az említett országoknak gazdasági hátrányaik felszámolásához. Az elmaradás mértékét a bruttó nemzeti termék egy lakosra jutó összegével jellemezve megállapítható, hogy 1990-ben Lengyelország e mutatója tízszer alacsonyabb volt az EK-átlagnál, s jóval kedvezőtlenebb volt a cseh-szlovák, illetve a magyar színvonalnál is. Az egy lakosra jutó külkereskedelmi forgalom tekintetében az EK-átlag 1990-ben tizenötszöröse volt a lengyel színvonalnak (amely a csehszlovák, illetve magyar szint ötszörösének, illetve négy és félszeresének felelt meg).

A tízéves átalakulási időszak egyik legfontosabb célkitűzése a termelési, illetve külkereskedelmi elmaradás felszámolása vagy legalább lényeges csökkentése. Ehhez azonban a közép-európai országoknak az EK-átlagnál magasabb évi növekedést kellene elérniük, s ez igen nehezen teljesíthető feladat. (Egy kísérleti számítás szerint a bruttó nemzeti termék átlagos nyugati színvonalát – csupán évi 2 százalékos EK-növekedést feltételezve – Lengyelország évi 3 százalékos fejlődés esetén 223 év alatt, 5 százalékos esetén 77 év alatt, 7 százalékos esetén 47 év alatt érhetné el, s még évi 17 százalékos fejlődés esetén is 16 év kellene az utóléréshez.)

A keleti piacok összeomlását követően a lengyel külkereskedelemben irányában és szerkezetében is je-

szerű termékek piacra vitelének. Az integráció erősíti ezeket a hatásokat, mivel a megnövekvő nemzetközi piacon nagyobb az értékesítés esélye, jobban kihasználható a méretgazdaságosság (economics of scale), szélesebb termékpaletta talál vevőre. Igazán csak ilyen hosszú távú szimulációban érvényesül az eltérés az alapváltozat („nem integrálódás”) és az EU-csatlakozás („integrálódás”) között, amint az 1960 óta ténylegesen beigazolódott.

Az említett alapváltozathoz viszonyítva modell alapján vizsgálták a szerkezetformáló hatásokat is. Az Európai Unió előírásainak teljesítése ugyanis ágazonként eltérő következményekkel jár. Mások például a származási ország igazolását, valamint a kelet-európai üzemekkel végeztetett bér munkát illető kiinduló feltételek. Eltérő olyan integrációs hatások intenzitása is, mint például a piaci verseny erősödése, az árak várható alakulása, az ennek hatására elkerülhetetlen alkalmazkodási folyamat, az osztrák telephelyek vonzerejének növekedése, a külföldi kereslet élénkülése stb.

A tanulmány azokat az input-output elemzéseket ismerteti, amelyeket az új (AUSTRIA IV. jelű) ágazati kapcsolatok mérlegével végeztek (a modell 48 ágazatot különböztet meg). Feltételezték a modell kezdeti feltételei között, hogy az érintett ágazatok képesek ellensúlyozni a negatív hatásokat, amennyiben 2000-ig ennek megfelelő termelékenységnövekedést érnek el.

A nemzeti számlák elfogadott tagolásával (ebben 18 ágazat szerepelt) egyező ágazati elemzést is végeztek az 1988-as adatokat felhasználva. A nemzeti számlák tényleges (1992. évi) értékei szerint képezték a modell sarokszámait (összehasonlító árakon). Ez az ágazati modell érvényesíti a műszaki változásokat is mind a termelékenységet, mind az összes anyagfelhasználást, mind az importfelhasználás arányait illetően. Az elemzés felhasználta az input-output táblázatokhoz kapcsolt makrogazdasági modell változóit (ebből 24 endogén és 2 exogén jellegű). A két összekapcsolt modell konzisztens maradt mind az ágazati jövedelmek összegét, mind a foglalkoztatás alapmutatóit illetően.

A tanulmány táblában foglalja össze a modellvizsgálat 1995-re és 2000-re vonatkozó ágazati eredményeit a következő mutatókkal:

- átváltozás az EU-csatlakozás hatására (százalék),
- bruttó termelési érték (milliárd schilling),
- a foglalkoztatottak száma (ezer fő),
- eltérés az alapváltozathoz képest (százalék).

Meghatározták az integrációs változatban összesen 42 300 fővel növekvő foglalkoztatás ágazati szerkezetét: elsősorban az építő ágazatok igényelnek

több munkaerőt (11 000 fő), bővülnek a munkaalkalmak a vendéglátásban (6300 fő), a gépiparban (3900 fő), valamint a ffeldolgozásban (1600 fő). Kiemelkedően nagy a létszám várható növekedése az egyéb üzleti és közszolgáltató tevékenységek körében. Ugyanakkor elkerülhetetlenül csökken a munkahelyek száma az alapváltozathoz képest az élelmiszerek, az italok és a dohánytermékek gyártásában (2700 fő), a kereskedelemben (4600 fő), a közlekedésben és a távközlésben (1200 fő).

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

WYSOKINSKA, Z:

TÁRSULÁSI SZERZŐDÉS LENGYELORSZÁG ÉS AZ EURÓPAI KÖZÖSSÉG KÖZÖTT

(Assoziierungsabkommen zwischen Polen und der Europäischen Gemeinschaft-Richtungen der Liberalisierung der Handelsumsätze.) - *Osteuropa-Wirtschaft*. 1994. 1. sz. 55-70. p.

Az Európai Közösség (EK) és a három közép-európai országok között 1991. decemberben kötött társulási szerződés (amelyet a lengyel, a cseh, a szlovák és a magyar parlament 1992. júniusban, illetve júliusban ratifikált) alapvető célja, hogy segítséget nyújtson az említett országoknak gazdasági hátrányaik felszámolásához. Az elmaradás mértékét a bruttó nemzeti termék egy lakosra jutó összegével jellemezve megállapítható, hogy 1990-ben Lengyelország e mutatója tízszer alacsonyabb volt az EK-átlagnál, s jóval kedvezőtlenebb volt a cseh-szlovák, illetve a magyar színvonalnál is. Az egy lakosra jutó külkereskedelmi forgalom tekintetében az EK-átlag 1990-ben tizenötszöröse volt a lengyel színvonalnak (amely a csehszlovák, illetve magyar szint ötszörösének, illetve négy és félszeresének felelt meg).

A tízéves átalakulási időszak egyik legfontosabb célkitűzése a termelési, illetve külkereskedelmi elmaradás felszámolása vagy legalább lényeges csökkentése. Ehhez azonban a közép-európai országoknak az EK-átlagnál magasabb évi növekedést kellene elérniük, s ez igen nehezen teljesíthető feladat. (Egy kísérleti számítás szerint a bruttó nemzeti termék átlagos nyugati színvonalát – csupán évi 2 százalékos EK-növekedést feltételezve – Lengyelország évi 3 százalékos fejlődés esetén 223 év alatt, 5 százalékos esetén 77 év alatt, 7 százalékos esetén 47 év alatt érhetné el, s még évi 17 százalékos fejlődés esetén is 16 év kellene az utóléréshez.)

A keleti piacok összeomlását követően a lengyel külkereskedelemben irányában és szerkezetében is je-

lentős változások következtek be. Az EK-szállítások részesedése a lengyel behozatalból az 1990. évi 39,3 százalékról 1992-ig 53,1 százalékra nőtt, míg a lengyel exportnak 1990-ben 43,9 százaléka, 1992-ben 57,9 százaléka irányult EK-országokba. Pozitív eredménynek tekinthető, hogy ezen belül jelentősen növekedett a lengyel feldolgozóipar termékeinek exportja az alapanyagokon kívül főleg gépekből és közlekedési eszközökből, de az „érzékeny” cikkek számító textil- és agrártermékekből is. A „különösen érzékeny” szén- és acéltermékek EK-ba irányuló exportja azonban csökkent 1990 és 1992 között.

A társulási szerződés az ipari termékek körében szabadkereskedelmi övezet létrehozását irányozta elő, ami kizárja annak lehetőségét, hogy a lengyel piac védelme, illetőleg a fizetési mérleg egyensúlya érdekében egyoldalú vámemelést, export- vagy importkvótákat, illetve más protekcionista eszközöket alkalmazzanak. (Mindkét szerződő félnek van ugyan lehetősége ilyen rendkívüli eszközök igénybevételeire is, de csak meghatározott keretek között.) Lengyelország jelenleg csak az újonnan létesülő iparágak, illetve a különösen nagy társadalmi feszültségekkel (munkanélküliséggel) együtt járó struktúraátalakítás támogatására alkalmaz magasabb vámtételeket. A megállapodások szerint az EK-országoknak a lengyel félnél korábban – de legkésőbb a társulási szerződés hatályba lépését követő hatodik év végéig – ki kell iktatniuk a külkereskedelmi forgalmat korlátozó protekcionista eszközeit (a vámcsökkentések jó részét már az első évben végre is hajtották). (Figyelemre méltó viszont, hogy például Görögország esetében 12 év az „átalakulási időszak” a vámunió létrejöttéig, s a görög szempontból különösen érzékeny cikkek esetében 22 évre hosszabbítható a liberalizáció előtti időtartam. Törökország is lényegében hasonló feltételekkel kötött megállapodást.)

Eleve hátrányt jelent a lengyel gazdaság számára, hogy a lengyel részről védelemben részesített termékkör szűkebb (bár a vámtarifaátlag 14 százalék

az EK-ból Lengyelországba irányuló importnál és 3,5 százalék a lengyel eredetű EK-importnál), továbbá, hogy Lengyelország nem alkalmaz sem mennyiségi korlátozásokat (kvótákat), sem export-szubvenciókat.

A tapasztalatok szerint a nyugati exportőröknek lényegesen jobb az esélyeik arra, hogy bejussanak a lengyel piacra, mint a lengyel külkereskedőknek az EK-piacok elérésére. Az EK a fontosabb lengyel áruk számára 4-7 év után biztosítja a szabad piacra lépést. A lassabb ütemű liberalizálás a mezőgazdasági és halászati, a textil-, a szén-, az acél- és az üvegtermékekre, a bőrárakra és a bútorokra terjed ki. Az „érzékeny” cikkeknek ez a jegyzéke gyakorlatilag azokat az ágazatokat foglalja magában, ahol a lengyel gazdaság viszonylagos előnyökkel rendelkezik, s amelyek exportját viszonylag gyorsabban tudná növelni. (A probléma hasonló a cseh, a szlovák és a magyar export esetében is.)

További korlátot jelent – főleg a kooperációs, illetve bér munka-megállapodások szempontjából – az az EK-előírás, amely olyan termékek esetében, amelyeknél a belföldi eredetű komponensek, alkatrészek aránya kevesebb mint 60 százalék, megtiltja a vámtételek mérséklését vagy eltörlését. Ez gyakran válik akadályává a legújabb technikai eljárások, szabadalmak hasznosításának is.

A közép-európai országoknak azonban már az átalakulási időszak első felétől a korszerű technológiát igénylő termékek gyártását kellene gyorsabb ütemben fejleszteniök, hogy elavult termékstruktúrájukat az EK-piacon is elfogadott termékekkel tudják felváltani. Mivel azokban a hagyományos exportágazatokban, – ahol viszonylagos előnyökkel is rendelkeznek a nyugati országokhoz képest, – a társulási feltételek csak lassabb előrehaladást tesznek lehetővé számukra, ezeken a területeken elsősorban a specializáció növelésével kellene felkészülniük a nyugati piacokon fokozatosan megnyíló lehetőségek kihasználására.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

DEMOGRÁFIA — TÁRSADALOMSTATISZTIKA

EICHWALDER, R.:

AZ OSZTRÁKOK UTAZÁSI SZOKÁSAI 1993-BAN

(Reisegewohnheiten der Österreicher im Jahre 1993.) – *Statistische Nachrichten*. 1994. 9. sz. 777-791. p.

Az osztrák Statisztikai Hivatal 1969 óta háromévenként rendszeresen vizsgálja az osztrákok szabadidőben tett utazásait. Az ez idő óta lényegében

változatlan kérdései program megfelel az OECD ajánlásainak. A tanulmány a legutóbbi vizsgálat legfontosabb eredményeit foglalja össze, gyakran téve összehasonlítást korábbi időszakok hasonló felvételeivel. A felvétel kérdései az ún. „főszabadságokra” vonatkoztak, ide értve azokat az utazásokat, amelyek legalább négy vendégéjszakával jártak együtt. A szolgálati, üzleti, hivatalos és a társadalombiztosítás által fizetett gyógyutakat nem vizsgálták.

lentős változások következtek be. Az EK-szállítások részesedése a lengyel behozatalból az 1990. évi 39,3 százalékról 1992-ig 53,1 százalékra nőtt, míg a lengyel exportnak 1990-ben 43,9 százaléka, 1992-ben 57,9 százaléka irányult EK-országokba. Pozitív eredménynek tekinthető, hogy ezen belül jelentősen növekedett a lengyel feldolgozóipar termékeinek exportja az alapanyagokon kívül főleg gépekből és közlekedési eszközökből, de az „érzékeny” cikkek számító textil- és agrártermékekből is. A „különösen érzékeny” szén- és acéltermékek EK-ba irányuló exportja azonban csökkent 1990 és 1992 között.

A társulási szerződés az ipari termékek körében szabadkereskedelmi övezet létrehozását irányozta elő, ami kizárja annak lehetőségét, hogy a lengyel piac védelme, illetőleg a fizetési mérleg egyensúlya érdekében egyoldalú vámemelést, export- vagy importkvótákat, illetve más protekcionista eszközöket alkalmazzanak. (Mindkét szerződő félnek van ugyan lehetősége ilyen rendkívüli eszközök igénybevételeire is, de csak meghatározott keretek között.) Lengyelország jelenleg csak az újonnan létesülő iparágak, illetve a különösen nagy társadalmi feszültségekkel (munkanélküliséggel) együtt járó struktúraátalakítás támogatására alkalmaz magasabb vámtételeket. A megállapodások szerint az EK-országoknak a lengyel félnél korábban – de legkésőbb a társulási szerződés hatályba lépését követő hatodik év végéig – ki kell iktatniuk a külkereskedelmi forgalmat korlátozó protekcionista eszközeit (a vámcsökkentések jó részét már az első évben végre is hajtották). (Figyelemre méltó viszont, hogy például Görögország esetében 12 év az „átalakulási időszak” a vámunió létrejöttéig, s a görög szempontból különösen érzékeny cikkek esetében 22 évre hosszabbítható a liberalizáció előtti időtartam. Törökország is lényegében hasonló feltételekkel kötött megállapodást.)

Eleve hátrányt jelent a lengyel gazdaság számára, hogy a lengyel részről védelemben részesített termékkör szűkebb (bár a vámtarifaátlag 14 százalék

az EK-ból Lengyelországba irányuló importnál és 3,5 százalék a lengyel eredetű EK-importnál), továbbá, hogy Lengyelország nem alkalmaz sem mennyiségi korlátozásokat (kvótákat), sem export-szubvenciókat.

A tapasztalatok szerint a nyugati exportőröknek lényegesen jobb az esélyeik arra, hogy bejussanak a lengyel piacra, mint a lengyel külkereskedőknek az EK-piacok elérésére. Az EK a fontosabb lengyel áruk számára 4-7 év után biztosítja a szabad piacra lépést. A lassabb ütemű liberalizálás a mezőgazdasági és halászati, a textil-, a szén-, az acél- és az üvegtermékekre, a bőrárakra és a bútorokra terjed ki. Az „érzékeny” cikkeknek ez a jegyzéke gyakorlatilag azokat az ágazatokat foglalja magában, ahol a lengyel gazdaság viszonylagos előnyökkel rendelkezik, s amelyek exportját viszonylag gyorsabban tudná növelni. (A probléma hasonló a cseh, a szlovák és a magyar export esetében is.)

További korlátot jelent – főleg a kooperációs, illetve bérmunka-megállapodások szempontjából – az az EK-előírás, amely olyan termékek esetében, amelyeknél a belföldi eredetű komponensek, alkatrészek aránya kevesebb mint 60 százalék, megtiltja a vámtételek mérséklését vagy eltörlését. Ez gyakran válik akadályává a legújabb technikai eljárások, szabadalmak hasznosításának is.

A közép-európai országoknak azonban már az átalakulási időszak első felétől a korszerű technológiát igénylő termékek gyártását kellene gyorsabb ütemben fejleszteniük, hogy elavult termékstruktúrájukat az EK-piacon is elfogadott termékekkel tudják felváltani. Mivel azokban a hagyományos exportágazatokban, – ahol viszonylagos előnyökkel is rendelkeznek a nyugati országokhoz képest, – a társulási feltételek csak lassabb előrehaladást tesznek lehetővé számukra, ezeken a területeken elsősorban a specializáció növelésével kellene felkészülniük a nyugati piacokon fokozatosan megnyíló lehetőségek kihasználására.

(Ism.: *Tűű Lászlóné*)

DEMOGRÁFIA — TÁRSADALOMSTATISZTIKA

EICHWALDER, R.:

AZ OSZTRÁKOK UTAZÁSI SZOKÁSAI 1993-BAN

(Reisegewohnheiten der Österreicher im Jahre 1993.) – *Statistische Nachrichten*. 1994. 9. sz. 777-791. p.

Az osztrák Statisztikai Hivatal 1969 óta háromévenként rendszeresen vizsgálja az osztrákok szabadidőben tett utazásait. Az ez idő óta lényegében

változatlan kérdései program megfelel az OECD ajánlásainak. A tanulmány a legutóbbi vizsgálat legfontosabb eredményeit foglalja össze, gyakran téve összehasonlítást korábbi időszakok hasonló felvételeivel. A felvétel kérdései az ún. „főszabadságokra” vonatkoztak, ide értve azokat az utazásokat, amelyek legalább négy vendégéjszakával jártak együtt. A szolgálati, üzleti, hivatalos és a társadalombiztosítás által fizetett gyógyutakat nem vizsgálták.

A vizsgálat fontosabb kérdései a következők voltak.

1. 1992 novembere és 1993 októbere között elutazott-e legalább egyszer négy éjszakára vagy annál hosszabb időre?
2. Ha nem, mik voltak ennek okai? (gazdasági – egészségügyi – családi – a foglalkozásával összefüggő – a rövidebb utakat részesíti előnyben – nem igényli)
3. Ezt megelőzően mikor utazott utoljára?
4. A fenti időszakban hány alkalommal utazott belföldre vagy külföldre, és összesen hány napot töltött távol utazásai során.

Azoknak akik utaztak, három leghosszabb ideig tartó utazásukról tették fel a következő kérdéseket.

5. Háztartása tagjain kívül mások is részt vettek-e az utazásokon?
6. Hány naposak voltak az utazások az oda- és vissza-utazást is beleértve?
7. Mely hónapban valósultak meg a fenti utazások?
8. Mely osztrák tartományok, illetve mely külföldi országok voltak az utazások célpontjai?

A két leghosszab utazással kapcsolatban az alábbi kérdéseket tették fel.

9. Korábban hány alkalommal volt már a meglátogatott helyen?
10. Milyen közlekedési eszközt vett igénybe utazása során? (Személygépkocsi – autóbusz – motorkerékpár – vasút – menetrend szerinti repülőgép – chartergép belföldre – chartergép külföldre – kerékpár – egyéb)
11. Saját maga szervezte utazását, vagy igénybe vette részben, illetve teljesen valamely utazási iroda szolgáltatását?
12. Hogyan oldották meg az elszállásolást? (szállásdíj nélkül valamely barátnál vagy ismerősnél – saját hétfégi házukban vagy apartmanjukban – szállásdíj ellenében szállodában, panzióban, fogadóban, bérelt apartmanban, nyaralóházban, magánlakásban, kempingben, ifjúsági szálláson, egyéb bérelt szálláshelyen)
13. Mennyit tettek ki az utazás összesített költségei?
14. Hogyan tájékozódott az utazás célpontjáról utazását megelőzően? (saját élmények – ismerősök elbeszélése – sajtóból – prospektusokból – tv, rádió útján – utazási irodában).
15. Mi volt az utazás motivuma? (vízparti üdülés – hegymászás – teniszezés – lovaglás – kerékpártúra – sielés – gyógyüdülés – tanulmányút – kulturálisélmény-szerzés – pihenés).

Az előzőkön túl azt is vizsgálták a kutatók, hány ún. rövid utazást (négy vendégéjszakánál rövidebbet) tettek a megkérdezettek külföldre, illetve belföldre, melyek voltak ezen belföldi és külföldi utak céljai, valamint, hogy ezek során milyen jellegű szálláshelyet vettek igénybe?

Az adatok értékelése során a felvételt összekötötték a mikrocenzusnál összeírt általános demográfiai és társadalmi-gazdasági változókkal is. A program során a válaszadás önkéntes volt, a 60 ezer megkérdezettnek 10,6 százaléka tagadta meg a vá-

laszadást. Ez az arány az 1990-es összeírásakor csak 7,1 százalék volt. Az ún. intézeti háztartásokban, mindenekelőtt az öregotthonokban lakókat nem vonták be a kérdésbe.

Bár a mintába került háztartások valamennyi tagjáról gyűjtöttek információt a felvétel során, ezek az esetek egy részében nem közvetlenül az érintett személytől, hanem a háztartás más tagjaitól, gyermekek esetében például a szülőktől származtak.

Az osztrákok utazási intenzitása 1993-ban 44 százalék volt, ami 1990 óta változatlan és viszonylag magas értéknek tekinthető, ugyanakkor a nyolcvanas évek közepe óta határozottan – 38 százalékról a mostani értékre – emelkedett.

Nemzetközi összehasonlításban az osztrákok a nyugat-európai és a skandináv országokhoz képest kevesebbet, a dél-európaiakhoz képest többet utaznak. Németországban például az utazási intenzitás egy 1992. évi felvétel szerint 53 százalék volt. Ausztria egyes tartományaiban meglehetősen különböző az utazási intenzitás, legmagasabb a bécsiek között (58%), legalacsonyabb a burgenlandiak körében (33%). A külföldre, illetve belföldre utazó osztrákoknak 1975-ben 38 százaléka, 1990-ben és 1993-ban egynegyede származott az osztrák fővárosból. Az idegenforgalom szempontjából azoknak az utazásoknak van különösebb jelentősége, melyeknek során az utazók kereskedelmi szálláshelyeket vettek igénybe. Ezek aránya valamivel több mint egyharmad Ausztria egészére számítva, Béccsel az élen (45%).

1990-hez képest majdnem minden korcsoportban stagnált az utazási intenzitás, egyedül az 50-70 év közöttiek utaztak valamivel többet 1993-ban. Egyébként a 40-50 évesek a legmobilabbak (53%), a 70 év feletti nyugdíjasok (26%) és a 6 évnél fiatalabb gyermekek (34%) pedig a legkevésbé.

A mezőgazdasági népesség körében – bár az utazási intenzitás 12-ről 15 százalékra nőtt – a turizmus még mindig nem tartozik a kedvelt tevékenységek közé. A legélénkebben a szellemi foglalkozásúak utaznak (61%), a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak az átlagosnál ritkábban (38%), a diákok gyakrabban résztvevői a turizmusnak.

Amíg a férfiak és a nők utazási szokásai között nincs érdemi különbség, addig a városlakók és a községekben élők utazásaiban jelentősek az eltérések. Jellemző, hogy a bécsiek 58 százaléka tett legalább egy hosszabb utazást 1993-ban, az agrárméppességű települések lakói között ugyanakkor ez az arány csak 25 százalék. Hasonlóan nagyok a különbségek az iskolai végzettség tekintetében. A felsőfokú végzettségűek 73 százaléka utazott, ezzel szemben azok utazási intenzitása, akik csak a köte-

lező iskolai végzettséggel rendelkeznek, mindössze 32 százalék.

1975 óta folyamatosan növekszik azoknak az aránya, akik évente többször is megengedhetik maguknak, hogy utazzanak. Az akkor mindössze 21 százalékos arány 1990-re 35, 1993-ra 38 százalékra emelkedett. Az utazások átlagos száma 1,58-ra becsülhető, míg az egy-egy utazó által eltöltött napok átlagos száma 17,8 volt. Összesen mintegy 5,5 millió utazás valósulhatott meg 1993-ban és 63 millió napra becsülhető az utazással eltöltött összes idő.

Ami az utazások célpontját illeti, 45 százalékuk irányult belföldre és 55 százalékuk külföldre. Kelet-Ausztria lakóira évtizedek óta jellemző, hogy kevesebbet utaznak külföldre, mint a nyugati országrészekben lakó honfitársaik. Belföldön Kartnen a leggyakoribb úti cél, majd Stájerország, Salzburg tartomány és Tirol következik. Salzburgba az összes utak kétharmada télen irányult, az összes többi tartomány inkább a nyári szezonban volt úti cél.

Az osztrákok külföldi úti céljai között évek óta Olaszország vezet, ezt a volt Jugoszlávia „utódállamai”, Görögország, Spanyolország, Törökország, Németország, majd Franciaország és Magyarország követik. Az 1990 és 1993 között olcsóbbá váló légi utazási lehetőségek azt eredményezték, hogy 1993-ban már a külföldi utazások 13 százaléka indult a tengerentúlra.

1993-ban az osztrákoknak közel 80 százaléka vett igénybe szálláshelyet fizetség ellenében. Szállodában, panzióban 44 százalékuk töltötte az idejét, apartmant, magánszálláshelyet egynegyedük bérelt, kempinget viszont csak 6 százalékuk vett igénybe. A külföldi és a belföldi úti célok között a szállás tekintetében mindössze annyi az eltérés, hogy külföldön gyakoribb a színvonalasabb ellátást biztosító szálláshelyek (szálloda) és ritkább a magánszállás igénybevétele. Természetesen az osztrákoknak is viszonylag jelentős része, egyhatoda szállt meg barátoknál, ismerősöknél és mindössze 5 százalékuk saját nyaralójában, hétvégi házában. Ami az utazások szezonálisitását illeti, augusztus és július a legkedveltebb hónapok, az utazások közel fele e két hónapban történt. A téli szezon legkedveltebb hónapja február, az összes éves utazások egynegyedére erre a hónapra jut. Az osztrákoknak közel 60 százaléka télen saját hazájában tölti szabadságát, ez az arány nyáron alig több mint 40 százalék. Az utazás során igénybe vett közlekedési eszközök között érthető módon a személygépkocsi vezet közel kétharmados aránnyal, de a külföldi utaknál a repülőgép egyre népszerűbb, részesedése 1987 óta másfélszeresére nőtt. Érdekes módon rövidült az utóbbi tíz-tizenöt évben az utazások időtartama akár a belföldi akár a külföldi

úti célok tekintetében. Egyre nagyobb a súlya a legfeljebb egyhetes utaknak, a maximum kétheteské kissé, az ennél hosszabb utak hányada erőteljesen csökkent. Ez azzal lehet összefüggésben, hogy gyakoribbá vált a szabadságoknak utazásra való felhasználása több részletben.

A fenti következtetéseket az ismertetett tanulmány bőséges és részletes adatsorral illusztrálja.

(Ism.: *Probáld Ákos*)

GRUBER, S.—RIEDE, T.:

AZ 1993 ÁPRILISÁBAN VÉGREHAJTOTT NÉMET MIKROCENZUS

(Erste Ergebnisse des Mikrozensus April 1993.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1994. 7. sz. 518-533 p.

Németország újraegyesítése óta már a harmadik mirocenzust hajtották végre 1993 áprilisában. Ennek előnye, hogy viszonylag nagy mintát alkalmaztak, mintegy 350 000 háztartás és 800 000 személy adatait írták össze. A tanulmány az első fontosabb eredményekről ad áttekintést.

Megállapítható elsősorban, hogy Németország népességének növekedése folytatódott, de e növekedés forrását – a korábbi évekhez hasonlóan – szinte kizárólag a bevándorlás jelentette. A mirocenzus időpontjában a 81,1 milliós népességből 6,8 milliót tett ki a külföldiek száma. Az előző összeírás (1992. május) óta a német lakosság 0,1 százalékkal, a külföldiek csoportja 9,2 százalékkal gyarapodott. Említést érdemel továbbá, hogy a növekedés teljes egészében a régi szövetségi területen tapasztalható, míg az új szövetségi államokban és Kelet-Berlinben a népesség száma némileg visszaesett.

A gazdaságilag aktív népesség (40,2 millió fő) minimális növekedést mutatott az egy évvel korábbi szinthez képest. E változás a régi szövetségi területen észlelt jelentősebb pozitív irányú fejlődés és az új területeken tapasztalt visszaesés egyenlegeként adódott. A gazdasági aktivitási ráták főleg az 55-65 éves férfi népesség vonatkozásában térnek el a két országrész között. Az említett korosztályokhoz tartozók jelentős része a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) eredeti területén aktív kereső tevékenységet folytatott, míg az egykori Német Demokratikus Köztársaságból alakult szövetségi államokban a megfelelő korúak gazdasági aktivitása – különösen az előnyügdíj és az időskorra való átmenet idejére fizetett segély hatására – igen alacsony szinten mozgott. A nők gazdasági aktivitása az új országrészben továbbra is viszonylag magas, és a korszékulikus

lező iskolai végzettséggel rendelkeznek, mindössze 32 százalék.

1975 óta folyamatosan növekszik azoknak az aránya, akik évente többször is megengedhetik maguknak, hogy utazzanak. Az akkor mindössze 21 százalékos arány 1990-re 35, 1993-ra 38 százalékra emelkedett. Az utazások átlagos száma 1,58-ra becsülhető, míg az egy-egy utazó által eltöltött napok átlagos száma 17,8 volt. Összesen mintegy 5,5 millió utazás valósulhatott meg 1993-ban és 63 millió napra becsülhető az utazással eltöltött összes idő.

Ami az utazások célpontját illeti, 45 százalékuk irányult belföldre és 55 százalékuk külföldre. Kelet-Ausztria lakóira évtizedek óta jellemző, hogy kevesebbet utaznak külföldre, mint a nyugati országrészekben lakó honfitársaik. Belföldön Kartnen a leggyakoribb úti cél, majd Stájerország, Salzburg tartomány és Tirol következik. Salzburgba az összes utak kétharmada télen irányult, az összes többi tartomány inkább a nyári szezonban volt úti cél.

Az osztrákok külföldi úti céljai között évek óta Olaszország vezet, ezt a volt Jugoszlávia „utódállamai”, Görögország, Spanyolország, Törökország, Németország, majd Franciaország és Magyarország követik. Az 1990 és 1993 között olcsóbbá váló légi utazási lehetőségek azt eredményezték, hogy 1993-ban már a külföldi utazások 13 százaléka indult a tengerentúlra.

1993-ban az osztrákoknak közel 80 százaléka vett igénybe szálláshelyet fizetség ellenében. Szállodában, panzióban 44 százalékuk töltötte az idejét, apartmant, magánszálláshelyet egynegyedük bérelt, kempinget viszont csak 6 százalékuk vett igénybe. A külföldi és a belföldi úti célok között a szállás tekintetében mindössze annyi az eltérés, hogy külföldön gyakoribb a színvonalasabb ellátást biztosító szálláshelyek (szálloda) és ritkább a magánszállás igénybevétele. Természetesen az osztrákoknak is viszonylag jelentős része, egyhatoda szállt meg barátoknál, ismerősöknél és mindössze 5 százalékuk saját nyaralójában, hétvégi házában. Ami az utazások szezonálisitását illeti, augusztus és július a legkedveltebb hónapok, az utazások közel fele e két hónapban történt. A téli szezon legkedveltebb hónapja február, az összes éves utazások egynegyedét erre a hónapra jut. Az osztrákoknak közel 60 százaléka télen saját hazájában tölti szabadságát, ez az arány nyáron alig több mint 40 százalék. Az utazás során igénybe vett közlekedési eszközök között érthető módon a személygépkocsi vezet közel kétharmados aránnyal, de a külföldi utaknál a repülőgép egyre népszerűbb, részesedése 1987 óta másfélszeresére nőtt. Érdekes módon rövidült az utóbbi tíz-tizenöt évben az utazások időtartama akár a belföldi akár a külföldi

úti célok tekintetében. Egyre nagyobb a súlya a legfeljebb egyhetes utaknak, a maximum kétheteské kissé, az ennél hosszabb utak hányada erőteljesen csökkent. Ez azzal lehet összefüggésben, hogy gyakoribbá vált a szabadságoknak utazásra való felhasználása több részletben.

A fenti következtetéseket az ismertetett tanulmány bőséges és részletes adatsorral illusztrálja.

(Ism.: *Probáld Ákos*)

GRUBER, S.—RIEDE, T.:

AZ 1993 ÁPRILISÁBAN VÉGREHAJTOTT NÉMET MIKROCENZUS

(Erste Ergebnisse des Mikrozensus April 1993.) – *Wirtschaft und Statistik*. 1994. 7. sz. 518-533 p.

Németország újraegyesítése óta már a harmadik mirocenzust hajtották végre 1993 áprilisában. Ennek előnye, hogy viszonylag nagy mintát alkalmaztak, mintegy 350 000 háztartás és 800 000 személy adatait írták össze. A tanulmány az első fontosabb eredményekről ad áttekintést.

Megállapítható elsősorban, hogy Németország népességének növekedése folytatódott, de e növekedés forrását – a korábbi évekhez hasonlóan – szinte kizárólag a bevándorlás jelentette. A mirocenzus időpontjában a 81,1 milliós népességből 6,8 milliót tett ki a külföldiek száma. Az előző összeírás (1992. május) óta a német lakosság 0,1 százalékkal, a külföldiek csoportja 9,2 százalékkal gyarapodott. Említést érdemel továbbá, hogy a növekedés teljes egészében a régi szövetségi területen tapasztalható, míg az új szövetségi államokban és Kelet-Berlinben a népesség száma némileg visszaesett.

A gazdaságilag aktív népesség (40,2 millió fő) minimális növekedést mutatott az egy évvel korábbi szinthez képest. E változás a régi szövetségi területen észlelt jelentősebb pozitív irányú fejlődés és az új területeken tapasztalt visszaesés egyenlegeként adódott. A gazdasági aktivitási ráták főleg az 55-65 éves férfi népesség vonatkozásában térnek el a két országrész között. Az említett korosztályokhoz tartozók jelentős része a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) eredeti területén aktív kereső tevékenységet folytatott, míg az egykori Német Demokratikus Köztársaságból alakult szövetségi államokban a megfelelő korúak gazdasági aktivitása – különösen az előnyügdíj és az időskorra való átmenet idejére fizetett segély hatására – igen alacsony szinten mozgott. A nők gazdasági aktivitása az új országrészben továbbra is viszonylag magas, és a korszpecifikus

gazdasági aktivitási ráta görbéje – hasonlóan a férfiakéhoz – harang alakú. A régi országrészben a nők gazdasági aktivitási szintje alacsonyabb, a kor-specifikus ráta pedig jellegzetes „M” alakú görbét alkot. A 30-35 év körüli életkorban levő nők közül ugyanis sokan – a családi kötelezettségek (gyermeknevelés) miatt – átmenetileg visszavonulnak az aktív kereső tevékenységtől.

A gazdaságilag aktív népességben belül a munkanélküliek száma – az ország egészét tekintve – növekedett. (1993 áprilisában 3,8 millió állást kereső személyt mutattak ki, szemben az 1992 májusában jelzett 3,2 millióval.) A munkanélküliség növekedésének eddigi gyors üteme a keleti területeken lassult, a nyugati országrészben viszont a növekedés a korábbi kedvező tendencia átalakulását jelenti. A munkanélküliség egyelőre a keleti szövetségi államokban okoz nagyobb problémát. Erre vall az is, hogy a tartósan (egy évnél régebben) állást keresők a keleti területeken a munkanélkülieknek mintegy felét alkotják, szemben a nyugati egyharmados aránnyal.

A foglalkoztatottak körében eltolódás figyelhető meg a részidejű foglalkoztatás javára. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak aránya mindkét országrészben csökkent, a részidőben dolgozóké pedig emelkedett. A részidejű foglalkoztatás döntően a női munkavállalóknál játszik szerepet, akiknek 1993 áprilisában már közel egyharmada ebben a formában dolgozott.

A megélhetés forrásait illetően az aktív kereső tevékenységből élők arányának fokozatos visszaesése állapítható meg. Egyre szélesebb rétegek alapozzák megélhetésüket járadékra, nyugdíjra, segélyre, ide értve a munkanélküliek részére folyósított támogatást. A két országrész között leginkább a támogatott munkanélküliek arányában mutatkozott szignifikáns eltérés: keleten több mint háromszor akkora volt a munkanélküli segélyben részesülők hányada, mint a nyugati területen.

A mikrocenzus a jövedelem alakulását is vizsgálta, és ebből alapvetően az a következtetés adódott, hogy az új szövetségi államokban a jövedelmek dinamikusabban fejlődtek, de még mindig elmaradnak a régi szövetségi területek jövedelmi szintjétől. A keleti országrészben 1991-ben még azok a keresők voltak többségben, akiknek havi nettó jövedelme nem érte el az 1000 márkát. Ezek aránya 1993-ban egyharmad alá csökkent, és már az 1000-1800 márka közötti jövedelemmel rendelkezők alkották a legnagyobb csoportot. A jelzett kétéves időszakban az 1800-tól 3000 márkáig terjedő jövedelműek kategóriája is számottevően gyarapodott. 3000 márkán felüli jövedelemmel azonban még 1993-ban

is viszonylag kevesen rendelkeztek. A régi szövetségi területen e két utóbbi csoport súlya továbbra is sokkal nagyobb. A nyugati területen a jövedelmeknek több mint fele, a keleti területen pedig csak egynegyede haladta meg az 1800 márkát.

A külföldi eredetű lakosság arányának növekedése szükségessé tette a külföldiek helyzetének behatóbb értékelését. Az utóbbi években a más országokból származó népességgel együtt gyarapodott az idegen munkaerő száma. A munkanélküliségi ráták növekedése a külföldi dolgozókat sokkal nagyobb mértékben érintette, mint a németeket. (Az előző mikrocenzus óta a német munkanélküliek száma 15,8 százalékkal, a külföldieké 44,3 százalékkal emelkedett.) Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a Németországban élő és dolgozó külföldiek távolról sem alkotnak homogén csoportot. A külföldieken belül néhány jellegzetes kategóriát különböztettek meg:

- Európa északi és középső részéből, valamint az Egyesült Államokból származók;
- dél-európaiak;
- kelet-európaiak (ideértve Magyarországot, Horvátországot, Szlovákiát, Lengyelországot és a korábbi Csehszlovákiát is);
- törökök; egyéb külföldiek (hontalanokkal együtt).

E kategóriák közül számszerűen legjelentősebb a törökök több mint 2 milliós csoportja volt, de a többiek létszáma külön-külön ugyancsak meghaladta vagy legalább megközelítette az 1 milliót.

A külföldiek egyes csoportjai közötti eltérések jól szemléltetik például a foglalkoztatottak ágazati megoszlása tekintetében észlelhető különbségek. Az észak-európai és a közép-európai országokból, illetve az Egyesült Államokból származó foglalkoztatottak ágazati struktúrája nem tért el érdemlegesen a németekétől, viszont a dél-európaiak, a kelet-európaiak és főleg a törökök foglalkoztatásában kiemelkedő volt a feldolgozóipar szerepe. A kelet-európai dolgozók viszonylag jelentős hányadának emellett az építőipar biztosított munkalehetőséget. Az utóbb említett külföldi csoportok ugyanakkor – érthető módon – alárendelt szerepet játszottak a pénzügyi szférában, továbbá az államigazgatás és a szociális biztosítás területén.

A külföldi dolgozók helyzete a tevékenység jellege alapján is lemérhető. Az első csoportba tartozó külföldiek (közép- és észak-európaiak, egyesült államokbeliek) körében a fizikai és a szellemi foglalkozásuk aránya közel állt a német dolgozóknál kialakult arányokhoz. A dél-európai és a kelet-európai származásúak csoportjában a fizikai foglalkozásuk hányada (mintegy 70 százalék) már szignifikánsan

meghaladta az előbbieknél kimutatott értékeket. Végül a törököknek már döntő többsége (öthatoda) fizikai munkásként tevékenykedett.

A vállalkozók, illetve az önálló tevékenységet folytatók szerepe szintén érdekes képet mutat. E réteg aránya a közép- és észak-európaiak, illetve az Egyesült Államokból érkezettek csoportjában mintegy másfélszer akkora volt, mint a németeknél. A dél-európaiaknak csaknem egytizede – hasonlóan a németekhez – szintén önállóként dolgozott. Ezzel szemben a kelet-európaiak és a törökök körében csak minimális (3%) arányt képviselt az önálló rétege.

A külföldi népesség különböző csoportjaiban észlelt szembetűnő strukturális eltérések arra hívják fel a figyelmet, hogy a külföldiek helyzetének helyes megítéléséhez további differenciált vizsgálatokat kell folytatni.

(Ism.: *Fóti János*)

SIMHANDEL, G.:

BELTÉRI LÉGSZENNYEZÉS

(Luftverunreinigung in Innenräumen.) – *Statistische Nachrichten*. 1994. 8. sz. 682-686. p.

A légszennyezésnek az emberi egészségre gyakorolt hatását kutató, több évtizedre visszatekintő vizsgálatok túlnyomórészt a járványokkal való összefüggésekre támaszkodtak. Ezek pedig csak igen laza közvetlen kapcsolatot mutattak ki a két tényező között. Jelen tanulmány az ember belső térben való tartózkodása során elszenvedett terhelése és az egészsége közötti összefüggéseket mutatja be. Az ehhez felhasznált adatok részben a hivatalos statisztikákból, részben egyéb forrásokból származnak.

A környezeti tényezők egészségre gyakorolt hatásának vizsgálatánál korábban elsősorban a kültéri levegő befolyását vették figyelembe. A belső terek légszennyezettségét csak ritkán kutatták. Erre csak az utóbbi években került sor. Ez időszerű is volt, hiszen az ember a nap legnagyobb részét zárt térben tölti. A belső terek levegője többnyire sokkal szennyezettebb, mint a szabad levegő. Általában kimondható, hogy a zárt terek levegőtisztasága nem lehet kedvezőbb, mint a kültéré. Bizonyos károsító anyagokat ugyan falakkal, ablakokkal stb. ki lehet rekeszteni a beltérből, egyes tevékenységek és be rendezések viszont elsősorban a belső tereket szennyezik. Ezt felismerve a Környezeti Szakértők Tanácsa (Der Rat von Sachverständigen für Umweltfragen) 1987-ben a Német Szövetségi Köz-

társaság parlamentje számára szakvéleményt tartalmazó tanulmányt készített. Ez a kibocsátó szennyező források és a káros anyagok kapcsolatrendszerét mutatja be.

Az említett dolgozat szerint több beltéri szennyezőanyag-koncentrációval foglalkozó tanulmányban közzétett, reprezentatív vizsgálat azt bizonyítja, hogy a szennyezettség egyes esetekben a megengedett maximális értékeknél magasabb. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a dolgozók gyakran a 8 órás munkaidőt meghaladó ideig vannak kitéve az ilyen hatásnak. Vannak közöttük egészségileg különösen érzékeny személyek (betegek, várandósok stb.) is. Az idézett tanulmány ismerteti az emberi testtel és az étellel összefüggő tevékenységek (fűtés, dohányzás, háztartási tisztítási tevékenységek, építési munkák) következtében keletkező légszennyező anyagokat. A beltéri légszennyezést befolyásoló tényezők közül a legrészletesebb felmérés Ausztriában a fűtési módokról készült. Azonban még ez sem támaszkodik olyan adatokra, hogy a károsító hatás statisztikai szakszerűséggel kimutatható lenne. Néhány összefüggés azonban kiemelhető.

Nyílt tüzelőhelyen 1 köbméter földgáz elégetése során mintegy 20 gramm szénmonoxid, 1 gramm nitrogénmonoxid és 1,1 gramm formaldehid kerül a levegőbe. A beltéri légszennyezés nagysága a gázvezetés mértékétől függ. Megemlítendő, hogy a be rendezések gyújtólángja is a levegő jelentős széndioxid-terhelését okozhatja. A nátriumdioxid felezési ideje zárt térben két óra, nyitott ajtó mellett egy óra.

Az említett tanulmány megállapítása szerint az gáztűzhellyel ellátott konyhák emisszióterhelése a legnagyobb, amelyet a gáz típusa, a helyiség nagysága, az elszívás mértéke stb. nagymértékben befolyásol. Nemcsak a gázzal történő főzés és sütés, hanem a gázfűtés is terheli a légzőszerveket, ami különösen a gyermekekre káros.

A kedvezőtlen körülmények között alkalmazott fa-, szén- és olajfűtés esetében az impregnáló anyagokkal átitatott tüzelőanyagok elégetése 2-20-szorosára emelheti belső térben a levegőt terhelő egyes károsító anyagok tartalmát.

Ausztriában az 1991. évi lakásfelmérésnél a tüzelés elsődleges módja iránt is érdeklődtek. Eszerint a lakások 38,5 százalékánál házi központi, 26 százalékánál egyedi fűtést és 12,5 százalékánál etázsűtést alkalmaztak. 9 százalék volt a távfűtéssel, 8 százalék a villanyfűtéssel és 6 százalék a gázkonvektorral fűtött lakások aránya. Az etázsűtések fűtőanyaga elsősorban gáz (66,8%), 14,1 százalékban fa, 11,3 százalékban fűtőolaj és 7,5 százalékban szén. Az egyedi fűtéseknel 46 százalékban fát, 21,4

meghaladta az előbbieknél kimutatott értékeket. Végül a törököknek már döntő többsége (öthatoda) fizikai munkásként tevékenykedett.

A vállalkozók, illetve az önálló tevékenységet folytatók szerepe szintén érdekes képet mutat. E réteg aránya a közép- és észak-európaiak, illetve az Egyesült Államokból érkezettek csoportjában mintegy másfélszer akkora volt, mint a németeknél. A dél-európaiaknak csaknem egytizede – hasonlóan a németekhez – szintén önállóként dolgozott. Ezzel szemben a kelet-európaiak és a törökök körében csak minimális (3%) arányt képviselt az önálló rétege.

A külföldi népesség különböző csoportjaiban észlelt szembetűnő strukturális eltérések arra hívják fel a figyelmet, hogy a külföldiek helyzetének helyes megítéléséhez további differenciált vizsgálatokat kell folytatni.

(Ism.: *Fóti János*)

SIMHANDEL, G.:

BELTÉRI LÉGSZENNYEZÉS

(Luftverunreinigung in Innenräumen.) – *Statistische Nachrichten*. 1994. 8. sz. 682-686. p.

A légszennyezésnek az emberi egészségre gyakorolt hatását kutató, több évtizedre visszatekintő vizsgálatok túlnyomórészt a járványokkal való összefüggésekre támaszkodtak. Ezek pedig csak igen laza közvetlen kapcsolatot mutattak ki a két tényező között. Jelen tanulmány az ember belső térben való tartózkodása során elszenvedett terhelése és az egészsége közötti összefüggéseket mutatja be. Az ehhez felhasznált adatok részben a hivatalos statisztikákból, részben egyéb forrásokból származnak.

A környezeti tényezők egészségre gyakorolt hatásának vizsgálatánál korábban elsősorban a kültéri levegő befolyását vették figyelembe. A belső terek légszennyezettségét csak ritkán kutatták. Erre csak az utóbbi években került sor. Ez időszerű is volt, hiszen az ember a nap legnagyobb részét zárt térben tölti. A belső terek levegője többnyire sokkal szennyezettebb, mint a szabad levegő. Általában kimondható, hogy a zárt terek levegőtisztasága nem lehet kedvezőbb, mint a kültéré. Bizonyos károsító anyagokat ugyan falakkal, ablakokkal stb. ki lehet rekeszteni a beltérből, egyes tevékenységek és berendezések viszont elsősorban a belső tereket szennyezik. Ezt felismerve a Környezeti Szakértők Tanácsa (Der Rat von Sachverständigen für Umweltfragen) 1987-ben a Német Szövetségi Köz-

társaság parlamentje számára szakvéleményt tartalmazó tanulmányt készített. Ez a kibocsátó szennyező források és a káros anyagok kapcsolatrendszerét mutatja be.

Az említett dolgozat szerint több beltéri szennyezőanyag-koncentrációval foglalkozó tanulmányban közzétett, reprezentatív vizsgálat azt bizonyítja, hogy a szennyezettség egyes esetekben a megengedett maximális értékeknél magasabb. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a dolgozók gyakran a 8 órás munkaidőt meghaladó ideig vannak kitéve az ilyen hatásnak. Vannak közöttük egészségileg különösen érzékeny személyek (betegek, várandósok stb.) is. Az idézett tanulmány ismerteti az emberi testtel és az étellel összefüggő tevékenységek (fűtés, dohányzás, háztartási tisztítási tevékenységek, építési munkák) következtében keletkező légszennyező anyagokat. A beltéri légszennyezést befolyásoló tényezők közül a legrészletesebb felmérés Ausztriában a fűtési módokról készült. Azonban még ez sem támaszkodik olyan adatokra, hogy a károsító hatás statisztikai szakszerűséggel kimutatható lenne. Néhány összefüggés azonban kiemelhető.

Nyílt tüzelőhelyen 1 köbméter földgáz elégetése során mintegy 20 gramm szénmonoxid, 1 gramm nitrogénmonoxid és 1,1 gramm formaldehid kerül a levegőbe. A beltéri légszennyezés nagysága a gázvezetés mértékétől függ. Megemlítendő, hogy a berendezések gyújtólángja is a levegő jelentős széndioxid-terhelését okozhatja. A nátriumdioxid felezési ideje zárt térben két óra, nyitott ajtó mellett egy óra.

Az említett tanulmány megállapítása szerint az gáztűzhellyel ellátott konyhák emisszióterhelése a legnagyobb, amelyet a gáz típusa, a helyiség nagysága, az elszívás mértéke stb. nagymértékben befolyásol. Nemcsak a gázzal történő főzés és sütés, hanem a gázfűtés is terheli a légzőszerveket, ami különösen a gyermekekre káros.

A kedvezőtlen körülmények között alkalmazott fa-, szén- és olajfűtés esetében az impregnáló anyagokkal átitatott tüzelőanyagok elégetése 2-20-szorosára emelheti belső térben a levegőt terhelő egyes károsító anyagok tartalmát.

Ausztriában az 1991. évi lakásfelmérésnél a tüzelés elsődleges módja iránt is érdeklődtek. Eszerint a lakások 38,5 százalékánál házi központi, 26 százalékánál egyedi fűtést és 12,5 százalékánál etázsűtést alkalmaztak. 9 százalék volt a távfűtéssel, 8 százalék a villanyfűtéssel és 6 százalék a gázkonvektorral fűtött lakások aránya. Az etázsűtések fűtőanyaga elsősorban gáz (66,8%), 14,1 százalékban fa, 11,3 százalékban fűtőolaj és 7,5 százalékban szén. Az egyedi fűtéseknel 46 százalékban fát, 21,4

százalékban olajat és 19,3 százalékban szénét alkalmaztak.

Köztudott, hogy a dohányfüst mind az aktív, mind a passzív dohányosok szempontjából a belső terek légszennyezésének egyik legfőbb előidézője, súlyos nyálkahártya-, orr-, szem- és egyéb bántalmakat okozhat. Ausztriában a nagy erőfeszítések ellenére is a lakosság 27,5 százaléka aktívan dohányzik, és 40 százaléka passzív elszennedője a dohányzásnak.

Elsősorban a lakások, de még a járművek belső terének levegőminőségét is károsítják a tisztítószerek. Itt elsősorban a mosó-, mosogató-, padlóápoló-, cipő-, bőr-, bútor-, WC- és ablaktisztító szerekre kell

gondolni. Ide értendők azonban a különböző szappanok is.

Súlyosan terhelik a belső terek levegőjét a beépített azbeszttartalmú építőanyagok. Rákkeltő hatásokról pontos felmérések nem állnak rendelkezésre, de káros hatásuk felismerésének eredményeképpen alkalmazásuk Ausztriában egyharmadára csökkent.

Végül nem hagyható figyelmen kívül a házilag végzett építési, karbantartási és egyéb barkácsolási munkák (a festékek, lakkok, ragasztóanyagok) által okozott beltéri légszennyeződés sem.

(Ism.: Nádas Péter)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ALLGEMEINES STATISTISCHES ARCHIV

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 1. SZÁM

Hamerle, A.: Regressziós modellek diszkrét paneladatokra.

Borsch-Supan, A. H.: Szimulációs módszerek kvalitatív adatok elemzésére.

Zimmermann, K. F.: Kvalitatív adatok és vállalati viselkedés.

Heer, G. R. – Schimpl-Neimanns, B.: Logit-elemzés névtelenített és mikrocenzusadatokat használó nemnévtelenített táblák összehasonlítására.

Böltken, F.: Területi információk felvételekhez és felvételekből: a németek és a külföldiek közötti kapcsolatok.

Kemper, F. J.: Kategorikus adatok elemzése logit és loglineáris modellekkel a területi kutatásban.

Armingier, G.: Probit modellek nemmetrikus paneladatok elemzésére.

1994. ÉVI 2. SZÁM

Bomdsdorf, E.: Néhány összehasonlító megjegyzés a determináns finomított együttthatóiról.

Hassler, U.: Egységgyöktesztek.

Pfleumer, P.: Stacionárius sokaságok: a migráció hosszú távú népességfejlődésre gyakorolt hatásának elemzése.

Roeger, W.: Termelékenység a nyugat-német feldolgozóiparban: van-e beruházás okozta technikai fejlődés?

Ehling, M.: Alkalmazható statisztikai szoftver: személyi számítógépek programcsomagjainak áttekintése.

1994. ÉVI 3. SZÁM

Grohmann, H.: Gazdaságfejlődési mutatók.

Grohmann, H.: Külkereskedelmi és fizetési mérleg.

Reich, U. P.: A jövedelemstatisztika feladatai és problémái.

ANNALES D'ECONOMIE ET DE STATISTIQUE

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS GAZDASÁGKUTATÓ
INTÉZET FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 33. SZÁM

Ireland, N.: Humán tőke, aszimmetrikus információk és munkavezetés.

Cremer, H. – Crémer, J.: Munkavállalói ellenőrzés és oligopólium szabad piacgazdaságban.

Barros, F.: Delegálás és hatékonyság egy kevert oligopóliumban.

Corneo, G. – Jeanne, O.: Kevert oligopólium egy közös piacon.

Grilo, I.: Kevert duopólium vertikális differenciálás esetén.

Nett, L.: Az „elsüllyedt” költségek szerepe a belépéstől való elretentésben egy kevert oligopolisztikus piacon.

De Fraja, G.: Tyúk vagy tojás: mi jöjjön előbb, a privatizálás vagy a liberalizálás?

Scotchmer, S.: Verseny és közjavak.

Perelman, S. – Pestieau, P.: A postai szolgáltatások összehasonlító teljesítményvizsgálata.

1994. ÉVI 34. SZÁM

Wolak, F. A.: Az aszimmetrikus információ ökonometriai elemzése, szabályozó-hasznosság-interakció.

Ivaldi, M. – Martimort, D.: Nemlineáris árazás melletti verseny.

Elyakime, B. és mások: Első áras, zárt ajánlatú aukciók titkos fenntartási árakkal.

Paarsch, H. J.: Becslések összehasonlítása aukciók empirikus modelljeire.

Hausman, J. – Leonard, G. – Zona, J. D.: Kompetitív elemzés megkülönböztetett termékekkel.

Bresnahan, T. F. – Reiss, P. C.: Az „elmerült” költségek fontosságának mérése.

Ait-Sahalia, Y.: Külföldi cégek belépési-kilépési döntései és importárak.

százalékban olajat és 19,3 százalékban szénét alkalmaztak.

Köztudott, hogy a dohányfüst mind az aktív, mind a passzív dohányosok szempontjából a belső terek légszennyezésének egyik legfőbb előidézője, súlyos nyálkahártya-, orr-, szem- és egyéb bántalmakat okozhat. Ausztriában a nagy erőfeszítések ellenére is a lakosság 27,5 százaléka aktívan dohányzik, és 40 százaléka passzív elszennedője a dohányzásnak.

Elsősorban a lakások, de még a járművek belső terének levegőminőségét is károsítják a tisztítószer-ek. Itt elsősorban a mosó-, mosogató-, padlóápoló-, cipő-, bőr-, bútor-, WC- és ablaktisztító szerekre kell

gondolni. Ide értendők azonban a különböző szappanok is.

Súlyosan terhelik a belső terek levegőjét a beépített azbeszttartalmú építőanyagok. Rákkeltő hatásokról pontos felmérések nem állnak rendelkezésre, de káros hatásuk felismerésének eredményeképpen alkalmazásuk Ausztriában egyharmadára csökkent.

Végül nem hagyható figyelmen kívül a házilag végzett építési, karbantartási és egyéb barkácsolási munkák (a festékek, lakkok, ragasztóanyagok) által okozott beltéri légszennyeződés sem.

(Ism.: Nádas Péter)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ALLGEMEINES STATISTISCHES ARCHIV

A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 1. SZÁM

Hamerle, A.: Regressziós modellek diszkrét paneladatokra.

Borsch-Supan, A. H.: Szimulációs módszerek kvalitatív adatok elemzésére.

Zimmermann, K. F.: Kvalitatív adatok és vállalati viselkedés.

Heer, G. R. – Schimpl-Neimanns, B.: Logit-elemzés névtelenített és mikrocenzusadatokat használó nemnévtelenített táblák összehasonlítására.

Böltken, F.: Területi információk felvételekhez és felvételekből: a németek és a külföldiek közötti kapcsolatok.

Kemper, F. J.: Kategorikus adatok elemzése logit és loglineáris modellekkel a területi kutatásban.

Armingier, G.: Probit modellek nemmetrikus paneladatok elemzésére.

1994. ÉVI 2. SZÁM

Bomdsdorf, E.: Néhány összehasonlító megjegyzés a determináns finomított együttthatóiról.

Hassler, U.: Egységgyöktesztek.

Pfleumer, P.: Stacionárius sokaságok: a migráció hosszú távú népességfejlődésre gyakorolt hatásának elemzése.

Roeger, W.: Termelékenység a nyugat-német feldolgozóiparban: van-e beruházás okozta technikai fejlődés?

Ehling, M.: Alkalmazható statisztikai szoftver: személyi számítógépek programcsomagjainak áttekintése.

1994. ÉVI 3. SZÁM

Grohmann, H.: Gazdaságfejlődési mutatók.

Grohmann, H.: Külkereskedelmi és fizetési mérleg.

Reich, U. P.: A jövedelemstatisztika feladatai és problémái.

ANNALES D'ECONOMIE ET DE STATISTIQUE

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS GAZDASÁGKUTATÓ
INTÉZET FOLYÓIRATA

1994. ÉVI 33. SZÁM

Ireland, N.: Humán tőke, aszimmetrikus információk és munkavezetés.

Cremer, H. – Crémer, J.: Munkavállalói ellenőrzés és oligopólium szabad piacgazdaságban.

Barros, F.: Delegálás és hatékonyság egy kevert oligopóliumban.

Corneo, G. – Jeanne, O.: Kevert oligopólium egy közös piacon.

Grilo, I.: Kevert duopólium vertikális differenciálás esetén.

Nett, L.: Az „elsüllyedt” költségek szerepe a belépéstől való elretentésben egy kevert oligopolisztikus piacon.

De Fraja, G.: Tyúk vagy tojás: mi jöjjön előbb, a privatizálás vagy a liberalizálás?

Scotchmer, S.: Verseny és közjavak.

Perelman, S. – Pestieau, P.: A postai szolgáltatások összehasonlító teljesítményvizsgálata.

1994. ÉVI 34. SZÁM

Wolak, F. A.: Az aszimmetrikus információ ökonometriai elemzése, szabályozó-hasznosság-interakció.

Ivaldi, M. – Martimort, D.: Nemlineáris árazás melletti verseny.

Elyakime, B. és mások: Első áras, zárt ajánlatú aukciók titkos fenntartási árakkal.

Paarsch, H. J.: Becslések összehasonlítása aukciók empirikus modelljeire.

Hausman, J. – Leonard, G. – Zona, J. D.: Kompetitív elemzés megkülönböztetett termékekkel.

Bresnahan, T. F. – Reiss, P. C.: Az „elmerült” költségek fontosságának mérése.

Ait-Sahalia, Y.: Külföldi cégek belépési-kilépési döntései és importárak.

ECONOMIE ET STATISTIQUE

A FRANCIA STATISZTIKAI
ÉS GAZDASÁGKUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 8-9. SZÁM

Bloch, I. – Coeuré, B.: Hasznosság, vállalati beruházás és pénzügyi sokk: Franciaország, Németország, Egyesült Államok és Japán, 1970-1993.

Bricout, J. L. – Collin, Sédillot, B.: A francia vállalatok külső növekedése a 80-as évek végén.

Henry, J.: A közvetlen külföldi befektetések: fejlődés és sajátosság az Európai Közösség változásaival.

Brunel, P. – Schneider, J. L.: Vállalati pénzügyi politika 1980 óta.

Jaillard, P.: Hitelköltség vállalatoknak: egy ésszerűbb kockázatkezelés.

Bourdieu, J. – Colin-Sédillot, B.: Tőkeszerkezet és információs költségek: a francia vállalatok esete a 80-as évek végén.

Blazy, R. – Charlety, P. – Combier, J.: A vállalatok gyengeségei: látható nehézségek több évvel később.

Berthier, C. – Lecler, O.: Vállalati elszámolások és nemzeti elszámolások: pénzügyi diagnosztikai megközelítés.

Bloch, L. – Laudy, J.: Franciaország, Németország és Belgium: mérlegstruktúra az iparban a 80-as évek vége felé.

Hautcoeur, P. C.: A francia vállalatok pénzügyei 1890 és 1936 között: mikroökonómiai módszer tőzsdéadatokra.

1993. ÉVI 10. SZÁM

Tabard, N.: Szegény szomszédságtól gazdag peremvárosokig.

Jacquot, A. – Rajaonarison, D.: Cenzusról cenzusra: a munkahelyek földrajzi újraelosztása 1975 és 1990 között.

Beckhouse, P. – Damette, F.: Egy általános elemző körzet a foglalkoztatottságra.

Bessy, P. – Riche, C.: Amikor a francia tengerentúli területeken született emberek nyugdíjba mennek.

Kremp, E.: Termelékenység a szolgáltató szektorban: közepes és nagyvállalatok elemzése.

1994. ÉVI 1-2. SZÁM

Berthier, C. – Parent, M. C.: Vállalkozások indulása, csőd és átalakítás.

Bonneau, J.: Vállalkozások indulása és annak hatása a kis- és közepes vállalkozások szerkezetére.

Barry, C. – Savoye, B.: Értékesítési adatok és foglalkoztatottság kis, régóta fennálló iparvállalatoknál.

Souquet, C.: Sikeres német kisvállalkozások az iparban.

Bricout, J. L.: Nyitás külföldi leányvállalatok felé: kis- és közepes vállalkozások csatlakozása.

Lhuillery, S. – Templé, P.: Kutatás és fejlesztés a kis- és közepes vállalkozások területén.

Greenaan, N.: Különbözik-e a kis- és közepes, valamint a nagyvállalatok munkaszervezése?

Savoye, B.: A kis ipari exportőrök erősségei és gyengeségei.

Kremp, E. – Boissonade, D.: Az „üzlettől üzletnek” hitel teher marad-e a kis- és közepes vállalkozások számára a rövidebb fizetési ütem ellenére?

WIADOMOŚCI STATYSTYCZNE

A LENGYEL STATISZTIKAI FŐHIVATAL
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 5. SZÁM

Kordos, J.: A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal Statisztikai Irodája.

Skretowicz, B.: A kívánt és megvalósult teresség meghatározói az életútelemezés alapján.

Stranko, S.: A mezőgazdasági termékek árváltozásainak tendenciái a gazdaságilag fejlett országokban.

Ohryzko, A.: Külkereskedelmi statisztika.

Radkowski, S.: Kulturális statisztika az átmeneti időszakban.

Kosiedowski, W. – Tikunow, W. S.: A gazdasági és térbeli osztályozás módszertani problémái.

1993. ÉVI 6. SZÁM

Kordos, J. – Witkowski, J.: Válogatott problémák a munkaerő-statisztikában.

Jaworska, E. – Szulc, T.: Munkanélküliség és munkanélküliek.

Egy integrált felvételi rendszer a lakosság életfeltételeiről 1993 és 1995 között.

Walicki, R.: A szociális segítség megjelenése a statisztikai és szociológiai felvételekben.

Lagodzinski, W.: Szociális segítség a 14 éven aluli gyermekekkel rendelkező családok számára.

Sekula, W. és mások: A lakossági fogyasztás területi megoszlásában.

1993. ÉVI 7. SZÁM

Walczak, T.: A lengyel statisztika 75 éve.

Berger, J.: Statisztikai felvételek lengyel földeken 1918-ig.

Kordos, J.: Reflexiók a háztartási kiadások felvételi módszerének fejlődéséről.

Kuklo, C.: Források és felvételek Lengyelország népességéről és népmozgalmáról a területi feldarabolás előtt.

Gradowski, L.: A lengyel KSH kiadói tevékenységének 75 éve.

Kania, T.: A Nemzetközi Statisztikai Intézet Lengyelországban szervezett plenáris ülései.

1993. ÉVI 8. SZÁM

Bienko, Z.: Módszertani feltételezések az új termékosztályozásban.

Papallo, M.: A tulajdonátalakulások térbeli szempontjai a gazdaságban.

Strzelecka, J.: Tartós munkanélküliség a társadalmi tevékenységekre vonatkozó felvételek eredményei szerint.

Niedzialek, Z. és mások: Szezonális az élelmiszer-fogyasztásban.

Tokarski, T.: Vállalatmodellek exogén és endogén technikai fejlődéssel.

Majcher, A.: Szeretheti-e valaki a statisztikát?

Latuch, M.: A lengyel emigránsok idegennyelv-ismerelete.

Mozolowski, R.: A lengyel KSH főbb eseményeinek krónikája: 1949-1969.

1993. ÉVI 9. SZÁM

Bulinska, M. – Witkowski, J.: A foglalkozások és szak-képzettségek osztályozása a statisztikai felvételekben.

Baruk, J.: A gazdaság innovációs képessége rendszer-változások feltételei között.

Tokarski, T.: A vállalat modellje endogén technikai fejlődés mellett.

Radziukiewicz, M.: A háztartások jövedelemmegoszlásának előrejelzései.

Piwowarczyk, A.: Jutalmak elosztása.

Sztaudynger, J. J.: Az eladósodott országok fizetési-mérleg-modellje.

Mozyńska, T.: Az országos statisztika az országos információrendszerben.

Bienko, Z.: Információs szabványok a hivatalos statisztikában.

1993. ÉVI 10. SZÁM

Młonek, K.: Munkanélküli családok elszegényedésének empirikus bizonyítékai.

Minkiewicz, A.: Társadalmi dezintegráció: az átalakulási folyamat ára.

Skretowicz, B.: Nemzés és egészség.

Baran, A.: A kor, a nem és a lakóhely hatása az egészségügyi gondozás igénybevételének gyakoriságára.

Białaszczyk, U. – Kujawinski, J.: Szolgáltató vállalkozások marketing tevékenységeinek meghatározói.

Daszyska, M.: A lakosság táplálkozási igényei.

1993. ÉVI 11. SZÁM

Chmiel, J.: A kis- és közepes vállalkozások szerepe a recesszió túlélésében: lengyel tapasztalat.

Kalaska, M. – Witkowski, J.: A munkaügyi statisztikai felvételek programja.

Krynska, E.: Munkaügyi statisztika Lengyelországban más országok gyakorlatával összehasonlítva.

Piekut-Brodzka, D. M.: Fogyatékos személyek foglalkozási tevékenysége.

Bienko, Z.: NACE – a tevékenységek európai osztályozásának gyakorlati tapasztalatai és fejlesztési irányai.

Mazur, K. P.: A technikai fejlődés hatásai.

Tomczyk, Z.: A találmányosság és ésszerűség, mint a technikai fejlődés forrásai.

Sucholinski, A.: Változások a tulajdonosi struktúrában a lengyel gazdaságban.

1993. ÉVI 12. SZÁM

Walczak, I.: A statisztikai felvételek programja 1994-re.

Krynska, E.: A munkaerőpiac szegmentációja.

Runge, J.: A munkaerőpiac térbeli és funkcionális szerkezetének elemei.

Zirska, A.: A népesség foglalkozási aktivitása.

Baruk, J.: A japán cégek innovációs dinamizmusa.

Sekula, W. és mások: Élelmiszerek fogyasztása.

Bienko, Z.: Az EDI alkalmazása a lengyel statisztikákban.

1994. ÉVI I. SZÁM

Zienkowski, L.: Néhány megjegyzés a szegénységről.

Minkiewicz, A.: Szociális infrastruktúra, mint az igények kielégítésének előfeltétele.

Balicki, A.: Privatizációban és privatizációs hatások.

Tyc, W.: Kisvállalkozás a második gazdaságban.

Környezetvédelem a KSH-felvételekben.

Bulanda, M.: Beruházási támogatás a lakásépítés finanszírozásában.

Spiczynski, T.: A bevándorlási felvételek problémái.

Janik, E.: A Farrer-Glauber-módszer alkalmazása a nagy- minták esetére.

Pawlak, T.: Az állami statisztika információs rendszerének felülvizsgálata adatfeldolgozási szempontból.

1994. ÉVI 2. SZÁM

Gaca, A. – Zogodzinska, I.: A vállalkozói kilátások statisztikai elemzése.

Petrykowska, J.: A műszaki innováció statisztikai kutatása.

Baruk, J.: A vállalkozások innovációs készsége az átalakulás során.

Kasparkiewicz, W. – Tokarski, T.: Beruházási költségek a kutatás-fejlesztésre és a gazdaságos növekedés.

Wozniak, P. – Zolkiewski, Z.: A termelés műszaki hatékonysága az iparban és az építőiparban.

Kowalska, A.: A munkanélküliek társadalmi és gazdasági helyzete.

Bulanda, M.: A feltárás támogatása a lakásépítési szektorban.

Walczak, T.: A világban zajló társadalmi és gazdasági változások tükröződése a statisztikában.

Bienko, Z.: A kormányzat és az állami statisztika információs rendszerei.

WIRTSCHAFT UND STATISTIK

A NÉMET SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1993. ÉVI 9. SZÁM

Essig, H. – Strohm, W.: Nemzetgazdasági elszámolások, 1993. első félév. Előzetes eredmények.

Sommer, B.: Házasságkötések, születések és halálozások 1990-ben és 1991-ben.

Scheewe, P.: Egyszázalékos épület- és lakásmintavétel 1993. szeptember 30-án.

Ehling, M.: Az idegenforgalmi minta koncepciója és első módszertani eredményei 1992-ben.

Rostek, K. H.: Belvízi hajózási vállalatok 1992-ben.

Angle, J.: Építkezési célú megtakarítások 1992-ben.

Dietz, O.: A közösségi háztartások adósságai 1992-ben.

Münnich, M.: Az alkalmazotti és munkásháztartások jövedelme és fogyasztása az új tartományokban és Kelet-Berlinben.

1993. ÉVI 10. SZÁM

Lützel, H.: A felülvizsgált nemzeti elszámolások.

Cornelsen, C.: Az 1992. májusi mikrocenzus eredményei.

Linkert, K. – Richter, G.: A nagykereskedelmi és a bízományszerkezetes kereskedelem éves felvételének eredményei 1991-ben.

Engelhardt, B.: A fejlődő országokkal folytatott külkereskedelem 1992-ben.

Grab, C.: Kórházi költségek, 1991.

Schaffel, R.: A tulajdon és adózása, 1989.

Euler, M.: A gyermekekre fordított kiadások.

Hoffmann-Kroll, R.-Wirthmann, A.: Változások a földhasználatban.

1993. ÉVI 11. SZÁM

Moore, W.: Az Európai Közösség statisztikai programja 1993-tól 1997-ig.

Llüs, H.-P.: A turizmus mintavételes felvételének eredményei, 1992.

Möller, W.: Egészségügyi kiadások, 1991.

1993. ÉVI 12. SZÁM

Dresch, A. – Kaukewitsch, P.: Az 1990-es kereseti felvétel struktúrája – módszertan és szervezés.

Schrey, E.: A személyi számítógépekre és nagygépre alapozott statisztikai információs rendszer továbbfejlesztése.

Hammes, W. – Fleischer, J.: Népeség alakulás, 1992.

Fischer, K. R.: Kereskedelmi légi szállítás, 1992.

Deininger, D.: Szociális segély és további segítség háborús károsultaknak, 1992.

Fiebinger, H.: Élelmiszer-, ital- és dohánykiadások a Szövetségi Köztársaság korábbi területén, valamint az új tartományokban és Kelet-Berlinben.

1994. ÉVI 1. SZÁM

Strohm, W.: GDP, 1993.

Schnorr-Backer, S.: Statisztikai egységek.

Seewald, H.: Lakásépítési támogatások a Szövetségi Köztársaság korábbi területén, 1991.

Nicodemus, S.: Gyermekek közötti balesetei, 1992.

Angele, J.: Részvénytőzsde 1993-ban.

Renz, M.: A Szövetség és a tartományok pénzügyi tervezése 1993-tól 1997-ig.

Euler, M.: Az egyedülálló nők gazdasági és társadalmi helyzete.

Szenzenstein, J.: Árak 1993-ban.

1994. ÉVI 2. SZÁM

Polte, V.: A termékek tevékenység szerinti osztályozása az Európai Gazdasági Közösségben.

Speth, H. T.: Összehasonlító módszerek idősorok felbontására.

Mai, H.: A Közösségen belüli kereskedelmi statisztika egy éve: visszatekintés.

Hoffmann, U. – Beck, M.: A menekülteknek nyújtott köztámogatás és segélyek új statisztikája.

Hammes, W.: Válások, 1992.

Kyi, G.: Sajtóstatistika, 1991.